

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
เรื่อง

สถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่นไท-ลาว
ในภาคอีสานของประเทศไทยและในสปป.ลาว

คณะวิจัย

ดร. ทรงยศ วีระทวีมาศ

ดร. นพดล ตั้งสกุล

สุดจิต สนั่นไหว

จันทนีย์ วงศ์คำ

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์

มหาวิทยาลัยขอนแก่นและมหาวิทยาลัยรังสิต

โครงการวิจัยย่อยในชุดโครงการ

ภูมิปัญญา พัฒนาการและความสัมพันธ์ระหว่างกันของเรือนพื้นถิ่นไทย-ไทย:

คุณลักษณะของสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่น

ธันวาคม 2548

สถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่นไท-ลาวในภาคอีสานของประเทศไทยและ ในสปป.ลาว

ดร. ทรงยศ วีระทวีมาศ

ดร. นพดล ตั้งสกุล

สุดจิต สนั่นไหว

จันทนีย์ วงศ์คำ

คำสำคัญ : สถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อม เรือนพื้นถิ่น การใช้พื้นที่ ภาวะสบาย

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ทำการศึกษาเปรียบเทียบคุณลักษณะของสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่นกลุ่มไท-ลาวในเขตภาคอีสานของประเทศไทยกับเรือนลาวในหลวงพระบางและเรือนไทพวนในเชียงขวาง ซึ่งทั้งสามกลุ่มตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตพื้นที่ที่มีสภาพภูมิอากาศแตกต่างกัน การศึกษาพบว่าเรือนแบบเดิมของทั้งสามกลุ่มต่างก็มุ่งหลังคาด้วยหญ้าและมีเตาไฟอยู่ภายในเรือนนอน และลักษณะที่แตกต่างกันทางสภาพภูมิประเทศมีผลต่อการตั้งถิ่นฐาน, การวางแผนและการอ้างอิงทิศของเรือนที่แตกต่างกัน แต่ประสานกลมกลืนกับสภาพธรรมชาติ อย่างไรก็ตามการยึดถือแนวแกนก็ลดลงเมื่อมีการนำระบบการสัญจรแบบถนนเข้ามาในหมู่บ้าน และเรือนที่สร้างในช่วงหลังลงมาจำนวนมากหันหน้าเรือนสู่เส้นทางสัญจร

ในส่วนของแผนผังเรือนพบว่าเรือนไทพวนที่อยู่ในเขตอากาศหนาวมีพื้นที่ภายในเรือนและการกันห้องส่วนนอนเป็นสัดส่วนพื้นที่ที่มากที่สุด โดยเอาเตาไฟไว้เป็นส่วนหนึ่งของเรือนนอน แต่มีพื้นที่กึ่งเปิดโล่งน้อยที่สุด ในเรือนลาวหลวงพระบางมีสัดส่วนของพื้นที่ในเรือนมากรองจากเรือนไทพวน แต่มีพื้นที่กึ่งเปิดโล่งไม่มากเท่ากับในเรือนไท-ลาวในภาคอีสาน นอกจากนั้นพื้นที่กึ่งเปิดโล่งยังมีการใช้งานน้อยกว่าในภาคอีสานด้วย ในเรือนไท-ลาวในภาคอีสานที่อยู่ในเขตที่อุณหภูมิสูงกว่าแห่งอื่นจะมีพื้นที่ในเรือนน้อยที่สุด แต่มีพื้นที่กึ่งเปิดโล่งมากที่สุด ซึ่งชี้ให้เห็นว่าเรือนในเขตอากาศหนาวต้องการพื้นที่ภายในเรือนมากกว่าเพื่อตอบสนองการใช้พื้นที่ที่ต้องการหลบจากความหนาวเย็นภายนอก การระบายอากาศในเรือนของแต่ละกลุ่มสอดคล้องกับการใช้วัสดุที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมและมีการปรับพฤติกรรมการใช้พื้นที่เพื่อให้เกิดภาวะสบาย โดยยอมรับต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

Sustainable Qualities in Thai-Lao Vernacular Houses of the Northeast Thailand and Lao PDR.

Songyot Weerataweemat

Nopadon Thungsakul

Sudjit Sananwai

Chantanee Wongkham

Keywords: Sustainable Architecture, Vernacular House, Space-use, Comfort Condition

Abstract

The research compares the sustainable qualities between Thai-Lao vernacular houses in the northeast of Thailand and Lao house in Luang Phrabang and Tai Phouane house in Xieng Khuang of the Laos PDR. Three selected areas are located in different climate conditions. The study found that an original house pattern for three groups shared similar characteristics. The original houses were covered with thatch roof and had a hearth in sleeping area. Because of the difference in geographical settings, community settlement and housing orientation are determined by different criteria for planning. Houses placement direction indicates a strong relationship to their environmental settings. Nevertheless in later period, orientations for the houses have been changed when the new development for community planning has been shifting towards accessibility by street network. As a result, a large number of newly built houses are facing the road.

Tai Phouane house locates in cool weather area, therefore its proportion of enclosed space is largest among three locations. Sleeping area has two hearths to keep the house warm. In Luang Phrabang where the weather is warmer, the houses have less proportion of enclosed area while having more semi outdoor area. Among three locations, housing pattern in the northeast of Thailand contains the largest proportion of semi outdoor area with a smallest proportion area of enclosed space. The results indicate that houses in cool weather condition have focus on the use of interior space in order to avoid staying outside. The house ventilation responds to the transformation in material use. Their dwellers create comfort living conditions by accepting natural environment conditions.

Executive Summary

สถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่นไท-ลาวในภาคอีสานของประเทศไทยและในสปป.ลาว
Sustainable Qualities in Thai-Lao Vernacular Houses of the Northeast Thailand and Laos PDR.

สถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่นไท-ลาวในภาคอีสานของประเทศไทยและในสปป.ลาว Sustainable Qualities in Thai-Lao Vernacular Houses of the Northeast Thailand and Laos PDR.

ปัญหาและที่มาของการวิจัย

ประชากรในเขตประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและในเขตภาคอีสานของประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มไท-ลาว ที่มีหลากหลายกลุ่มย่อย ในเขตภาคอีสานนอกจากกลุ่มคนลาวแล้ว ยังมีกลุ่มไท-ลาวอื่นๆ เข้ามาตั้งหลักแหล่งจำนวนมาก เช่น ผู้ไท ไทย้อ ไทโย้ย ไทพวนและกะเลิง เป็นต้น (สุรัตน์, 2529) ซึ่งเป็นกลุ่มที่อพยพมาจากเขตสปป.ลาวหลายระลอกในประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา นอกจากนั้นยังกระจายไปอยู่ในเขตภาคเหนือ ภาคตะวันออกและภาคกลางของประเทศไทยด้วย (ดู บังอร ปิยะพันธุ์, 2541:บทที่ 1-2) และต่างก็มีการปรับตัวในการอยู่อาศัยกับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ในเขตสปป.ลาวมีสภาพภูมิอากาศในเขตภาคเหนือกับภาคใต้แตกต่างกัน โดยในเขตภาคเหนือเป็นเขตภูเขาสูงบางพื้นที่มีสภาพอากาศหนาวเย็นในขณะที่ในเขตภาคใต้มีระดับความสูงของพื้นที่ต่ำลงมา มีพื้นที่ราบสูงและที่ราบบางส่วนซึ่งมีระดับอุณหภูมิเฉลี่ยสูงกว่าในเขตภาคอีสานเล็กน้อย (ดู สีสะเหลียวและคณะ, 1989:63 และประสิทธิ์, 2530:190)

ในการศึกษาเปรียบเทียบคุณลักษณะเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อม การมีข้อมูลเปรียบเทียบกลุ่มวัฒนธรรมคล้ายกันที่กระจายกันอยู่ตามเขตภูมิศาสตร์ต่างๆกัน จะทำให้เห็นถึงการปรับตัวทางวัฒนธรรมอยู่อาศัย และการปรับรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเรือนพักอาศัยไปพร้อมๆกัน ซึ่งเมืองหลวงพระบางจัดว่าเป็นศูนย์กลางสำคัญทางวัฒนธรรมแห่งหนึ่งของไท-ลาว และเป็นพื้นที่ที่มีสภาพภูมิประเทศเต็มไปด้วยภูเขา อากาศเย็นกว่าในเขตภาคอีสาน แต่ก็ไม่หนาวมากเท่ากับในเขตเชียงขวาง ในขณะที่กลุ่มไทพวนในแขวงเชียงขวางจัดเป็นกลุ่มวัฒนธรรมกลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งของลาว

การศึกษาเปรียบเทียบคุณลักษณะทางสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมของเรือนพื้นถิ่นนี้จึงเลือกทำการศึกษาเปรียบเทียบเรือนของลาวหลวงพระบาง เรือนไทพวนในเชียงขวางและเรือนไท-ลาวในภาคอีสานของประเทศไทย ซึ่งน่าจะแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของมนุษย์ในเขตภูมิอากาศแตกต่างกัน ผ่านการตั้งหลักแหล่งชุมชนและสถาปัตยกรรมเรือนพักอาศัย ซึ่งการศึกษานี้เป็นการดำเนินการต่อเนื่องจากการศึกษาในปีที่ 1 และ 2 ของโครงการที่ 4 ในชุดโครงการ “ภูมิปัญญาพัฒนาการและความสัมพันธ์ระหว่างกันของเรือนพื้นถิ่นไทย-ไท: คุณลักษณะของสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่น”

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาคุณลักษณะสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมของเรือนพื้นถิ่นเปรียบเทียบเรือนกลุ่มไทพวนในเชียงขวางกับเรือนลาวหลวงพระบาง และเรือนกลุ่มไท-ลาวในภาคอีสานของประเทศไทย

ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยนี้จะทำการเปรียบเทียบคุณลักษณะเรือนของกลุ่มไท-ลาวในเขตภาคอีสานของไทย เปรียบเทียบกับเรือนลาวในบ้านเมืองชายและบ้านสิง เขตหลวงพระบางและเรือนไทพวนบ้านปงหมั้น เมืองพุกูด ในแขวงเชียงขวาง โดยพิจารณาเปรียบเทียบลักษณะทางสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อม ในกรอบคำถามในการวิจัยคือ

- เปรียบเทียบลักษณะการตั้งถิ่นฐานว่าสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศ มีผลต่อการวางแผนของเรือน และชุมชนอย่างไร

- การจัดแผนผังเรือน โดยเปรียบเทียบลักษณะพื้นที่ที่ปิดล้อมและพื้นที่กึ่งเปิดโล่ง (Semi Outdoor) และตำแหน่งของครัวไฟว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพภูมิอากาศอย่างไร

- ในการเปลี่ยนแปลงการใช้วัสดุในการก่อสร้างเรือน มีผลต่อการจัดการพื้นที่เรือนและการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในเรือนอย่างไร

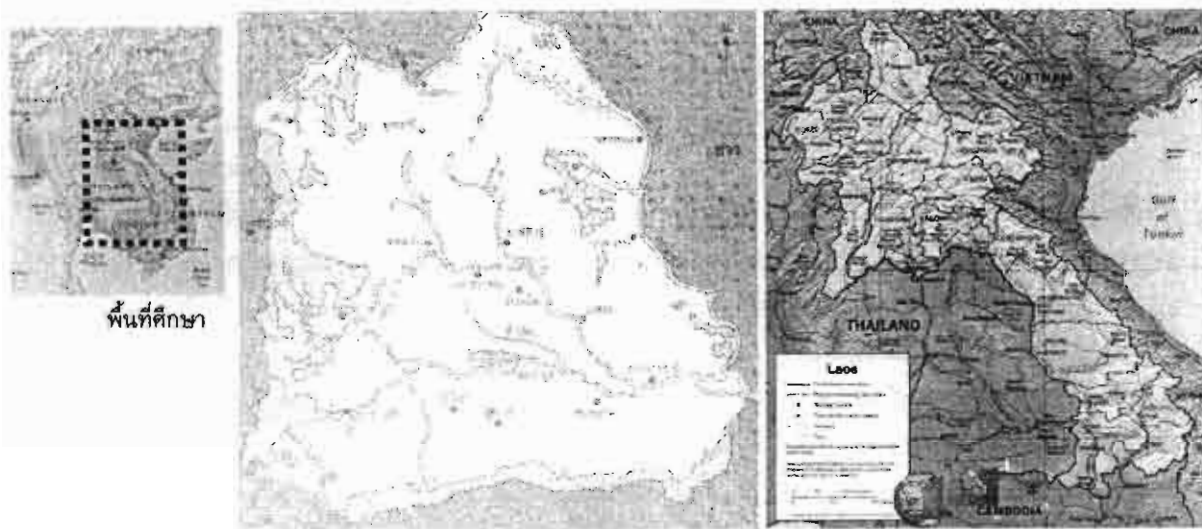
กรอบแนวคิดในการวิจัย

แนวคิดพื้นฐานในการวิจัยนี้เชื่อว่าคุณลักษณะสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่น ที่มีกระบวนการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมทั้งทางกายภาพและวัฒนธรรม เป็นกระบวนการทางสังคมที่แสดงออกผ่านเรือนพักอาศัยและการแก้ปัญหาทางสถาปัตยกรรมที่ยอมรับต่อเงื่อนไขข้อจำกัด โดยการแก้ปัญหาทางการออกแบบสถาปัตยกรรมและการปรับตัวของมนุษย์ที่ยอมรับต่อสภาพของธรรมชาติ

ลักษณะภูมิอากาศของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะเป็นแอ่งแผ่นดิน 2 แอ่ง เป็นที่ต่ำมีบ่อ หนอง บึง หรือมีน้ำท่วมถึงในฤดูน้ำ แอ่งแผ่นดินตอนล่างมีอาณาเขตกว้างขวางคือ แอ่งโคราช มีแม่น้ำมูลและสาขาไหลผ่านลงแม่น้ำโขงทางทิศตะวันออก แต่แม่น้ำมูลจะเอี้ยวพื้นที่ตรงกลางทำให้มีน้ำขังเป็นทุ่งกว้าง ได้แก่ ทุ่งกุลาร้องไห้ เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำจะลดระดับและแห้งจนเป็นทุ่งโล่ง ดินกร่อย ทำการเพาะปลูกไม่ค่อยได้ (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2538:47) แต่ในฤดูน้ำหลากมีปลาอุดมสมบูรณ์ บริเวณตอนเหนือของทิวเขาภูพานคือ แอ่งสกลนคร มีแม่น้ำเล็ก ๆ ไหลผ่านคือแม่น้ำสงคราม แม่น้ำพุง เป็นบริเวณที่ลุ่มมีหนองน้ำสำคัญใช้น้ำได้ตลอดปี ที่สำคัญคือหนองหาน จังหวัดสกลนคร

ลักษณะทั่วไปของอุณหภูมิของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอุณหภูมิสูงเกือบสม่ำเสมอตลอดทั้งปี ไม่มีเดือนใดอุณหภูมิเฉลี่ยต่ำกว่า 18 องศาเซลเซียส (ประสิทธิ์, 2530:189) ในฤดูหนาวมีอุณหภูมิเฉลี่ย 23.95 องศาเซลเซียส ฤดูร้อนอุณหภูมิเฉลี่ย 28.9 องศาเซลเซียส (ประสิทธิ์, 2530:90) มีปริมาณฝนเฉลี่ยตลอดปีของทั้งภาคประมาณ 1,330 มิลลิเมตร (ประสิทธิ์, 2530:197)

ที่มาภาพ: ศรีศักร วัลลิโภคม, แอ่งอารยธรรมอีสาน. หน้า2.

ที่มาภาพ: www.asia-atlas.com/ maps/laos-map.jpg

ภาพที่ 1 ลักษณะภูมิประเทศของภาคอีสานของไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ภูมิประเทศของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว)

ลักษณะภูมิประเทศของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวส่วนใหญ่เต็มไปด้วยภูเขาและที่ราบสูง โดยเฉพาะตามเขตแนวชายแดนด้านทิศตะวันออกที่ติดต่อกับเวียดนามจะมีแนวทิวเขายาวจากเหนือจรด

ได้ ลักษณะอุณหภูมิในสปป.ลาว เมื่อพิจารณาจากเขตพื้นที่ตามความสูงของภูมิฐาน อาจแบ่งได้เป็น 3 เขต เช่น เขตที่อยู่ระดับต่ำกว่าระดับน้ำทะเล 500 เมตร มีอุณหภูมิเฉลี่ย 25-27 องศาเซลเซียส ในเขตที่อยู่ระดับความสูง 500-1,500 เมตร อุณหภูมิเฉลี่ย 20-25 องศาเซลเซียส ส่วนเขตที่อยู่บนภูสูงที่สูงกว่า 1,500 เมตร มีอุณหภูมิเฉลี่ยในรอบปี 17-20 องศาเซลเซียส และมีระยะเวลาประมาณ 4-5 เดือน ที่มีอุณหภูมิเฉลี่ยต่ำกว่า 20 องศาเซลเซียส (สีสะเหลียว และคณะ, 1989:63) อุณหภูมิเฉลี่ยในฤดูแล้งในเมืองโพนสะหวัน(เชียงขวาง) ประมาณ 17.6 องศาเซลเซียส และในบางครั้งลดลงถึงระดับศูนย์องศาเซลเซียสหรืออาจต่ำกว่านั้น (สีสะเหลียวและคณะ, 1989:76-77) ในฤดูฝนซึ่งอยู่ในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม กล่าวได้ว่าในเขตแขวงเชียงขวางมีฝนตกน้อย เช่น เมืองคำ (เชียงขวาง) มีปริมาณน้ำฝน 1,046 มม./ปี (สีสะเหลียวและคณะ, 1989:80)

การมีอยู่ของเตาไฟในเรือนแบบเดิมของกลุ่มไท-ลาว

นอกจากเรือนไทพวนในเชียงขวางที่อยู่ในเขตอากาศหนาวจะมีเตาไฟไว้ในเรือนนอนแล้ว จากการสำรวจหลักฐานเกี่ยวกับเรือนลาวในหลวงพระบางพบว่าแต่เดิมเรือนในหลวงพระบางก็มีเตาไฟอยู่ในเรือนนอน ซึ่งใช้เป็นที่ผิงไฟ และไม่ได้แยกเป็นครัวไฟเช่นเรือนในปัจจุบัน การเอาเตาไฟออกไปจากเรือนนอนเพียงเกิดขึ้นในราวปี ค.ศ. 1920 (Sophie and Pierre, 2003:131) เรือนผู้ไทในสะหวันนะเขตแม้ในปัจจุบันนี้ก็มีเรือนชานแบบหลังคาจั่วเดียวเอาเตาไฟไว้ในเรือนนอน นอกจากนั้นเรือนในภาคอีสานและเรือนพวกกะโซ่ แต่เดิมที่มุงหลังคาด้วยหญ้าก็เอาเตาไฟไว้ในเรือนเช่นเดียวกัน (สุรัตน์, 2537:131) ดังนั้นการมีอยู่ของเตาไฟในเรือนแบบเดิมนั้นน่าจะมีความสัมพันธ์กับทั้งสภาพภูมิอากาศและวิถีชีวิตบางประการ คือ

ความสัมพันธ์กับภูมิอากาศ ในเรือนที่อยู่ในเขตที่อากาศหนาว เช่นเรือนไทพวนในเชียงขวางที่ในแขวงเชียงขวางมักจะมีเตาไฟอยู่ในเรือน เพื่อก่อให้เกิดความอบอุ่นในฤดูหนาว ซึ่งนอกจากกลุ่มชนที่พูดภาษาไทยอย่างไทพวน ไทดำ แล้ว กลุ่มอื่นๆเช่น เรือนของชาวกัมพู (ดำรง, 2548:51) และเผ่าเตี๋ยงก็มีเตาไฟอยู่ภายในเรือนเช่นเดียวกัน¹

ความสัมพันธ์ของเตาไฟกับการใช้วัสดุมุงหลังคา ในเรือนพักอาศัยของกลุ่มวัฒนธรรมที่มีเตาไฟในเรือนพบว่าแบบเรือนแต่เดิมมุงหลังคาด้วยหญ้าทั้งสิ้น เป็นความสัมพันธ์ของปัจจัยที่ทำให้วัสดุมีอายุการใช้งานได้นานขึ้น ทั้งนี้ควันไฟจากเตาไฟจะทำให้ไม่มีแมลงต่างๆเข้ามาอาศัยอยู่ในตัวหญ้าคา และความร้อนจากเตาไฟก็จะทำให้หลังคาหญ้าแห้งเร็วไม่เก็บความชื้นไว้เป็นเวลานาน หลังคาหญ้ายังมีความโปร่ง มีช่องอากาศที่นอกจากจะเป็นฉนวนกันความร้อนทั้งจากภายนอกเข้ามาสู่ภายในเรือนในฤดูร้อน และจากภายในเรือนออกไปข้างนอกในฤดูหนาวแล้ว ช่องว่างเหล่านี้ยังเป็นที่ให้ควันไฟระบายออกสู่ภายนอกได้

การรักษาอุณหภูมิอาหารและอุปกรณ์การดำรงชีวิต เตาไฟยังเป็นส่วนสำคัญต่อการถนอมอาหารและรักษาวัสดุอุปกรณ์บางชนิดให้ปราศจากการรบกวนจากแมลงกัดกินด้วย เหนือเตาไฟจะพาดไม้กับซื่อไว้เป็นหิ้งสำหรับเก็บสิ่งของเครื่องใช้ โดยเฉพาะที่ทำจากไม้ไผ่หรือเมล็ดพันธุ์พืชบางชนิด เช่น เครื่องจักสาน ไม้ดอง เป็นต้น ส่วนนี้มักเรียกว่า โคน ถัดจากระดับโคนลงมาเหนือเตาไฟจะเป็น ข่า คือเป็นชั้นวางของที่แขวนลงมาสำหรับวางอาหารแห้งต่างๆ ความร้อนและควันจากเตาไฟจะช่วยให้อาหารและสิ่งของเหล่านี้แห้งไม่มีความชื้นมาก ทำให้เก็บไว้ได้นานไม่เน่าเสีย

เมื่อเรือนกลุ่มไท-ลาวมีการเปลี่ยนแปลงวัสดุหลังคาจากหญ้ามานเป็นกระเบื้องดินเผาหรือเป็นแป้นไม้ และสังกะสี จึงมีผลกระทบโดยตรงต่อการอยู่อาศัยในเรือน การปรับตัวใหม่จึงจำเป็นต้องเกิดขึ้นเนื่องจากวัสดุที่เป็นแป้นไม้หรือกระเบื้องดินเผาจะไม่เอื้ออำนวยให้ควันระบายออกจากภายในเรือนได้สะดวกเหมือนกับหญ้าคา จึงต้องมีการแก้ปัญหาแยกเรือนไฟหรือครัวไฟออกมาจากเรือนนอนมาเป็นห้องหรือเป็นเรือนอีกหลังหนึ่งต่างหาก เกิดเป็นรูปแบบเรือนที่พัฒนาต่อเนื่องกัน

สภาพภูมิศาสตร์กับการตั้งถิ่นฐานและการวางแผนแนวแกนของเรือน

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะของสภาพภูมิประเทศของทั้งในภาคอีสาน หลวงพระบางและเชียงขวาง จะพบว่ามิลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกันมาก ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานและการวางแผนแนวแกนของเรือนจนเกิดประเพณีการยึดถือทิศทางที่แตกต่างกันไปในแต่ละถิ่น

การตั้งถิ่นฐานในที่ราบสูงภาคอีสาน

โดยทั่วไปเรือนของกลุ่มไท-ลาวในภาคอีสานจะวางตัวเรือนแบบประเพณีเดิมให้เรือนวางตามยาวในทิศตะวันออก-ตะวันตก หรือวางเรือนตามตะวัน ซึ่งในเอกสารโบราณเรื่องธรรมดาสอนโลกกล่าวว่า ถ้าปลูกเรือนขวางตะวันจะชะล่า อาจอยู่ไม่สบายและเจ็บป่วย (ชวัช, 2532:226) ทำให้ทิศหัวนอนหันไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้ การตั้งถิ่นฐานชุมชนของไท-ลาวในอีสานจะอยู่บนพื้นที่ราบ ซึ่งไม่นิยมตั้งบ้านใกล้กับแม่น้ำสายใหญ่ ทั้งนี้เนื่องจากในฤดูน้ำหลากทั้งสองฝั่งน้ำมักจะเกิดน้ำท่วม แต่ชาวไท-ลาวนิยมตั้งบ้านบนเนินอยู่ไม่ไกลจากลำห้วยมากนัก และมีน้ำไหลหล่อเลี้ยงหรือมีหนองน้ำขนาดใหญ่ที่สามารถเก็บกักน้ำไว้ได้ตลอดทั้งปี บริเวณริมห้วยจะเป็นที่ปลูกผักสวนครัวในฤดูแล้ง ในฤดูฝนจะเก็บผักตามห้วยนาและป่าชายหมู่บ้าน

การที่ต้องตั้งบ้านเรือนอยู่บนพื้นราบนี้เอง แนวแกนตามธรรมชาติที่ชัดเจนที่สุดก็คือการโคจรของดวงอาทิตย์ การวางเรือนอ้างอิงกับแนวแกนนี้ยังน่าจะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ลมพัดเข้าสู่เรือนได้ดีขึ้นกว่าการวางเรือนขวางตะวัน เนื่องจากเรือนส่วนใหญ่แม้ว่าตามประเพณีเดิมจะไม่นิยมทำหน้าต่างหรือป่องเอี่ยม แต่ก็มักจะเว้นช่องระหว่างหลังคากับฝาเรือนเป็นช่องระบายลมใต้หลังคา และสามารถระบายอากาศตามร่องระหว่างแป้นพื้นไม้ได้

การตั้งบ้านเรือนบนโคกเนินทำให้เส้นทางเดินในหมู่บ้านเป็นทางระบายน้ำไหลลงสู่ที่นา ทางเดินนี้จะแห้งภายหลังฝนตกไม่นานและไม่มีน้ำขัง น้ำเสียจากเรือนจะสาดลงพื้นดินซึมหายไป ในหมู่บ้านจึงไม่มีน้ำเน่าเสีย

การตั้งถิ่นฐานริมน้ำโขง

การตั้งถิ่นฐานชุมชนของลาวหลวงพระบางในบ้านสิงและบ้านเมืองชาย ชี้ให้เห็นว่าในการเลือกพื้นที่ตั้งบ้านริมแม่น้ำโขงนั้น แหล่งน้ำอุปโภคบริโภคและแหล่งอาหารจากลำน้ำโขงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ทั้งบ้านเมืองชายและบ้านสิงตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขงที่ไหลจากทางทิศเหนือลงไปทางทิศใต้ ทำให้แม่น้ำเป็นเสมือนแนวแกนอ้างอิงเหนือใต้ ในขณะที่สภาพพื้นที่ของหลวงพระบางเป็นพื้นที่ที่มีภูเขาสูง พื้นที่ราบสำหรับทำนามีน้อยมาก มีเฉพาะบริเวณเชิงภูเขาก่อนลาดลงสู่ลำน้ำโขง ที่ราบเล็กน้อยเหล่านี้ต้องใช้เป็นพื้นที่นา พื้นที่ตั้งหมู่บ้านจึงต้องเลือกกระหว่างที่ราบเชิงเขากับพื้นที่ลาดลงสู่แม่น้ำโขง การวางตัวเรือนจึงต้องวางความยาวเรือนตามเส้นระดับ คือให้เรือนวางตามยาวตามทิศเหนือ-ใต้ขนานกับแม่น้ำ เรือนแต่ละหลังจะวางขนานกันตามความเชื่อ ไม่วางเรือนขวางน้ำ ลักษณะเช่นนี้จึงทำให้ทิศหัวนอนที่ขวางแกนกับแกนตามยาวของเรือนคือไม่นอนขวางข้อ ต้องหันหัวนอนไปทางลำน้ำโขง (ตะวันออก) หรือทิศตรงกันข้าม (ตะวันตก) ทิศเหนือและทิศใต้ที่ชาวหลวงพระบางอ้างอิงยึดตามทิศการไหลของน้ำคือเหนือน้ำและใต้ น้ำ

ที่ตั้งบ้านในหลวงพระบางมักเลือกพื้นที่ใกล้กับปากลำน้ำที่ไหลลงแม่น้ำโขง ลักษณะความลาดของพื้นที่และการวางเรือนขนานริมน้ำโขงเป็นกลุ่ม จะเว้นให้ทางเดินหลักในหมู่บ้านเป็นทางระบายน้ำลงสู่ลำน้ำโขงด้วย เส้นทางเดินจึงเป็นทางระบายน้ำด้วย

การตั้งถิ่นฐานบนที่สูงในเชียงขวาง

ในเขตแขวงเชียงขวางที่เป็นพื้นที่ภูเขาสูงมีพื้นที่ราบน้อยมาก กลุ่มเรือนของไทพวนที่อยู่ในแขวงเชียงขวางจึงมีการวางแผนแนวแกนของเรือนที่แตกต่างออกไปจากเรือนในเขตหลวงพระบางและในภาคอีสานของไทย เขตที่ราบสูงหรือภูเขาเพียงเมืองพวนมีลักษณะสัณฐานเป็นคลื่นเนินต่ำ ซึ่งทำให้มีร่องหุบเนินที่มักมีทางน้ำไหลลดเคี้ยวไปมา การตั้งบ้านเรือนอยู่บนเนินเขาเหล่านี้จึงต้องวางตัวเรือนให้แกนตามยาวของเรือนขนาน

ไปกับเส้นระดับคดเคี้ยวไปตามหุบเนินเขา หุบเหล่านี้ที่เป็นพื้นที่ต่ำและใช้ในการทำนา การวางอยู่ตรงลาดเนินจะทำให้ไม่ตื้นลมนมาก เพราะบางส่วนของเนินจะช่วยกันลมที่พัดแรงในแขวงเชียงขวางได้ ในการปรับพื้นที่ของเนินที่ตั้งเรือน ชาวไทพวนจะขุดร่องน้ำตรงปลายเนินตอนต่อกับที่นาให้เป็นร่องรับน้ำที่ไหลลงมาจากเนิน แล้วบังคับให้ไหลไปลงร่องน้ำที่มักขุดไว้เป็นแนวแบ่งระหว่างที่นา กับเนินเขา ทำให้น้ำไม่ไหลลงสู่เขาโดยตรง จึงควบคุมระดับน้ำในนาได้ ความพยายามปรับสภาพพื้นที่ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม ชาวไทพวนจะขุดดินเป็นร่องระบายน้ำรอบเรือนและถมดินใต้เรือนให้มีระดับสูงกว่าพื้นที่โดยรอบ และในครอบครัวที่มีคอกวัวควายก็จะตั้งคอกสัตว์เหล่านี้ไว้ในที่ลาดต่ำกว่าตัวเรือนเสมอ

ในเขตที่ราบสูงเมืองพวน ซึ่งในฤดูฝนมีปริมาณน้ำฝนถึงร้อยละ 90 ของปริมาณน้ำฝนตลอดปี ทำให้ในฤดูฝนมีน้ำมากและอาจมีภัยจากน้ำท่วมตามชายตลิ่งของลำเซ แต่ในทางตรงกันข้าม ในฤดูแล้งกินเวลานานและมีภัยจากความแห้งแล้งอยู่เสมอ และมีผลให้อุณหภูมิในฤดูหนาวลดต่ำลงมาก (สิสะเหลียว และคณะ, 1989:86) ลักษณะเช่นนี้เองทำให้หมู่บ้านของชาวไทพวนในแขวงเชียงขวางไม่ตั้งอยู่ตามริมเซหรือลำห้วยขนาดใหญ่ แต่จะตั้งอยู่ห่างออกมา และแหล่งน้ำที่สำคัญที่สุดที่ใช้ในการหล่อเลี้ยงทั้งผู้คนและสัตว์ตลอดจนพืชพรรณคือ ตาน้ำผุด เช่นทั้งบ้านป่งหมื่นมีตาน้ำผุด ซึ่งจะมีน้ำผุดขึ้นมาจากใต้ดินตามธรรมชาติ และมีน้ำไหลเช่นนี้ตลอดปี แต่ชาวบ้านจะเดินทางไปหาปลาในลำน้ำจิม

เมื่อแกนตามยาวของเรือนขนานไปกับหุบที่นาเหล่านี้ ทิศหัวนอนซึ่งจะขวางแกนของเรือนจึงหันไปทางที่นา ทำให้ชาวไทพวนมีคติการกำหนดทิศเป็นประเพณี คือนอนเอา หัวหนุนนา ขาหมุนแอ่ว คือหันหัวนอนไปทางนาข้าวและหันเท้าไปทางป่าช้า การวางแนวแกนเรือนที่ขนานกับเส้นระดับจึงเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ทิศอ้างอิงจึงเป็นทิศของนาข้าวแทนโดยกำหนดให้เป็นทิศหัวนอน และที่สำคัญคือตามประเพณีเดิมเรือนไทพวนในแขวงเชียงขวางจะไม่ปลูกรวมกันอยู่เป็นกลุ่มใหญ่ แต่จะกระจายไปอยู่ตามพื้นที่ใกล้ที่นาของตนเอง ทำให้เรือนแต่ละกลุ่มห่างไกลกันมาก

ที่นารอบบ้านวี อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

แม่น้ำโขง บ้านสิง หลวงพระบาง

ที่นารองหุบเนิน บ้านป่งหมื่น เชียงขวาง

ภาพที่ 2 สภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐานที่แนวแกนของเรือนอ้างอิงทิศทางที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ

การวางแนวแกนของเรือนที่อ้างอิงกับทิศที่สัมพันธ์กับสภาพธรรมชาติของในเขตภาคอีสาน ที่วางตามแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก และเรือนในหลวงพระบางที่วางเรือนตามทิศเหนือ-ใต้ ตามเส้นทางการไหลของลำน้ำโขง และเรือนไทพวนในแขวงเชียงขวางที่ไม่ได้อ้างอิงกับการขึ้นลงของดวงอาทิตย์และลำน้ำสำคัญแต่อ้างอิงกับพื้นที่นา แสดงให้เห็นว่าคติการกำหนดทิศทางของเรือนตามประเพณีแต่เดิมนั้นก็ยึดถือปฏิบัติในแต่ละท้องถิ่นนั้น มีที่มาจากการปรับตัวของการก่อสร้างเรือนพักอาศัยในการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศที่มีลักษณะเฉพาะ เพื่อหาหลักการวางเรือนที่เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมและอ้างอิงกับสภาพธรรมชาติที่มีอยู่ที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไป และต่อมาการปรับตัวเพื่อหาที่ตั้งแนวแกนเรือนที่เหมาะสมนี้ได้ปฏิบัติซ้ำๆ สืบต่อกันมาจนเป็นประเพณีในการปลูกเรือนในที่สุด อย่างไรก็ตาม

ตามในระยะหลังลงมาเมื่อระบบถนนสำคัญมากขึ้น หมู่บ้านเหล่านี้ก็นิยมปลูกเรือนหันเข้าหาเส้นทางสัญจร ระบบการวางแนวแกนเรือนตามประเพณีก็ไม่ยึดถึงเคร่งครัดอีกต่อไป

การเปรียบเทียบการใช้พื้นที่ในเรือน

เรือนไท-ลาวในภาคอีสานเมื่อเปรียบเทียบกับเรือนลาวในหลวงพระบางและเรือนไทพวนในเชียงขวาง แล้วมีลักษณะการใช้พื้นที่แตกต่างกันดังนี้

พื้นที่ส่วนห้องส่วนนอน เมื่อเปรียบเทียบเรือนเกยหรือเรือนแฝดของไท-ลาว ในภาคอีสานกับเรือนลาวในหลวงพระบางและเรือนไทพวนในเชียงขวาง พบว่าเรือนไทพวนในเชียงขวางมีการกั้นห้องส่วนนอนกินพื้นที่มากที่สุด โดยมีการกั้นห้องส่วนยาวเกือบตลอดความยาวเรือน ในขณะที่ในเรือนไท-ลาวในอีสาน และเรือนลาวในหลวงพระบางมีการกั้นห้องส่วนเพียง 1-2 ห้องเท่านั้น ทั้งนี้จะเป็นเพราะว่าในแขวงเชียงขวางมีสภาพอากาศหนาวเย็นมาก การนอนในห้องส่วนสามารถกันลมและความหนาวเย็นได้ส่วนหนึ่ง แต่ในภาคอีสานและหลวงพระบางที่อากาศไม่หนาวมาก มีการใช้พื้นที่ภายนอกห้องส่วนในเรือนนอนเป็นพื้นที่นอนมากกว่า เนื่องจากพื้นที่โล่งในเรือนนอนเป็นพื้นที่ที่มีการระบายอากาศได้ดีกว่าในห้องส่วน และมีสภาวะที่สบายกว่า

นอกจากนั้นในภาคอีสานยังพบว่ามีความนิยมนอนในบริเวณส่วนเกยหรือเขี้ยวมากกว่าในเรือนหลวงพระบางด้วย ซึ่งในหลวงพระบางไม่พบว่านิยมนอนบริเวณเขี้ยว ยกเว้นกรณีที่มีการกั้นส่วนเขี้ยวให้เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่เรือนนอน ทั้งนี้ในเรือนหลวงพระบางมักมีพื้นที่ในเรือนนอนกว้างมาก มีหน้าต่างมาก อุณหภูมิเฉลี่ยอยู่ในระดับไม่หนาวมากและไม่ร้อนมาก การรักษาอุณหภูมิในเรือนนอนให้อยู่ในระดับเดียวกันกับภายนอกก็ทำให้เกิดภาวะสบายได้จึงไม่จำเป็นต้องนอนบริเวณส่วนเกย ซึ่งนิยมมากในภาคอีสาน (เฉพาะผู้ชาย) การนอนส่วนเกยที่เปิดฝาโล่งจะรู้สึกสบายกว่าในเรือนนอน

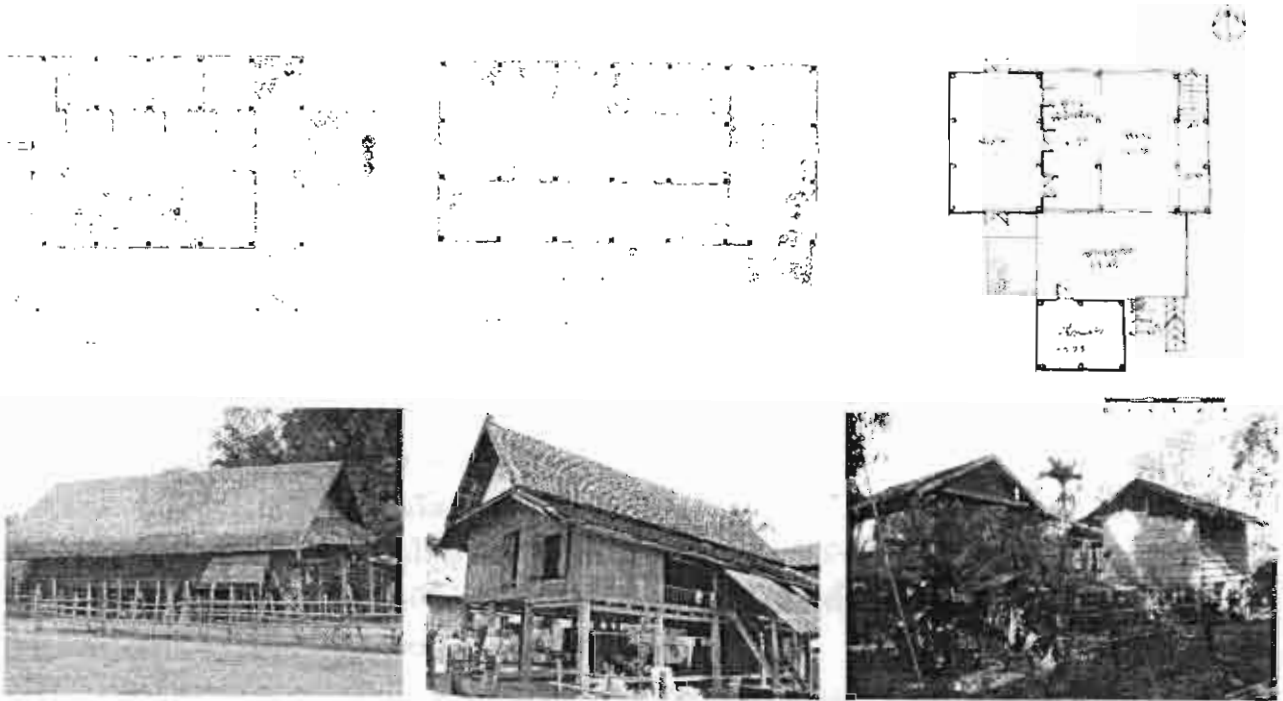
พื้นที่ในเรือนนอน สัดส่วนของพื้นที่ภายในเรือนนอนของเรือนไทพวนในเชียงขวางจะมากกว่าเรือนลาวหลวงพระบางและเรือนในภาคอีสาน เนื่องจากสภาพอากาศหนาวเย็น การอาศัยพื้นที่ในเรือนที่มีเตาไฟให้ความอบอุ่นเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน กิจกรรมส่วนใหญ่ก็อาศัยพื้นที่ในเรือนนอนบริเวณเตาไฟที่แบ่งเป็นเตาช่องสำหรับผู้ชาย และเตาเชื่อมสำหรับผู้หญิงและการหุงหาอาหาร

พื้นที่ในเรือนนอนของเรือนลาวหลวงพระบางมีสัดส่วนมากกว่าเรือนไทพวน และในเรือนอีสานมีสัดส่วนพื้นที่ในเรือนนอนน้อยที่สุด โดยเฉพาะในเรือนแฝดส่วนเรือนนอนกับส่วนหัวลอยหรือเรือนโง่งที่เปิดโล่งไม่มีฝาปิดเกือบจะมีสัดส่วนเท่ากัน แม้โดยทั่วไปส่วนเรือนนอนจะมีพื้นที่มากกว่าเล็กน้อย ทั้งนี้ในภาคอีสานที่อากาศค่อนข้างร้อนน่าจะต้องการพื้นที่กึ่งเปิดโล่ง (Semi Outdoor) มากกว่าในหลวงพระบางและในเชียงขวาง

พื้นที่กึ่งเปิดโล่ง (พื้นที่ส่วนเขี้ยว, เกย, ระเบียง, ส่วนเรือนโง่งหรือหัวลอย?) พื้นที่ส่วนเกยหรือเขี้ยวเมื่อเปรียบเทียบพื้นที่ส่วนนี้ในเรือนทั้งสามกลุ่มคือเรือนลาวหลวงพระบาง เรือนไทพวนในเชียงขวาง และเรือนไท-ลาวในอีสานทั้งหมด พบว่าในเรือนไท-ลาวในภาคอีสานมีขนาดสัดส่วนของพื้นที่ส่วนนี้มากที่สุด รองลงมาเป็นเรือนลาวในหลวงพระบางซึ่งมักมีส่วนเขี้ยวด้านข้างตามยาวของเรือน หรือด้านที่เป็นระเบียง ด้านหน้าสัปดาห์ของเรือนเป็นพื้นที่กึ่งเปิดโล่ง ในขณะที่เรือนของไทพวนในเชียงขวางมีส่วนของชานฮ้อง(หน้า) และชานเฮ้อ(หลัง)เป็นพื้นที่กึ่งเปิดโล่งที่มีสัดส่วนน้อยที่สุด ซึ่งลักษณะของชานฮ้องและเป็นเพียงจุดพักเชื่อมต่อระหว่างภายในเรือนกับภายนอก และส่วนชานเฮ้อจะใช้เป็นพื้นที่ซักล้างในการประกอบอาหารเท่านั้น

ในเรือนไท-ลาวในอีสานกลับพบว่าส่วนเขี้ยว, เกยหรือพื้นที่เรือนโง่งหรือหัวลอยเป็นพื้นที่ที่มีสัดส่วนมาก เนื่องจากในภาคอีสานสภาวะอากาศร้อนกว่าในเชียงขวาง พื้นที่เหล่านี้จึงไม่ใช่เพียงแค่จุดเชื่อมต่อ

ระหว่างเรือนนอนกับภายนอกเท่านั้น แต่เป็นพื้นที่ที่รองรับต่อกิจกรรมหลายประเภททั้งการพักผ่อน ทำงาน และรับแขก ในลักษณะอเนกประสงค์อย่างแท้จริง และเมื่อเทียบกับเขียหรือฮ้านในเรือนลาวหลวงพระบางก็พบว่ามีการใช้งานน้อยกว่าในเรือนไท-ลาวในภาคอีสานเช่นกัน

เรือนไทพวน บ้านปงหมั่น เชียงขวาง

เรือนลาว บ้านเมืองชาย หลวงพระบาง

เรือนไทย้อ บ้านจั่ว อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 3 ผังการใช้พื้นที่และรูปแบบเรือนที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่ตั้ง

การต่อห้องของเรือนนอนกับครัวไฟ เมื่อเปรียบเทียบการเชื่อมต่อระหว่างเรือนนอนกับครัวไฟ ในเรือนไท-ลาวในภาคอีสานกับเรือนลาวหลวงพระบาง และเรือนลาวหลวงพระบางและเรือนไทพวนในเชียงขวาง พบว่ามีระดับการต่อห้องที่แตกต่างกัน

ในเรือนไทพวนที่อยู่ในเขตอากาศหนาวมีลมพัดแรง กล่าวได้ว่าส่วนครัวไฟเป็นส่วนที่ซ่อนอยู่ในเรือนนอน หรือเรือนนอนปิดล้อมเอาส่วนครัวไฟและพื้นที่กิจกรรมอื่นๆเอาไว้ทั้งหมด ในขณะที่ในเรือนลาวหลวงพระบางถึงแม้ว่าจะมีการทำหลังคาเรือนครัวไฟแยกจากหลังคาเรือนนอนอย่างชัดเจน แต่ลักษณะแผนผังส่วนเรือนครัวไฟก็ต่อกับเรือนนอนเพียงแค่มียกกันไว้เท่านั้น ซึ่งแตกต่างไปจากเรือนครัวไฟในเรือนกลุ่มไท-ลาวในภาคอีสาน ที่มักจะมีชานเปียกหรือชานน้ำคั้นระหว่างเรือนครัวไฟกับเรือนนอน ทำให้การเข้าสู่เรือนครัวไฟต้องผ่านสู่ชานเปียกก่อนเสมอ

การระบายอากาศและการปรับตัวกับภาวะสบาย

เรือนไท-ลาวในภาคอีสาน เรือนลาวในหลวงพระบางและเรือนไทพวนในเชียงขวาง ซึ่งตั้งอยู่ในเขตภูมิอากาศแตกต่างกัน ทำให้มีวิธีการควบคุมภาวะสบายในเรือน และระดับของการระบายอากาศในเรือนไม่เท่ากัน

เรือนไทพวนในเชียงขวางซึ่งอยู่ในเขตอากาศหนาวเย็น มีช่องเปิดน้อยมาก มักเปิดช่องหน้าต่างเฉพาะฝาเรือนด้านติดส่วนนอนเพียง 1-2 บาน การระบายควันในเรือนจะระบายผ่านหลังคาหูกำคา อากาศ

ร้อนที่เกิดจากการติดเตาไฟจะลอยขึ้นสู่หลังคาและลอดออกไปตามหลังคา บนพื้นเรือนนิยมปูเสื่อ และนั่งบน
ตั่งเล็กๆ เพื่อไม่ต้องสัมผัสกับพื้นเรือนที่เย็นมาก

เรือนลาวหลวงพระบาง ซึ่งอยู่ในเขตที่อากาศค่อนข้างเย็นสบาย ไม่ร้อนและหนาวมากเกินไป
การรักษาระดับอุณหภูมิภายในเรือนไม่ให้ร้อนมากจึงอาศัยการเปิดหน้าต่างให้ลมพัดผ่าน เรือนลาวหลวงพระ
บางจึงมีบานหน้าต่างมาก และนิยมติดบานหน้าต่างด้านทิศหัวนอน เหนือฝาเรือนมีการทำช่องระบายอากาศ
บ้างแต่ไม่มากนัก อย่างไรก็ตามการใส่บานหน้าต่างจำนวนมากน่าจะทำภายหลังจากการที่มีการเปลี่ยนแปลง
วัสดุผนังหลังคาจากหญ้าคามาเป็นกระเบื้องดินเผา เนื่องจากหลักฐานภาพถ่ายเก่าพบว่าแต่เดิมเรือนในหลวง
พระบางมักมุงหลังคาด้วยหญ้า (Sophie and Pierre, 2003: 364-365, 371-372) และไม่เปิดช่องหน้าต่าง
ด้านทิศหัวนอน แต่บนฝาเรือนด้านสกัดมักเปิดช่องหน้าต่างใหญ่ บางส่วนเปิดยาวถึงพื้น การที่เรือนใน
หลวงพระบางวางเรือนตามแนวทิศเหนือ-ใต้และมีช่องเปิดด้านสกัดจึงทำให้ลมพัดผ่านได้ง่าย ในปัจจุบันนี้
เรือนที่มุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผาพบว่าบางหลังมีการทำฝาเพดานด้วยการใช้ไม้แผ่นกระดานปิดใต้หลังคา
ส่วนเรือนนอน ซึ่งฝาเพดานจะช่วยกันการส่งถ่ายความร้อนจากหลังคาได้ วิธีชีวิตในปัจจุบันในเวลากลางวัน
มักอาศัยอยู่บริเวณใต้ถุนเรือน ในส่วนครัวไฟมักมีการเปิดช่องระบายอากาศตอนบนของฝาและหน้าจั่ว

เรือนไท-ลาวในภาคอีสาน ในเขตภาคอีสานที่มีสภาพอากาศร้อนกว่าในหลวงพระบางและเชียง
ขวาง พบว่าเรือนแบบเดิมมักเป็นเรือนจั่วเดียวที่มุงหลังคาด้วยหญ้าหรือแป้นไม้มักมีการระบายอากาศส่วน
ใต้หลังคาตอนบนของฝาเกือบเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากฝาด้านทิศหัวนอนมักไม่มีช่องเปิด ลักษณะเรือนที่มุงหลัง
คาด้วยหญ้าที่เป็นฉนวนความร้อนที่ดี และมีฝาและพื้นที่เป็นไม้ไผ่สานและพื้นฟากมีรูพรุนลมพัดผ่านได้ดี แม้
ว่าจะไม่มีหน้าต่างแต่สภาวะอากาศภายในเรือนก็ไม่ร้อนมาก

เมื่อเรือนไท-ลาวในอีสานเปลี่ยนรูปแบบมาเป็นเรือนเกย และเรือนแฝด มีการใช้ฝาไม้จริง การ
ระบายอากาศก็ยังคงอาศัยช่องว่างตอนบนของฝาเรือน เนื่องจากไม่นิยมเปิดช่องเปิดด้านหัวนอน วิธีชีวิต
ส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่กึ่งเปิดโล่งคือบริเวณเกยหรือเขย เมื่อมีการใช้สังกะสีมากขึ้น อุณหภูมิในเรือนร้อน
มากก็ลงมามาอาศัยพื้นที่ใต้ถุนเรือนที่แต่เดิมมักเป็นคอกวัวควาย และย้ายคอกสัตว์ออกไป ส่วนเรือนครัวไฟ
นิยมกันฝาดด้วยไม้ไผ่ ปูพื้นฟาก เปิดช่องระบายลมตรงหน้าจั่ว ช่องว่างของฝาและพื้นไม้ไผ่จะทำให้อากาศ
เย็นภายในเข้ามาแทนที่ความร้อนที่ลอยออกไปทางหน้าจั่วและหลังคา

ส่งท้าย

คุณลักษณะสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นในเรือนไท-ลาวในภาคอีสานของประเทศไทย
และเรือนลาวหลวงพระบางและไทพวนในแขวงเชียงขวางของสปป.ลาว ไม่ได้หยุดนิ่งคงลักษณะดั้งเดิม แต่
มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบตลอดจนการใช้วัสดุใหม่ตลอดเวลา อย่างไรก็ตาม ในการเปลี่ยนแปลงแต่ละครั้งใน
อดีตแต่ละพื้นที่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ ซึ่งมนุษย์มีเวลาในการปรับตัวและแก้ปัญหาใหม่ๆ ได้
ด้วยภูมิปัญญาที่ยอมรับต่อสภาพธรรมชาติ เพื่อที่จะอยู่อาศัยได้อย่างกลมกลืนกับสภาวะแวดล้อมที่สร้างขึ้น
กับสภาพธรรมชาติของท้องถิ่น และจะต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตการใช้พื้นที่ในเรือนตามไปด้วย ดังนั้น วิถีชีวิต
ในเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นและตัวเรือนเองเป็นส่วนเดียวกันที่สะท้อนถึงคุณลักษณะสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อม
เนื่องจากสภาพเฉพาะตัวกายภาพของเรือนพักอาศัยเพียงอย่างเดียวไม่ได้ตอบปัญหาการอยู่อาศัยกับธรรม
ชาติอย่างยั่งยืนได้

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ,สำนักงาน, (2538). *ธรณีสัณฐานประเทศไทยจากห้วงอวกาศ*. กรุงเทพฯ: บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์จำกัด.
- ดำรง ทายานิน, (2548). *เกิดเป็นกามู: ชีวิตและหมู่บ้าน*. (ปราณี วงษ์เทศ, แปล). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มติชน.
- ธวัช ปุณโณทก, (2532). "อีสาน: อดีต ปัจจุบัน และอนาคต. ใน *วัฒนธรรมพื้นบ้าน: กรณีอีสาน*. เอกสาร สัมมนาทางวิชาการ, กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. หน้า 225-234.
- บงอร ปิยะพันธุ์, (2541). *ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประสิทธิ์ คุณุรัตน์, (2530). *ภูมิศาสตร์กายภาพภาคอีสาน*. ขอนแก่น: ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะ มนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ไพโรจน์ เพชรสังหาร, (2531). *คติการปลูกเรือนผู้ไทย อำเภอลาว จังหวัดกาฬสินธุ์*. ปรินญาศิลปสา สตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ศรีศักร วัลลิโภดม, (2543). *เรือนไทย บ้านไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- . (2546). *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- สมพาวัน ไชยะวง, (2003). *เผ่าเตี๋ย วิถีชีวิตกับสภาพัตตะยะกำ*. เวียงจัน: สถาบันค้นคว้า วัดตะนะ ทัม.
- สีสะเหลียว สะหวงสีสาและคณะ, (1989). *พุมสาตลาว*. เวียงจัน: กะซวงสีสาและกิล่า สถาบันค้น คว้าวิทยาศาสตร์สังคม.
- สุรัตน์ วรางครัตน์, (2537). "เรือนอีสานแถบสกลนคร", ใน *ศิลปวัฒนธรรมสกลนคร*. สกลนคร: ศูนย์ศิลป วัฒนธรรมวิทยาลัยครูสกลนคร.
- สุวิทย์ จิระมณี, (2545). *ศิลปสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นอีสานในวัฒนธรรมไทย-ลาว*. ชลบุรี: คณะศิลป กรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สุวิทย์ จิระมณี, (2521). *เรือนพื้นบ้านในเขตอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม*. สารนิพนธ์ หลั กสูตรประกาศนียบัตรชั้นสูง ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- Sophie Clement-Charpentier and Pierre Clement, (2003). *เรือนลาวในเขตเวียงจันและหลวงพระบาง เล่ม 1*. แปล โดย สุนันทา กันละยา กัตติยลัก และคณะ, เวียงจัน: จำปาสำนักการพิมพ์.

เชิงอรรถท้ายเรื่อง

¹ แบบผังเรือนของไทพวนมีลักษณะใกล้เคียงกับเรือนของเผ่าเตี๋ย แม้ว่าเผ่าเตี๋ยจะเป็นกลุ่มที่พูดภาษามอญ-เขมร และอยู่ ทางภาคใต้ของลาวคือแขวงเซกอง ในผังเรือนของเผ่าเตี๋ยก็มีเตาไฟ 2 เตา ผังเรือนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีชานหน้าและ หลัง คือบุงเดิม (ระเบียงด้านหน้า) และบุงโคร (ระเบียงด้านหลัง) เตาไฟด้านหน้าเป็นเตาสำหรับรับแขก มีที่นอนพ่อแม่อยู่ ในเขตเตาไฟนี้ ส่วนเตาไฟด้านหลังที่ออกไปทางบุงโครเป็นเตาไฟสำหรับปรุงอาหาร ซึ่งก็จะใกล้กับที่นอนของลูกชายหรือคู่ ที่แต่งงานใหม่ ซึ่งก็เทียบได้กับส่วนนอนของลูกชายลูกสะใภ้ในเรือนไทพวนนั่นเอง (ดูรายละเอียดเรือนของชนเผ่าเตี๋ยในสม พาวัน ไชยะวง และคณะ, 2003, 66-67)

² หัวลอย หรือเรือนโง่ง เป็นส่วนที่เป็นหลังคาจั่วเชื่อมติดกับหลังคาเรือนนอนในเรือนแฝดของไทย-ลาวในภาคอีสาน ส่วนหลัง คาหัวลอยจะเป็นหลังคาทรงจั่ว ส่วนใหญ่ไม่กั้นฝา หรือกั้นแต่เพียงบางส่วน โครงสร้างอาคารมีทั้งแบบที่แยกออกจากเรือน นอน และแบบที่โครงสร้างพื้นและซื่อคานหนึ่งฝากกับเสาของเรือนนอน

เนื้อหางานวิจัย

สถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่นไท-ลาวในภาคอีสานของประเทศไทยและในสปป.ลาว
Sustainable Qualities in Thai-Lao Vernacular Houses of the Northeast Thailand and Laos PDR.

คำนำ

งานวิจัยเรื่อง **สถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่นไท-ลาว ในภาคอีสานของประเทศไทยและในสปป.ลาว** เป็นโครงการวิจัยในชุดโครงการ ภูมิปัญญาพัฒนาการและความสัมพันธ์ระหว่างกันของเรือนพื้นถิ่นไทย-ไท : คุณลักษณะของสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่น โดยเป็นโครงการต่อเนื่องในระยะเวลา 3 ปี ซึ่งมีขอบเขตพื้นที่ศึกษาในเขตภาคอีสานของประเทศไทย และในสปป.ลาว งานวิจัยนี้เป็นความพยายามที่จะนำเสนอให้เห็นภาพในทางกว้างของพัฒนาการของเรือนพื้นถิ่นไท-ลาว โดยเลือกศึกษาเปรียบเทียบเรือนพื้นถิ่นไท-ลาวในภาคอีสานของประเทศไทย ที่มีกลุ่มไท-ลาวหลายกลุ่มตั้งถิ่นฐานกระจายกันอยู่ทั่วทั้งภาค เช่น ลาว ผู้ไท ไทย้อ ไทโย้ย เป็นต้น กับกลุ่มลาวที่มีประวัติความเป็นมาที่สำคัญของราชอาณาจักรลาว คือ ลาวหลวงพระบาง และไท พวนในแขวงเชียงขวาง

การศึกษาเรือนในเขตภาคอีสานนั้นได้ทำการศึกษาที่ไม่ได้เน้นเฉพาะหมู่บ้าน แต่ได้ขยายการสำรวจให้ครอบคลุมกลุ่มไท-ลาวหลายกลุ่ม เพื่อตรวจสอบลักษณะของแบบเรือนว่าแต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกันอย่างไร การพยายามมองภาพในทางกว้างนี้แม้จะทำให้เห็นลักษณะเฉพาะและเห็นการปรับตัวกับแบบเรือนที่ชัดเจนมากขึ้น แต่ก็ทำให้ขาดรายละเอียดเชิงลึกบางส่วนไป เนื่องจากการเดินทางเก็บข้อมูลในภาคสนามบางครั้งไม่สามารถดำเนินการได้ตามเป้าหมายทั้งหมด และที่สำคัญคือมีเอกสารที่เกี่ยวกับเรือนพื้นถิ่นในสปป.ลาวน้อยมาก การวิเคราะห์จึงอาศัยข้อมูลจากการสัมภาษณ์และเอกสารข้างเคียงเป็นหลัก

ในการศึกษานี้นอกจากประเด็นทางคุณลักษณะสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมของเรือนพื้นถิ่นแล้ว ยังได้พยายามนำเสนอพัฒนาการของเรือนในแต่ละกลุ่มอีกด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากรูปแบบเรือนพื้นถิ่นในแต่ละแห่งมักมีหลายแบบ ซึ่งนอกจากจะเป็นทางเลือกเพื่อให้เหมาะสมกับฐานะของครอบครัวแล้ว ยังมีแบบที่ปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขปัจจัยต่างๆในแต่ละช่วงเวลาด้วย การนำเสนอพัฒนาการของรูปแบบเรือนจึงเป็นส่วนสำคัญที่จะชี้ให้เห็นภาพพลวัตของกระบวนการปรับตัวของมนุษย์เชิงพฤติกรรมการใช้พื้นที่เรือน และการปรับเปลี่ยนการใช้วัสดุและแบบเรือนด้วย

คณะผู้วิจัยหวังว่างานวิจัยนี้จะเป็นการเก็บบันทึกหลักฐานทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของกลุ่มไท-ลาว อันเป็นหลักฐานทางไทศึกษาที่สำคัญ เนื่องจากกระแสความเจริญที่ลุกลามไปแม้ในเขตชนบทห่างไกลกำลังทำให้หลักฐานเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว และจะอำนวยความสะดวกทางวิชาการในการที่จะเป็นเอกสารให้ข้อมูลสำหรับการศึกษาต่อเนื่องและการเปรียบเทียบต่อไป

คณะผู้วิจัย

กิตติกรรมประกาศ

ในการปฏิบัติการวิจัยเรื่องสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพื้นถิ่นไท-ลาวในภาคอีสานของประเทศไทยและในสปป.ลาว ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยที่มีพื้นที่เป้าหมายบางส่วนอยู่นอกเขตประเทศไทย ที่นอกจากจำเป็นต้องรู้แหล่งข้อมูลที่ชัดเจนแล้ว การเดินทางเข้าสู่พื้นที่ศึกษายังมีความยากลำบาก ผู้นำเข้าสู่พื้นที่วิจัยต้องมีความชำนาญพื้นที่และเส้นทางเป็นอย่างดี ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คณะวิจัยได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดีจากอาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง มหาวิทยาลัยแห่งชาติ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว คือ อาจารย์วีระ อาโนลัก อาจารย์สิตทิไชย อินสีเชียงใหม่ อาจารย์อะนุชา คำมุงคุณ และ อาจารย์แสงพะกิด พิมมะสอน ที่นอกจากจะช่วยเหลือติดต่อประสานงานกับกระทรวงการต่างประเทศของสปป.ลาว เพื่อขออนุญาตเข้าทำการศึกษาในพื้นที่ต่างๆแล้ว ยังช่วยเหลือในการเก็บข้อมูลภาคสนามบางส่วนด้วย

เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องทั้งในแขวงหลวงพระบางและแขวงเชียงขวางได้ให้การสนับสนุนช่วยเหลือแนะนำเข้าสู่แหล่งข้อมูลที่สำคัญ ที่นอกจากจะช่วยอำนวยความสะดวกแล้วยังให้การต้อนรับอย่างอบอุ่น ดังนี้

ท่านบุญมา สิมมะวง

หัวหน้าแผนกคมนาคมขนส่งไปรษณีย์และก่อสร้าง แขวงเชียงขวาง และคณะกรรมการพรรคแขวงเชียงขวาง

ท่านหงคำ พิมมะสาน

รองหัวหน้าห้องการเคหาผังเมือง แผนกคมนาคมขนส่งไปรษณีย์และก่อสร้าง แขวงเชียงขวาง

ท่านสมแพง อุดมสุก

หัวหน้าห้องการแผนกคมนาคมขนส่งไปรษณีย์และก่อสร้าง แขวงเชียงขวาง

ท่านสมพอน สีอาไฟ

หัวหน้าแขนงเคหาผังเมืองและน้ำประปา แผนกคมนาคมขนส่งไปรษณีย์และก่อสร้าง แขวงเชียงขวาง

ท่านมะนิจัน พมมะโคด

หน่วยแผนการ แผนกแถลงข่าวและวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม หลวงพระบาง

ผู้นำหมู่บ้านทั้งในเขตภาคอีสานและในสปป.ลาวที่อำนวยความสะดวกต่างๆ ตลอดจนชาวบ้านที่ให้ข้อมูลด้วยมิตรไมตรีและอดทนต่อการตั้งคำถามมากมายแม้บางพื้นที่จะสื่อสารกันด้วยความยากลำบากและใช้เวลานาน คณะผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในน้ำใจของท่านและขอขอบคุณเป็นอย่างสูงมาในโอกาสนี้

คณะผู้วิจัยกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงต่อ ศาสตราจารย์ อรศิริ ปาณินท์ หัวหน้าโครงการชุดวิจัยที่ให้โอกาสและสนับสนุนการทำงานวิจัยตลอดจนแนะนำการทำงานและ ศาสตราจารย์ ธวัช ปุณโณธก ที่กรุณาอ่านผลงานวิจัยพร้อมทั้งให้คำแนะนำทางวิชาการอันเป็นประโยชน์ด้วยความเมตตาอย่างยิ่ง

สารบัญ

บทคัดย่อ

Abstract

Executive Summary

คำนำ

กิตติกรรมประกาศ

สารบัญ

สารบัญภาพ

I

II

III

VII

หน้า

บทที่ 1 บทนำ

1

ที่มาและปัญหาในการวิจัย

1

วัตถุประสงค์ของโครงการ

3

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

4

ขอบเขตการวิจัย

5

การดำเนินการวิจัย

7

บทที่ 2 ภูมิศาสตร์และประวัติการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มไท-ลาวในภาคอีสาน

8

ลักษณะภูมิอากาศของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

8

ภูมิศาสตร์ภาคอีสาน

11

ชุมชนอีสานสมัยประวัติศาสตร์

12

การย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในอีสาน

13

บทที่ 3 วิถีชีวิตและประเพณีเกี่ยวกับเรือนไท-ลาวในภาคอีสาน

19

บริบทและการตั้งถิ่นฐาน

19

วงจรวิถีชีวิตชาวอีสาน

20

สภาพแวดล้อมชุมชนและผังบริเวณเรือน

26

ความเชื่อเกี่ยวกับการปลุกเรือน

31

ประเพณีขึ้นเรือนใหม่

34

ประวัติศาสตร์การย้ายถิ่นฐานในประเพณีขึ้นเรือนใหม่

36

	หน้า
บทที่ 4 เรือนพื้นถิ่นไท-ลาวในอีสาน	40
รูปแบบเรือนพื้นถิ่น	40
การใช้พื้นที่เรือน	46
พัฒนาการเรือนและการปรับตัวของไทลาวในอีสาน	
เรือนอีสานแบบดั้งเดิม	56
พัฒนาการของเรือนอีสานจากเรือนแบบดั้งเดิม	60
พัฒนาการของเรือนอีสานในระยะที่ 3	67
บทที่ 5 เมืองหลวงพระบาง	71
ภูมิประเทศของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว	71
ลักษณะภูมิประเทศของแขวงหลวงพระบาง	73
สภาพภูมิอากาศ	73
ประวัติเมืองหลวงพระบาง	74
ประวัติบ้านเมืองชาย	75
ประวัติบ้านสิง	76
ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต	76
การนับถือผี	78
การเลือกตำแหน่งของการตั้งหมู่บ้าน	78
การกำหนดสัดส่วนของเรือน	79

	หน้า
บทที่ 6 เรือนลาวหลวงพระบาง	80
การวางแผนผังชุมชนหมู่บ้านลาวหลวงพระบาง	80
ผังบริเวณเรือน	83
เรือนลาวหลวงพระบาง	86
เรือนน้อยหรือเฮือนน้อย	86
เรือนที่พัฒนาต่อจากเรือนน้อย	88
เรือนลาวหลวงพระบาง บ้านสิงและบ้านเมืองชาย	95
เรือนแฝด	100
คติเกี่ยวกับเรือนและการปลูกสร้างเรือน	100
การปรับตัวกับรูปแบบเรือน	103
 บทที่ 7 ไทพวนในเชียงขวาง	 107
ประวัติเมืองเชียงขวาง	107
ประวัติชุมชน	109
บ้านปุงเมืองพุกุต แขวงเชียงขวาง	110
บ้านหมื่น เมืองพุกุต แขวงเชียงขวาง	111
ความเชื่อและประเพณีไทพวน	113
การนับถือผี	114
การเลือกที่ตั้งของหมู่บ้านชาวไทพวน	115
ประเพณีการปลูกเรือน	116

	หน้า
บทที่ 8 เรือนไทพวน	118
เรือนไทพวนแบบดั้งเดิม	118
เรือนไทพวนในปัจจุบัน	120
รูปแบบเรือนไทพวน	123
เรือนที่คลี่คลายจากแบบประเพณีเดิมก่อนสมัยสงคราม	123
รูปแบบเรือนที่ย้ายเตาไฟไปไว้ท้ายเรือน	125
แบบเรือนไทพวนกับสภาพภูมิศาสตร์	129
การจัดการในการปลูกเรือนไทพวน	130
อิทธิพลของสภาพภูมิอากาศต่อรูปแบบเรือน	133
พื้นที่ทางสังคมในเรือนไทพวน	136
 บทที่ 9 สภาพภูมิศาสตร์กับแบบเรือนและการตั้งถิ่นฐาน	 139
การวางแผนแกนของเรือน	139
เปรียบเทียบการใช้พื้นที่ในเรือน	143
การระบายอากาศและการปรับตัวกับภาวะสบาย	145
เตาไฟในเรือนแบบเดิม	146
การปรับตัวของไทพวนในภาคอีสานและในเชียงใหม่	148
ไทพวนในเชียงใหม่ไม่มีเรือนชั่วคราวและเถียงนา	151
 บทที่ 10 บทส่งท้าย	 153
ลักษณะร่วมในเรือนไท-ลาว	153
การปรับตัวเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเรือนและชุมชน	158
ปัญหาของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในปัจจุบัน	158
 บรรณานุกรม	 159

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 2-1 ลักษณะภูมิประเทศภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	9
ภาพที่ 3-1 แหล่งน้ำและที่นาชายขอบหมู่บ้าน เป็นลักษณะภูมิทัศน์ที่พบได้ทั่วไปของชุมชนไท-ลาว	21
ภาพที่ 3-2 ศาลปู่ตาในพื้นที่ดอนปู่ตาชายขอบบ้านหนองหนาว อำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร	25
ภาพที่ 3-3 พื้นที่ปลูกผักกิมห้วยซิด บ้านค้อ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี	27
ภาพที่ 3-4 พืชกินได้หลายพันธุ์ขึ้นรอบบริเวณพื้นที่อาบน้ำ บ้านโนนยาง จังหวัดมุกดาหาร	28
ภาพที่ 3-5 สวนลอย ปลูกในกระถาง ใกล้พื้นที่ชานแดดและครัวของผู้ไท บ้านค้อน้อย อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร	29
ภาพที่ 3-6 สวนครัว ปลูกใกล้บริเวณบ้าน ล้อมด้วยตาข่ายกันสัตว์เลื้อย บ้านโพนแพง จังหวัดสกลนคร	29
ภาพที่ 3-7 ผังพื้นเรือนและผังบริเวณ แสดงการวางทิศทางของเรือนผู้ไท เลขที่ 105 บ้านโนนยาง อำเภอนองสูง จังหวัดมุกดาหาร	30
ภาพที่ 4-1 เรือนแฝด ไทย้อ เลขที่ 81 หมู่ 8 บ้านโพน อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม	42
ภาพที่ 4-2 เรือนโข่ง ไทลาว เลขที่ 27 หมู่ 1 บ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด	42
ภาพที่ 4-3 เรือนแฝด ไทย้อ จังหวัดนครพนมและเรือนโข่ง ไทลาว จังหวัดร้อยเอ็ด	42
ภาพที่ 4-4 เรือนเกย ไทลาว เลขที่ 8 หมู่ 13 บ้านกุดลิง อำเภอ ร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์	44
ภาพที่ 4-5 เรือนเขีย ไทย้อ เลขที่ 10 หมู่ 8 บ้านโพน อำเภอ ท่าอุเทน จังหวัดนครพนม	44
ภาพที่ 4-6 เรือนเกย ไทลาว จังหวัดกาฬสินธุ์และเรือนเขีย ไทย้อ จังหวัด นครพนม	44
ภาพที่ 4-7 เรือนชั่วคราวในชุมชนไทเลย บ้านนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย	45
ภาพที่ 4-8 เรือนเหยา ผู้ไท บ้านโนนยาง อำเภอนองสูง จังหวัดมุกดาหาร	45
ภาพที่ 4-9 กระต๊อบติดดิน ริมที่นา จังหวัด ร้อยเอ็ด	46
ภาพที่ 4-10 แสดงแบบแผนการกำหนดพื้นที่ของเรือนไท-ลาวในอีสาน	48
ภาพที่ 4-11 พื้นที่ส่วนเบี่ยง ในเรือนไทแสก บ้านอาจสามารถ จังหวัดนครพนม ที่มีทั้งหิ้งพระและหิ้งบรรพบุรุษในทิศหัวนอน	48
ภาพที่ 4-12 พื้นที่หน้าส่วนนอน ในเรือนผู้ไท บ้านโนนยาง จังหวัดมุกดาหาร	49
ภาพที่ 4-13 พื้นที่เกยหรือเขีย ในเรือนไทย้อ บ้านโพน จังหวัดนครพนม	49
ภาพที่ 4-14 พื้นที่เกยต่อครัวไฟ โดยมีชานแดดเชื่อมในเรือนผู้ไท บ้านกลาง จังหวัดสกลนคร	50

	หน้า
ภาพที่ 4-15 พื้นที่ขานน้ำต่อครัวไฟ ในเรือนไทยัย บ้านโพนแพง จังหวัดสกลนคร	50
ภาพที่ 4-16 กิจกรรมชักลางบนขานแดด เรือนผู้ไท บ้านกลาง จังหวัดสกลนคร	51
ภาพที่ 4-17 ครัวไฟ ในเรือนผู้ไท บ้านโนนยาง จังหวัดมุกดาหาร	51
ภาพที่ 4-18 การแบ่งแยกพื้นที่เพศชายและเพศหญิงในเรือนอีสาน	52
ภาพที่ 4-19 เรือนขานของผู้ไทในเมืองพิน แขวงสะหวันนะเขต และเรือนขานโบราณในพื้นที่ ภาคอีสานในจังหวัดกาฬสินธุ์	56
ภาพที่ 4-20 เรือนโขงจั่วแฝด จังหวัดกาฬสินธุ์	58
ภาพที่ 4-21 เรือนแบบดั้งเดิมจากภาพเขียน	58
ภาพที่ 4-22 เรือนที่ประทับสำหรับว่าราชการ ด้านข้างมีเกยสำหรับประทับหลังช้าง	59
ภาพที่ 4-23 พื้นที่ส่วนเกยและเขียในเรือนกลุ่มไท-ลาวภาคอีสาน	64
ภาพที่ 4-24 เรือนไทย้อย บ้านนาขาม จังหวัดสกลนคร ฝาเรือนด้านหัวนอนปิดทึบ	66
ภาพที่ 4-25 ที่ว่างระหว่างผนังและอะเสเพื่อการระบายอากาศภายในเรือนมุงหลังคาสังกะสี	66
ภาพที่ 4-26 การใช้พื้นที่ใต้ถุนเรือนในตอนกลางวัน เรือนไทแสก บ้านอาจสามารถ จังหวัดนครพนม	68
ภาพที่ 4-27 พื้นที่อาบน้ำกลางแจ้ง ใกล้บ่อน้ำบาดาล เรือนผู้ไท จังหวัดมุกดาหาร	68
ภาพที่ 4-28 การเปิดช่องหน้าต่างตามแนวยาวของเรือนระยะหลัง	69
ภาพที่ 5-1 สภาพภูมิประเทศและระดับความสูงของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว	72
ภาพที่ 6-1 แสดงผังบริเวณชุมชนบ้านเมืองชาย	81
ภาพที่ 6-2 แสดงผังบริเวณและแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญของชุมชนบ้านสิง	82
ภาพที่ 6-3 สภาพแวดล้อมภายในชุมชนบ้านเมืองชาย	83
ภาพที่ 6-4 สภาพแวดล้อมชุมชนบ้านสิง	84
ภาพที่ 6-5 ทิศทางการหันแนวสันหลังคาเรือนที่ขนานกัน ของชุมชนบ้านสิง	84
ภาพที่ 6-6 กลุ่มเสาข้าวที่อยู่ชายขอบชุมชนบ้านสิง	85
ภาพที่ 6-7 เรือนน้อย เลขที่ 2 หน่วย 05 บ้านสิง หลวงพระบาง แขวงหลวงพระบาง	87
ภาพที่ 6-8 ห้องเปิง ในเรือนเลขที่ 95 หน่วย 07 บ้านเมืองชาย หลวงพระบาง	89
ภาพที่ 6-9 ห้องสวมท้ายเรือน สำหรับเป็นห้องนอนลูกสาว เรือนเลขที่ 86 หน่วย 06 บ้านเมืองชาย หลวงพระบาง	90
ภาพที่ 6-10 ก่อหลุมหรือใต้ถุน เรือนเลขที่ 83 หน่วย 06 บ้านเมืองชาย หลวงพระบาง	90

	หน้า
ภาพที่ 6-11 เขีย ในเรือนเลขที่ 95 หน่วย 07 บ้านเมืองชาย หลวงพระบาง	91
ภาพที่ 6-12 เรือนชาน บ้านปากเชียง หลวงพระบาง	92
ภาพที่ 6-13 เรือนเขีย เมืองน่าน หลวงพระบาง	93
ภาพที่ 6-14 ใต้ถุนเรือนและปิงสกัดล่างของตึนเสา เรือนเลขที่ 95 หน่วย 07 บ้านเมืองชาย	94
ภาพที่ 6-15 พัฒนาการแบบแผนเรือนในบ้านสิง จากเรือนร้านสู่เรือนเขีย	96
ภาพที่ 6-16 เรือนเขีย บ้านเมืองชาย เลขที่ 95 หน่วย 07 หลวงพระบาง	98
ภาพที่ 6-17 เรือนเขีย บ้านเมืองชาย เลขที่ 21 หน่วย 02 หลวงพระบาง	99
ภาพที่ 6-18 เรือนจั่วแฝด บ้านเมืองชาย เลขที่ 51 หน่วย 04 บ้านเมืองชาย หลวงพระบาง	101
ภาพที่ 6-19 รายละเอียดส่วนประตูและหิ้งบูชาเรือน บ้านเลขที่ 95 หน่วย 07 บ้านสิง หลวงพระบาง	103
ภาพที่ 6-20 รายละเอียดเปรียบเทียบรูปแบบเรือนลาวในหลวงพระบางจากฝั่งเรือนฮ้าน เรือนเขีย ไปสู่เรือนที่มีแผนผังเป็นรูปตัวแอล	104
ภาพที่ 6-21 เรือนเลขที่ 95 หน่วย 07 บ้านเมืองชาย มีฝ้าเพดานภายในเรือนเพื่อกัน ความร้อนจากหลังคา	105
ภาพที่ 6-22 เรือนเลขที่ 83 หน่วย 06 บ้านเมืองชาย เปิดช่องหน้าต่างทุกช่วงเสาเพื่อการระบาย อากาศภายในเรือน	105
ภาพที่ 7-1 ภูมิประเทศและที่ตั้งพื้นที่ศึกษา แขวงเชียงขวาง	108
ภาพที่ 7-2 ผังชุมชนบ้านหมั้น เมืองพุกุต แขวงเชียงขวาง	110
ภาพที่ 7-3 ที่นาร่องหุบเนินและบ่อน้ำผุด สภาพแวดล้อมการอยู่ของบ้านหมั้น แขวงเชียงขวาง	111
ภาพที่ 7-4 ผังชุมชนและสภาพแวดล้อม บ้านป่ง เมืองพุกุต แขวงเชียงขวาง	112
ภาพที่ 8-1 รูปแบบเรือนพวนแบบดั้งเดิมตามบันทึกของคำดา อุดมสุข	119
ภาพที่ 8-2 บริเวณเรือนไทพวน มีเรือนเป็นศูนย์กลาง ล้อมรอบด้วยลาน เล้าข้าวและพืชพรรณ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต	121
ภาพที่ 8-3 ลานดินรอบบริเวณเรือน ล้อมด้วยสวนไม้ผลและสวนหญ้าคา สภาพแวดล้อม แห่งชีวิตไทพวน	121
ภาพที่ 8-4 เล้าข้าว คอกวัวควาย โรงสีข้าวและโรงเก็บรถไถนา องค์ประกอบที่เป็น สภาพแวดล้อมเรือนไทพวน เชียงขวาง	123

	หน้า
ภาพที่ 8-5 รูปแบบเรือนไทพวนที่คลี่คลายมาจากแบบประเพณี เรือนเลขที่ 9 หน่วย 01 บ้านมัน เมืองพุกุต แขวงเชียงขวาง	124
ภาพที่ 8-6 ชานเฮือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่แสดงออกถึงด้านหลังเรือน	124
ภาพที่ 8-7 ผังเรือนและลักษณะทางกายภาพของเรือนเลขที่ 13 หน่วย 1 บ้านมัน เมืองพุกุต แขวงเชียงขวาง	127
ภาพที่ 8-8 ภายในเรือน ส่วนนอนปิดล้อมด้วยการกั้นผ้าแยกตามห้องเสาเรือน	128
ภาพที่ 8-9 ชานตากแดด ด้านชานเฮือ เป็นที่เตรียมอาหาร ล้างจานและตากอาหาร	128
ภาพที่ 8-10 สภาพแวดล้อมที่ตั้งของชุมชนไทพวน เมืองพุกุต แขวงเชียงขวาง	129
ภาพที่ 8-11 “สวนหญ้าคา นาใกล้บ้าน” สภาพแวดล้อมที่แสดงถึงการอยู่อย่างยั่งยืนของไทพวน	131
ภาพที่ 8-12 แผงหลังคาหญ้าที่ถูกจัดเตรียมไว้รอเปลี่ยนหลังคาคราวถัดไป ซึ่งเป็นวัสดุที่ได้จากสวน หญ้าการอบบริเวณเรือนไทพวน	132
ภาพที่ 8-13 ภายในเรือนไทพวนเชียงขวาง มีเตาให้ความอบอุ่นสำหรับการอยู่อาศัยในสภาพแวดล้อม อากาศที่หนาวเย็น	133
ภาพที่ 8-14 หลังคามนโกลังอันเป็นองค์ประกอบที่โดดเด่นของเรือนไทพวนที่เชียงขวาง	134
ภาพที่ 8-15 การกำหนดพื้นที่ทางสังคมที่สะท้อนออกในแบบแผนการใช้พื้นที่ภายในเรือนไทพวน	136
ภาพที่ 9-1 สภาพแวดล้อมการตั้งถิ่นฐานที่แนวแกนของเรือนอ้างอิงทิศทางที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ	142
ภาพที่ 9-2 ผังการใช้พื้นที่เรือน แผนผัง และรูปแบบเรือนที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่ตั้ง	144
ภาพที่ 9-3 เรือนไทพวนและเผ่าเตี๋ยซึ่งมีลักษณะภูมิอากาศที่ตั้งแตกต่างกัน และไม่ใช้กลุ่มชน ที่พูดภาษาตระกูลไท แต่มีลักษณะร่วมในการมีเตาไฟอยู่ภายในเรือนและมุงหลังคา ด้วยหญ้าคา	147
ภาพที่ 9-4 เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างเรือนไทพวนในภาคอีสานที่มีการปรับตัวต่อ สภาพภูมิประเทศที่มีลักษณะต่างกัน	149

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและปัญหาในการวิจัย

ประเทศสาธารณรัฐ ประชาธิปไตย ประชาชนลาว (สปป. ลาว) มีพลเมืองประกอบไปด้วยกลุ่มชนหลายกลุ่ม ทั้งในกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลภาษาไทและอื่น ๆ อย่างมากมายถึง 49 ชนเผ่า (บันดาชนเผ่าในสปป.ลาว, 2002: 12) ซึ่งแต่ละกลุ่มก็มักจะมีลักษณะทางวัฒนธรรมเฉพาะของตนเอง ที่นอกจากลักษณะทางภาษาแล้ว คติที่เกี่ยวข้องกับการอยู่อาศัยและการจัดการสิ่งแวดล้อมก็อาจแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิศาสตร์ในแต่ละเขต กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ในประวัติศาสตร์ได้เคยถูกกวาดต้อนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในดินแดนของประเทศไทยปัจจุบันนี้หลายครั้ง ตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา ซึ่งกระจายกันอยู่ทั้งในเขตภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลาง (ดู บังอร ปิยะพันธุ์, 2541: บทที่ 1-2)

ประชากรภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทยประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มไท-ลาว อันเป็นกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไท การตั้งหลักแหล่งชุมชนเหล่านี้ในภาคอีสานส่วนใหญ่เกิดขึ้นและเติบโตภายหลังจากการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนที่แตกจากราชวงศ์เวียงจันทน์คราวพระครูยอดแก้วโพธิ์สมิต ที่ได้พาผู้คนอพยพหนีราชภัยในราชสำนักเวียงจันทน์ลงมาตามลำน้ำโขง และได้มาตั้งมั่นที่เมืองจำปาศักดิ์ใน พ.ศ.2231 ซึ่งต่อมาได้มีการส่งเจ้านายขุนนางออกไปปกครองหัวเมืองต่างๆหลายเมือง และได้กระจายข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งหลักแหล่งในดินแดนภาคอีสานด้วย (ฤทธิ์ และ สมหมาย, 2524:18-35) ในขณะที่กลุ่มของพระวอพระตา ก็พาบริวารแยกจากราชสำนักเวียงจันทน์มาตั้งเมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบานที่หนองบัวลุ่มภู ใน พ.ศ. 2310 แต่ต่อมา ก็อพยพไปตั้งที่ดอนมดแดงในอุบลราชธานี (อมรวงศ์วิจิตร, 2506:201-203)..และกลุ่มเจ้าโสมพมิตร ก็พาครัวจากแขวงเมืองศรีสัตนาคนหุตมาตั้งที่ริมน้ำป่าวเมืองกาฬสินธุ์ในเวลาไล่เลี่ยกัน (อมรวงศ์วิจิตร, 2506: 217-218)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงที่มีการเคลื่อนย้ายอพยพผู้คนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในอีสานมากที่สุด โดยเฉพาะในคราวหลังเกิดศึกเจ้าอนุวงศ์ (พ.ศ.2370-2371) เป็นต้นมา เพราะมีการ

เกลี้ยกล่อมกวาดต้อนผู้คนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในแถบแอ่งสกลนครและแถบลุ่มน้ำชีจำนวนมาก ซึ่งในการกวาดต้อนครั้งนี้ มีกลุ่มชาติพันธุ์ที่นอกเหนือไปจากกลุ่มลาว คือ ผู้ไท ไย้ย ย้อ แสก กะเลิง โส้ เป็นต้น

การอพยพของกลุ่มชนเหล่านี้เกิดขึ้นครั้งใหญ่อีกครั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในคราวเกิดศึกช่อ ที่สยามต้องส่งกองทัพไปปราบหลายครั้ง โดยมีการอพยพครัวตามแม่ทัพนายกองเพื่อหนีความเดือดร้อนจากการรุกรานของช่อ เช่น กะเลิงเข้ามาอยู่แถบเมืองสกลนคร ครัวเมืองหลวงพระบางหนีลงมาตามลำน้ำโขงมาอยู่เมืองเลย เมืองหนองคาย เป็นต้น กลุ่มไท-ลาวเหล่านี้ต่อมาได้ตั้งหลักแหล่งชุมชนเป็นกลุ่มๆ แต่ก็มี การติดต่อพึ่งพาซึ่งกันและกันบนรากฐานทางวัฒนธรรมที่ต่อมารับรู้ว่าเป็นวัฒนธรรมอีสาน กลุ่มชนเหล่านี้ตั้งหลักแหล่งในภาคอีสานและสืบทอดวัฒนธรรมทั้งที่แสดงออกเป็นงานสร้างสรรค์ทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และประเพณีต่างๆต่อมาจนถึงปัจจุบัน โดยหลายชุมชนยังคงมีสำนึกถึงความ เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ของตนเอง ซึ่งรับรู้ผ่านพิธีกรรมเฉพาะกลุ่มและภาษา

ในการศึกษาทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ นอกเหนือไปจากคติความเชื่อภาษาและจารีตประเพณีต่างๆแล้ว ผลงานทางศิลปสถาปัตยกรรมจัดเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นซึ่งมักมีลักษณะเฉพาะตัว ทั้งทางสถาปัตยกรรมและคติความคิดที่เป็นแบบแผนประเพณีที่นิยมสร้างสืบต่อกันมาเป็นเวลานานหลายชั่วอายุคน นอกจากนั้นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นก็อาจมีการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพท้องที่และภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งยังอาจปรับปรุงให้เหมาะสมกับวัฒนธรรมและวัสดุก่อสร้างที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย (วิวัฒน์ เตมียพันธ์ุ, 2530: 523) การที่กลุ่มไท-ลาวเหล่านี้ต่างอพยพโยกย้ายถิ่นฐานของตนเองหลายครั้งในประวัติศาสตร์ ทำให้มีการปรับตัวเพื่อให้วิถีชีวิตเหมาะสมสอดคล้องกับทั้งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมที่อาจแตกต่างไปจากเดิมมาก การตรวจสอบลักษณะการตั้งถิ่นฐานและแบบแผนของเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นของกลุ่มคนเหล่านี้ ที่กระจายกันอยู่ในพื้นที่ที่มีลักษณะสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติแตกต่างกันออกไป จึงน่าจะช่วยให้มองเห็นภาพการปรับตัวของมนุษย์กับธรรมชาติ โดยเฉพาะการสร้างสรรคสถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่น ที่ต้องตอบสนองการอยู่อาศัยตามลักษณะประเพณีเฉพาะแล้ว ยังต้องแก้ปัญหาในเชิงการออกแบบทางสถาปัตยกรรมตามข้อจำกัดทางวัสดุและภูมิอากาศด้วย การเปรียบเทียบให้เห็นกระบวนการปรับตัวดังกล่าวนี้จะช่วยให้เห็นภาพแบบแผนทางวัฒนธรรมของกลุ่มไท-ลาวได้ชัดเจนมากขึ้น ทั้งนี้ นอกจากรูปร่างกายภาพของเรือนพื้นถิ่นแล้ว วิถีปฏิบัติและการใช้พื้นที่ในเชิงที่เป็นความหมายเฉพาะทางวัฒนธรรมของกลุ่มไท-ลาว ก็จะช่วยให้ความกระจ่างมากขึ้นเกี่ยวกับคตินิยามกำหนดความหมายของพื้นที่ในเรือนพื้นถิ่นของกลุ่มชนเหล่านี้ด้วย

แต่การศึกษาเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นในภาคอีสานส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเรือนพักอาศัยของกลุ่มลาวและผู้ไท แต่ก็มักจะกล่าวว่าเป็นแบบแผนของเรือนในภาคอีสานโดยรวม เช่น ผลงานของสุวิทย์ จิระมณี (2521) เรื่อง เรือนพื้นบ้านในเขตอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม การศึกษาเรือนในภาคอีสานของสมชาย นิลอาธิ (2532) เรื่อง การสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของเรือนอีสาน : กรณีศึกษานานหนองขาม จังหวัดกาฬสินธุ์ รายงานการวิจัยของธิดิ เสงี่ยม และคณะ (2535) เรื่อง การศึกษารวบรวมรูปแบบบ้านพักอาศัยในชนบทภาคอีสานแถบลุ่มน้ำชี เป็นต้น นอกจากเรือนของกลุ่มลาวยังมีการศึกษาเรือนผู้ไทโดยเน้นประเพณีการปลูกเรือนของไพโรจน์ เพชรสังหาร (2531) และการจัดพื้นที่ในเรือนผู้ไทของนพดล และจันทนีย์ (2548) เป็นต้น นอกจากนั้นการนำเสนอบทความเกี่ยวกับเรือนอีสานก็มักจะนำเสนอในภาพรวมโดยไม่ได้ชี้ให้เห็นว่าเรือนในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในภาคอีสานมีข้อแตกต่างกันอย่างไรบ้าง (วิจิต คลังบุญครอง และไพโรจน์ เพชรสังหาร, 2530 และ วิโรฒ ศรีสุโร, 2536) เป็นต้น ดังนั้นการตรวจสอบข้อมูลเรือนพื้นถิ่นของ

กลุ่มไท-ลาวอื่นๆในภาคอีสาน จึงเป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยให้เห็นภาพรวมของเรือนอีสานมากขึ้น และจะช่วยตรวจสอบว่ากลุ่มไท-ลาวส่วนใหญ่ในภาคอีสาน มีแบบแผนเรือนพักอาศัยเหมือนและแตกต่างกันอย่างไร

สำหรับกลุ่มไท-ลาวในเขตประเทศสปป.ลาวนั้น กลุ่มลาวหลวงพระบางในเขตวัฒนธรรมหลวงพระบางถือเป็นกลุ่มสำคัญ เนื่องจากหลวงพระบางเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางสำคัญทางการเมืองของลาวอย่างต่อเนื่องยาวนานในอดีต กลุ่มชนในหลวงพระบางส่วนใหญ่เป็นลาวหลวงพระบางที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ในเขตที่มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา และมีแม่น้ำโขงเป็นลำน้ำสำคัญที่สุด ลักษณะทางภูมิอากาศจึงมีความแตกต่างไปจากในเขตภาคอีสานของประเทศไทย ในขณะที่อีกกลุ่มวัฒนธรรมที่เคยมีประวัติศาสตร์เคียงคู่มากับหลวงพระบางคือไทพวนในเชียงขวาง ซึ่งแขวงเชียงขวางก็เป็นเขตพื้นที่ที่มีภูเขาและหนาวเย็นกว่าทุกแขวงในสปป.ลาว (บุณฑวี และ Taillard, 2000: 20) กลุ่มไทพวนเคยถูกกวาดต้อนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในดินแดนประเทศไทยหลายครั้ง และอาจถือว่าเป็นกลุ่มที่มีการตั้งหลักแหล่งกระจายอยู่ในเกือบทุกภาคของประเทศไทย ดังนั้นการศึกษาลักษณะสถาปัตยกรรมเรือนพื้นถิ่นของลาวหลวงพระบางในแขวงหลวงพระบาง และไทพวนในเชียงขวางจึงน่าจะเป็นข้อมูลสำคัญที่อาจเปรียบเทียบกับกลุ่มไท-ลาวในเขตภาคอีสานของประเทศไทย เพื่อให้เห็นลักษณะสำคัญทางวัฒนธรรมการอยู่อาศัยและเรือนพื้นถิ่นของกลุ่มไท-ลาวที่สำคัญทั้งสามกลุ่ม

อย่างไรก็ตามผลงานศึกษาเรื่องเรือนพื้นถิ่นของกลุ่มชนพูดภาษาไทยในประเทศลาวก็มีไม่มากนัก ซึ่งเอกสารเกี่ยวกับการศึกษาเรื่องเรือนพักอาศัยที่สำคัญคือ ผลงานของ Sophie Clement-Charapentier และ Pierre Clement (แปลเป็นภาษาลาวโดย สุนันทา กันละยา กัตติยะลัก และคณะ, 2003) ซึ่งได้รวบรวมข้อมูลทั้งรูปแบบเรือนในบริเวณพื้นที่รอบๆเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์ ตลอดจนกระบวนการปลูกเรือนไว้อย่างละเอียด ที่สำคัญคือมีการบันทึกข้อมูลในเชิงประวัติการเปลี่ยนแปลงลักษณะพื้นที่บางประการที่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนเรือนในหลวงพระบาง ซึ่งในปัจจุบันหลักฐานหลายส่วนไม่สามารถสืบค้นได้อีก ส่วนหลักฐานที่เป็นผลงานวิจัยเรือนไทพวนในเชียงขวางนั้นไม่พบว่าได้มีการดำเนินการแต่อย่างใด

ในการศึกษาเรือนพื้นถิ่นกลุ่มไท-ลาว ในภาคอีสาน ลาวหลวงพระบาง และไทพวนในเชียงขวาง จึงน่าจะเป็นการรวบรวมข้อมูลสำคัญทั้งสามส่วนไว้ด้วยกันและชี้ให้เห็นการปรับตัวของกลุ่มไท-ลาวนี้ ที่ถือว่าเป็นกลุ่มใหญ่ที่อาศัยกระจายกันอยู่ในเขตพื้นที่ที่มีลักษณะภูมิอากาศแตกต่างกัน อันจะช่วยให้เห็นภาพวัฒนธรรมเรือนพักอาศัยของไท-ลาวได้ในทางกว้าง ในขณะที่มิติทางวัฒนธรรมการอยู่อาศัยและประเพณีสำคัญบางประการจะเป็นการบันทึกหลักฐานของกลุ่มไท-ลาวที่สำคัญต่อการศึกษเพิ่มเติมในอนาคต

วัตถุประสงค์ของโครงการ

โครงการวิจัยนี้เป็นความพยายามที่จะรวบรวมข้อมูลลักษณะการตั้งถิ่นฐานและเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นของกลุ่มไท-ลาวที่สำคัญ โดยเลือกพื้นที่ศึกษา 3 กลุ่มที่น่าจะเป็นกลุ่มที่มีบทบาททางวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ไท-ลาวสองฝั่งโขง ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจกับวิถีการอยู่ร่วมกับธรรมชาติของมนุษย์ โดยเห็นภาพรวมและลักษณะเฉพาะบางประการที่สำคัญของแต่ละกลุ่ม นอกจากนั้นยังเพื่อให้เป็นแนวทางในการที่จะทำให้เกิดการขยายการศึกษารวบรวมข้อมูลในกลุ่มไท-ลาวอื่นๆทั้งในเขตภาคอีสานของประเทศไทยและในประเทศประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สปป.ลาว ในโอกาสต่อไป ดังนั้น โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาคุณลักษณะทางสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือนพักอาศัยไท-ลาวในภาคอีสานของประเทศไทย ลาวหลวงพระบางและไทพวนในเชียงขวาง เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการศึกษาเปรียบเทียบกับกลุ่มเดียวกันและกลุ่มอื่นๆทั้งในเขตประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สปป.ลาวและเขประเทศใกล้เคียง ซึ่งได้ทำการรวบรวมและวิเคราะห์การตั้งถิ่นฐานชุมชน และรูปแบบเรือนพื้นถิ่นที่แสดงให้เห็นถึงการประสานกลมกลืนกันของการออกแบบทางสถาปัตยกรรม เทคนิควิทยาการ วิธีการดำเนินชีวิตกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในแต่ละท้องถิ่น
2. ในการศึกษามิติทางประวัติศาสตร์ ที่จะช่วยแสดงให้เห็นว่า สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นไม่ได้รับการรูปแบบดั้งเดิมในลักษณะที่หยุดนิ่ง แต่จะมีการพัฒนาปรับเปลี่ยนตามเงื่อนไขประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และเทคนิคที่เกี่ยวข้องกับการปลูกสร้างเรือนพักอาศัยอยู่ตลอดเวลา นอกไปจากนั้น เรือนแบบดั้งเดิมที่เป็นเรือนแบบง่ายก็ไม่ได้มีการหยุดปลูกสร้างลงไปเสียทีเดียว แต่ลักษณะที่เป็นแบบพื้นฐานที่ก่อสร้างง่าย ทำให้ยังมีการก่อสร้างอยู่เพื่อตอบสนองการใช้งานในลักษณะชั่วคราว หรือในระยะเริ่มต้นก่อนที่จะมีการปลูกสร้างเรือนถาวรของครอบครัว เมื่อมีความพร้อม
3. ทำการเปรียบเทียบลักษณะการใช้พื้นที่ ทั้งในลักษณะที่เป็นแบบแผนเชิงแนวคิดการลำดับความสำคัญของพื้นที่ใช้งานในแต่ละส่วน ที่เป็นลักษณะร่วมของกลุ่มไท-ลาว และในแง่ของการใช้พื้นที่เชิงกายภาพที่มีข้อแตกต่างกัน เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะภูมิอากาศของแต่ละท้องถิ่น

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เป็นเอกสารที่รวบรวมข้อมูลทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของกลุ่มไท-ลาว ในภาคอีสานของประเทศไทยและในประเทศ สปป.ลาว ที่นอกจากจะเป็นประโยชน์เชิงวิชาการในแง่ของการอ้างอิงเปรียบเทียบกับการศึกษาจากกลุ่มอื่นๆในเขตประเทศไทยและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่มีการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมซึ่งกันและกันแล้ว ยังจะเป็นฐานความรู้ที่ใช้เผยแพร่ในสถาบันการศึกษาทางสถาปัตยกรรมด้วย
2. เป็นหลักฐานสำคัญทางวัฒนธรรมไทในแถบลุ่มแม่น้ำโขง ที่จะเป็นส่วนหนึ่งของข้อมูลทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนพูดภาษาไทย ที่จะช่วยคลี่คลายประเด็นทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของกลุ่มชนพูดภาษาไทยที่มีประวัติศาสตร์วัฒนธรรมสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน
3. ลักษณะทางสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมและการอยู่ร่วมกับสภาพธรรมชาติ จะเป็นองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจวัฒนธรรมท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ และการรักษาสีงแวดล้อมที่ผ่านกระบวนการนิเวศวัฒนธรรมแบบองค์รวมมากกว่าการใช้วิทยาการสมัยใหม่

ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยนี้กำหนดพื้นที่ศึกษากลุ่มวัฒนธรรมไท-ลาวในทางกว้างคือ ไท-ลาวในภาคอีสานของประเทศไทย ลาวหลวงพระบาง และไทพวนในเชียงขวางหรือเมืองพวน สำหรับขอบเขตประเด็นในการวิจัยจะเน้นที่การศึกษาคุณลักษณะทางสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในเรือน และคติที่เกี่ยวข้องโดยกำหนดกรอบคำถามในการวิจัยคือ

- แบบแผนการตั้งถิ่นฐานชุมชนและแบบแผนทางสถาปัตยกรรมเรือนพักอาศัยในพื้นที่ศึกษา มีความประสานสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์และภูมิอากาศอย่างไร
- การกำหนดพื้นที่เรือนและวิถีชีวิตมีส่วนสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติและเกี่ยวข้องกับการแสดงออกทางการออกแบบสถาปัตยกรรมอย่างไร

ซึ่งในการเลือกหมู่บ้านเป้าหมายในการศึกษา จะพิจารณาจากหมู่บ้านที่ชาวบ้านรับรู้ว่าคุณสมบัติของตนเองเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เฉพาะ และหมู่บ้านที่เลือกศึกษาวิจัยจะต้องมีเรือนพื้นบ้านแบบประเพณีเป็นตัวแทนในการศึกษาสำหรับตรวจสอบรูปแบบและประเพณีที่เกี่ยวข้อง นอกจากนั้นข้อมูลจากผลงานวิจัยที่ได้ศึกษาไว้แล้วจะสรุปและนำมาประกอบในการศึกษาเปรียบเทียบกับ หมู่บ้านที่เลือกทำการศึกษาคือจะตรวจสอบความเป็นมาของชุมชนทางประวัติศาสตร์จากภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนาม ซึ่งกลุ่มไท-ลาวในภาคอีสาน ได้ทำการสำรวจหมู่บ้านดังนี้

ไทลาว

บ้านกุดลิง ตำบลร่องคำ อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์
บ้านเขว ตำบลกุดเค้า อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น

ผู้ไท

บ้านโนนยาง ตำบลโนนยาง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

ไทพวน

บ้านค้อ ตำบลบ้านค้อ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี
บ้านกลางใหญ่ ตำบลกลางใหญ่ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ไทเลย

บ้านนาอ้อ ตำบลนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย
บ้านนาเกาะ ตำบลทุ่งนาเลา อำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ

ไทย้อ

บ้านนาบัว ตำบลกุดไผ่ อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร
บ้านโพน ตำบลโนนตาล อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

ไทโย้ย

บ้านโพนแพง ตำบลหนองสนม อำเภอดงเจริญ จังหวัดสกลนคร
บ้านอากาศ ตำบลอากาศอำนวย อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร

แสก

บ้านดอนสมอ ตำบลท่าบ่อสงคราม อำเภอศรีสงคราม จังหวัดนครพนม
บ้านอาจสามารถ ตำบลอาจสามารถ อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม

กะเลิง

บ้านนาขาม ตำบลนาเมือง อำเภอภูทอก จังหวัดสกลนคร

เรือนหลวงพระบาง ได้ทำการสำรวจข้อมูลภาคสนามในหมู่บ้าน

บ้านเมืองขาย ใน เมืองขาย แขวงหลวงพระบาง

บ้านสิง ใน เมืองขาย แขวงหลวงพระบาง

เรือนไทพวนได้เข้าทำการสำรวจข้อมูล

บ้านเชียงงา เมืองพุกูด แขวงเชียงขวาง

บ้านปู้หมั่น (บ้านหมั่น) เมืองพุกูด แขวงเชียงขวาง

บ้านปู้หมั่น (บ้านปู้) เมืองพุกูด แขวงเชียงขวาง

ขอบเขตของการรายงาน

รายงานการวิจัยนี้ ได้ทำการศึกษาเรือนพักอาศัยพื้นถิ่นโดยเน้นพื้นที่ของกลุ่มไท-ลาว 3 พื้นที่ คือ ในเขตภาคอีสานของประเทศไทย เรือนหลวงพระบางในแขวงหลวงพระบาง และเรือนไทพวนในแขวงเชียงขวาง ประเทศสปป.ลาว โดยในการศึกษาจะเน้นให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของแบบเรือนในพื้นที่ทั้ง 3 เขตที่ต่างก็มีพัฒนาการตามเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์และสิ่งแวดล้อมของแต่ละพื้นที่ และการปรับตัวของการอยู่อาศัย ที่ปรับกิจกรรมกับการใช้พื้นที่ตามการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม ซึ่งพยายามให้เห็นภาพในทางกว้างด้วยการสำรวจข้อมูลเอกสาร ประกอบกับข้อมูลในภาคสนามที่เก็บข้อมูลจากหมู่บ้านเป้าหมายทั้ง 3 เขต เนื้อหาของรายงานการวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 4 ภาค คือ

ภาค 1 เป็นการนำเสนอสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และการดำรงชีวิตของชาวไท-ลาวในภาคอีสานของประเทศไทย ที่กลุ่มไท-ลาวหลายกลุ่มต่างอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยกัน สภาพแวดล้อมธรรมชาติที่อาจเกิดความแห้งแล้งและขาดแคลนอาหาร และลักษณะรูปแบบเรือนพักอาศัยของกลุ่มไท-ลาวในเขตแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช กล่าวได้ว่ามีลักษณะร่วมที่เป็นวัฒนธรรมเดียวกัน

ภาค 2 กล่าวถึงเรือนพื้นถิ่นของลาวหลวงพระบางในแขวงหลวงพระบาง ด้วยการนำเสนอข้อมูลลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศของแขวงหลวงพระบาง ในส่วนของเรือนพักอาศัยจะชี้ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของการใช้วัสดุและแบบเรือน จากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่ต่างไปจากในภาคอีสานของประเทศไทย และรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน และการกำหนดทิศทางของเรือนในสภาพทางภูมิประเทศที่มีที่ราบแคบยาวตามริมแม่น้ำโขง

ภาค 3 เสนอรูปแบบและวัฒนธรรมการอยู่อาศัยในเรือนไทพวนในแขวงเชียงขวาง ที่อยู่ในสภาพภูมิอากาศที่ค่อนข้างหนาวเย็นมากเกือบตลอดทั้งปีและลักษณะภูมิประเทศเป็นภูสูงที่มีพื้นที่ราบน้อยมาก อันทำให้มีคติการตั้งถิ่นฐานชุมชนและรูปแบบเรือนที่มีลักษณะเฉพาะ และมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเรือนและการใช้วัสดุใหม่ ๆ น้อยกว่าในภาคอีสานของประเทศไทยและในแขวงหลวงพระบาง เนื่องจากสภาวะอากาศที่หนาวเย็นมากเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ต้องรักษาเตาไฟไว้ในเรือนนอนมาตลอด และยังคงมุงหลังคาเรือนด้วยหญ้าคาเป็นส่วนใหญ่

ภาค 4 เป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนไท-ลาวทั้ง 3 เขต ที่มีคติการอ้างอิงกับสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศที่แตกต่างกัน และการใช้พื้นที่เรือนที่ต้องปรับตัวตามเงื่อนไขสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติแตกต่างกัน แต่ก็ยังอยู่บนพื้นฐานของการยอมรับต่อธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม ทั้ง 3 กลุ่มต่างก็มีลักษณะร่วมที่แสดงให้เห็นถึงอารยธรรมร่วมของไท-ลาวผ่านการจัดลำดับพื้นที่ทางสังคมและคติการใช้พื้นที่ในเรือน

การดำเนินการวิจัย

กรอบแนวคิด

แนวคิดพื้นฐานในการวิจัยเชื่อว่าคุณลักษณะสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อมในลักษณะที่เป็นของกลุ่มวัฒนธรรม เป็นกระบวนการทางสังคมที่กำหนดวิถีชีวิตให้ประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ ยอมรับต่อสภาพการณ์ของธรรมชาติ และมีกระบวนการถ่ายทอดเป็นลักษณะของความเชื่อ ที่เป็นภูมิปัญญาผ่านการปฏิบัติจริงในวิถีชีวิต เนื่องจากสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นจึงไม่ใช่เพียงแค่รูปวัตถุ แต่เป็นผลของความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อน (Turan, 1990: 10) ซึ่งจัดเป็นกระบวนการ (Process) ที่ไม่ใช่เพียงแต่กิจกรรมเกี่ยวกับการก่อสร้างสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมเท่านั้น แต่พลวัตและการประสานสัมพันธ์กันของปรากฏการณ์ต่างๆ เป็นส่วนสำคัญของกระบวนการนี้ อันประกอบไปด้วยผู้คน ที่รวมตัวเป็นกลุ่มอันแสดงบทบาทแตกต่างกัน ซึ่งในแต่ละบทบาทยังมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในการกำหนดและก่อตัวของแนวคิด การกำหนดคุณค่า ความหมาย ในทางกายภาพและนามธรรม (Turan, 1990: 12-13) การเก็บข้อมูลวิจัยมีการดำเนินการดังนี้

1. ข้อมูลเชิงกายภาพทางสถาปัตยกรรมและสิ่งแวดล้อม จะทำการสำรวจจริงวัดและเขียนแบบทางสถาปัตยกรรมในส่วนของผังชุมชน ตัวเรือนและแผนผังบริเวณ เพื่อบันทึกสภาพการจัดการพื้นที่และทรัพยากรในการดำรงชีวิตในส่วนของคุณลักษณะระดับชุมชนและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ นอกจากการสำรวจโดยใช้การสังเกตแล้ว ข้อมูลบอกเล่าจากคนในชุมชนจะเป็นส่วนประกอบสำคัญ ในส่วนที่เป็นกระบวนการทางธรรมชาติที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในชุมชน อันจะเป็นฐานข้อมูลในการวิเคราะห์ลักษณะสถาปัตยกรรมสิ่งแวดล้อม
2. ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อและประเพณีที่เกี่ยวข้อง จะใช้การสัมภาษณ์ผู้อยู่อาศัย ช่างพื้นบ้านหรือผู้นำชุมชน
3. ข้อมูลทางกายภาพและข้อมูลที่เป็นวิถีปฏิบัติหรือพฤติกรรมการใช้พื้นที่ คติความเชื่อ ประเพณี จะวิเคราะห์พิจารณาระบบความสัมพันธ์ว่ามีการจัดการให้สอดคล้องกันอย่างไร และหากมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นนั้นเนื่องจากผลกระทบหรือเกิดจากปัจจัยใด เพื่อตรวจสอบการปรับตัวทางวัฒนธรรมทั้งในรูปสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรม
4. ในส่วนของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของเรือน นอกจากจะทำการสำรวจเลือกตัวอย่างเรือนที่มีรูปแบบและอายุเรือนต่างกัน การสัมภาษณ์ถึงรูปแบบและการเปลี่ยนแปลงต่างๆ จะช่วยตรวจสอบว่ามีเหตุปัจจัยและวิถีปฏิบัติที่เปลี่ยนแปลง และมีผลต่อแบบเรือนแต่ละแบบอย่างไร

บทที่ 2

ภูมิศาสตร์และประวัติการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มไท-ลาวในภาคอีสาน

ลักษณะภูมิอากาศของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือแยกจากที่ราบภาคกลาง มีภูเขายกขึ้นมาเหมือนขอบของที่ราบสูงเป็นแนวเด่นชัด โดยหันทางด้านชันไปทางบริเวณที่ราบภาคกลาง ส่วนทางด้านทิศใต้ก็หันด้านชันไปทางที่ราบต่ำเขมร ที่ราบสูงนี้ดันตัวขึ้นมาทางด้านตะวันตกทำให้ลาดเอียงไปทางตะวันออกเฉียงใต้บริเวณลุ่มน้ำโขง ทำให้แม่น้ำสายสำคัญของภาคนี้ไหลจากตะวันตกไปทางตะวันออกไปรวมกับแม่น้ำโขง

โครงสร้างของแผ่นดินในบริเวณที่ราบโคราชนี้ ประกอบไปด้วยหินทรายมีลักษณะเป็นแอ่งรูปกันกระทะ พื้นแผ่นดินเป็นลูกฟูกน้อยๆบริเวณตอนกลางค่อนข้างไปทางเหนือมีทิวเขาเตี้ยๆ คือ ทิวเขาภูพานเป็นรูปโค้งพระจันทร์เสี้ยว จากบริเวณใกล้ปากน้ำมูลทางใต้ขึ้นไปทางเหนือ โค้งไปบรรจบกับบริเวณที่สูงแถบภูกระดึงในจังหวัดเลย ทำให้บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะเป็นแอ่งแผ่นดิน 2 แอ่ง เป็นที่ต่ำมีบ่อ หนอง บึง หรือมีน้ำท่วมถึงในฤดูน้ำ แอ่งแผ่นดินตอนล่างมีอาณาเขตกว้างขวางคือแอ่งโคราช มีแม่น้ำมูลและสาขาคือลำน้ำชี ลำน้ำปาวและลำน้ำพอง ไหลผ่านลงแม่น้ำโขงทางทิศตะวันออก แต่แม่น้ำมูลจะเอี้ยวท่วมพื้นที่ตรงกลางทำให้มีน้ำขังเป็นทุ่งกว้าง ได้แก่ ทุ่งกุลาร้องไห้ พอถึงฤดูแล้งน้ำจะลดระดับและแห้งจนเป็นทุ่งโล่ง ดินกร่อยทำการเพาะปลูกไม่ค่อยได้ (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2538: 47) แต่ในฤดูน้ำหลากมีปลาอุดมสมบูรณ์

บริเวณตอนเหนือของทิวเขาภูพานคือแอ่งสกลนคร มีแม่น้ำเล็กๆไหลผ่านคือแม่น้ำสงคราม แม่น้ำพุง เป็นบริเวณที่ลุ่มมีหนองน้ำสำคัญใช้น้ำได้ตลอดปี ที่สำคัญคือหนองหาน จังหวัดสกลนคร

การที่โครงสร้างของแผ่นดินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือประกอบด้วยหินทราย ทำให้ดินส่วนใหญ่ที่ผุพังจากหินเหล่านี้เป็นดินทรายปกคลุมพื้นที่กว้างขวาง ถึงแม้ว่าจะมีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยมากกว่าในภาคเหนือ แต่พื้นดินไม่เก็บน้ำทำให้แห้งแล้งและขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2538: 47)

พื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นแผ่นดินส่วนใหญ่อยู่ไกลทะเลกว่า 200 กิโลเมตร ในฤดูหนาวได้รับอิทธิพลของมวลอากาศเย็นจากไซบีเรียและขั้วโลกเหนือ มีอากาศหนาวและลมพัดแรงทั่วทั้งภาค และได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ที่นำความชุ่มชื้นและฝนมาในฤดูฝน ทิศทางการขวางของภูเขาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเขตตอนใต้และตะวันตกส่วนหนึ่ง กับอีกส่วนหนึ่งเป็นทิวเขาในกลุ่มประเทศอินโดจีน (ประสิทธิ์, 2530: 187)

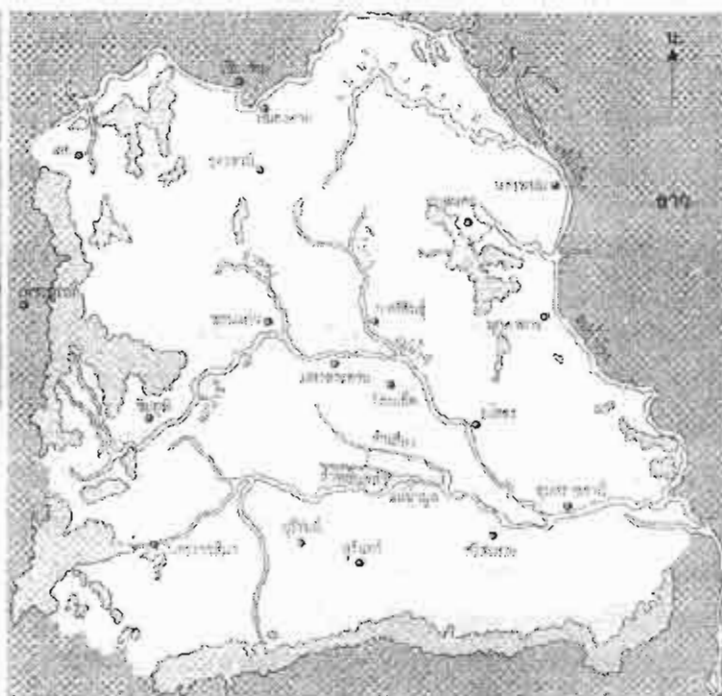
การขวางกั้นของทิวเขาตอนใต้และตะวันตกได้แก่ ทิวเขาเพชรบูรณ์ ทิวเขาตงพญาเย็นและทิวเขาสันกำแพง ที่แม้บางตอนไม่สูงมากนักแต่ก็ขวางกั้นความชุ่มชื้นของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ทำให้หลังทิวเขามีปริมาณน้ำในอากาศน้อยและฝนตกน้อย และเป็นเขตเงาฝนของภาคตั้งแต่จังหวัดนครราชสีมาถึงชัยภูมิ ขอนแก่น และจังหวัดเลย

การขวางกั้นของทิวเขาในกลุ่มประเทศอินโดจีน คือเทือกเขาอันนัมที่เป็นทิวเขาสูงสลับซับซ้อนและกว้างใหญ่มากขวางกั้นทิศทางลมใต้ฝุ่น พายุโซนร้อนที่เกิดในทะเลจีนใต้ทำให้ลดความแรงลมเป็นดีเปรสชันนำความชุ่มชื้นฝนตกมาสู่ภาคนี้ ทำให้บริเวณส่วนตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือของภาคมีฝนตกชุกที่สุดของภาค

ที่มาภาพ:

<http://www.asia-atlas.com>

ที่มาภาพ: ศรีศักร วัลลิโภดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน, หน้า 2.

ภาพที่ 2-1 ลักษณะภูมิประเทศภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

อุณหภูมิ

ลักษณะทั่วไปของอุณหภูมิของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอุณหภูมิสูงเกือบสม่ำเสมอตลอดทั้งปี ไม่มีเดือนใดอุณหภูมิเฉลี่ยต่ำกว่า 18 องศาเซลเซียส แม้ที่จังหวัดเลยซึ่งเป็นบริเวณที่อุณหภูมิต่ำสุดของภาค จากสถิติข้อมูลภูมิอากาศในรอบ 35 ปี (2494-2528) ของกองภูมิอากาศกรมอุตุนิยมวิทยา จังหวัดเลยมีอุณหภูมิเฉลี่ยของเดือนที่หนาวที่สุดคือ เดือนธันวาคม 22.2 องศาเซลเซียส เดือนมกราคม 22.4 องศาเซลเซียส และข้อมูลระหว่างปี 2494-2520 มีอุณหภูมิเฉลี่ย 20.9–21.4 องศาเซลเซียส ที่เป็นเช่นนี้เพราะภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งอยู่ในเขตร้อนได้รับปริมาณแสงแดดสูง ทั้งลักษณะแสงค่อนข้างตรงและระยะเวลาการรับแสงยาวนาน (ประสิทธิ์, 2530: 189)

ในฤดูหนาวเดือนพฤศจิกายน–กุมภาพันธ์ มีอุณหภูมิเฉลี่ย 23.95 องศาเซลเซียส ฤดูร้อนระหว่างเดือนมีนาคม – พฤษภาคม อุณหภูมิเฉลี่ย 28.9 องศาเซลเซียส ในระหว่างฤดูฝนในเดือนมิถุนายน–ตุลาคม อุณหภูมิเฉลี่ย 27.5 องศาเซลเซียส (ประสิทธิ์, 2530: 190)

ความชื้นและความชื้นสัมพัทธ์

จากข้อมูลภูมิอากาศ 35 ปี (2494-2528) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ยรายปีร้อยละ 71.99 เดือนมีนาคมเป็นเดือนที่มีความชื้นสัมพัทธ์ต่ำสุดร้อยละ 60.8 อัตราส่วนความชื้นสัมพัทธ์จะสูงขึ้นเรื่อยๆ และสูงสุดในเดือนกันยายนร้อยละ 82.4 โดยสรุปพื้นที่ทางด้านตะวันตกคือเขตจังหวัดเลย จังหวัดชัยภูมิ มีความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ยประจำปีต่ำสุดในคาบ 25 ปี (2494-2518) คือ จังหวัดเลยร้อยละ 63.0 จังหวัดชัยภูมิร้อยละ 65.0 ทั้งนี้เพราะเป็นพื้นที่ด้านหลังภูเขาเขตเงาฝนห่างไกลจากทะเลและทิศทางพายุหมุน ถัดมาได้แก่พื้นที่ตอนกลางของภาคส่วนใต้เทือกเขาภูพานที่มีความชื้นสัมพัทธ์ต่ำกว่าบริเวณตอนล่างของภาค เพราะเป็นเขตเงาฝนและเป็นเขตอุณหภูมิต่ำของภาค บริเวณตอนบนของภาคจะเป็นพื้นที่ที่มีความชื้นสัมพัทธ์สูงที่สุดคือ จังหวัดหนองคายร้อยละ 74.3 จังหวัดนครพนมร้อยละ 74.0 อุรธานีร้อยละ 73.2 (ประสิทธิ์, 2530: 196)

ปริมาณฝน

ในเขตภาคอีสานมีลักษณะฝนและเขตชุ่มชื้นของลุ่มน้ำสำคัญ พบว่ามีปริมาณฝนเฉลี่ยตลอดปีของทั้งภาคประมาณ 1,330 มิลลิเมตร และแบ่งเขตความชุ่มชื้นของลุ่มน้ำเป็น 4 เขต¹

เขตความชุ่มชื้นที่ 1 (แห้งแล้ง) ปริมาณฝนเฉลี่ยต่ำกว่า 1,200 มิลลิเมตร ได้แก่ พื้นที่ทางตะวันตกของภาคในเขตลุ่มน้ำมูลตอนบน ลุ่มน้ำชี และลุ่มน้ำเลย มีพื้นที่รวมกันร้อยละ 39.74 ของภาค

เขตความชุ่มชื้นที่ 2 (ค่อนข้างชื้น) ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยอยู่ระหว่าง 1,200-1,600 มิลลิเมตร บริเวณตอนกลางของภาคในเขตลุ่มน้ำมูลตอนบน ลุ่มน้ำชี ลุ่มน้ำเลย ลุ่มน้ำสงคราม และลุ่มน้ำมูลตอนล่าง มีพื้นที่รวมกันราวร้อยละ 46.69

เขตความชุ่มชื้นที่ 3 (ชื้น) อยู่ในเขตลุ่มน้ำมูลตอนล่างลุ่มน้ำสงครามและบริเวณเล็ก ๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำเลย มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปี 1,600 ถึง 2,000 มิลลิเมตร มีพื้นที่รวมกันราวร้อยละ 10.14

เขตความชุ่มชื้นที่ 4 (ชื้นมาก) มีปริมาณฝนเฉลี่ยตลอดปีมากกว่า 2,000 มิลลิเมตร มีพื้นที่เพียงร้อยละ 3.43 ของภาค

ป่าไม้

ป่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ร้อยละ 80 เป็นป่าผลัดใบคือเป็นป่าผลัดใบชนิดป่าโคกหรือป่าเต็งรัง ป่าชนิดนี้จะขึ้นอยู่ที่ดอน เนินโคก หรือมอ ที่มีเนื้อดินเป็นทรายหรือลูกรัง พรรณไม้สำคัญคือ ไม้เต็ง (จิก) ไม้พลวง (กูง) ไม้รัง (ฮัง) ไม้เหียง (ซาด) ไม้สะแบง ไม้พยอม (กะหย่อม) เป็นต้น เนื่องจากการแผ้วถางเผาไม้ตัดชิดกันมากทำให้ไม้พื้นล่างเจริญเติบโตได้ดี เช่น ไม้พุ่มเตี้ย สลับด้วยหญ้าเพ็ก หญ้าจืด หญ้าคา หญ้าแฝก และหญ้าชนิดต่างๆ การเข้าไปเก็บผลผลิตจากป่าไม้ชนิดนี้ชาวบ้านจะเรียกว่า “ไปโคก” (ประสิทธิ์, 2530: 292)

ส่วนป่าดง ได้แก่ ป่าเบญจพรรณชนิดต่างๆ และป่าดงดิบ ป่าดิบเขา ป่าสนเขา พบได้ตามริมลำห้วย เข่งเขา หุบเขา เป็นพื้นที่ที่มีความชื้นสูง ชุ่มชื้นหลายแห่งรักษาไว้ในรูปของดอนเจ้าปู่ ป่าผีปู่ตา ป่าช้า และวัดป่า เป็นต้น (ประสิทธิ์, 2530: 292-293)

ขนาด ประชากร

ภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภาคที่มีขนาดพื้นที่ใหญ่ที่สุดของประเทศไทย คือมีพื้นที่ 168,854 ตารางกิโลเมตร มีประชากรรวมกันมากกว่า 20 ล้านคนหรือราวร้อยละ 35 ของประชากรทั้งประเทศ (สุวิทย์ ธีรศาสตร์และดาราวัฒน์, 2541: 1) ด้านตะวันออกและทิศเหนือของภาคอีสานติดต่อกับพรมแดนลาวที่มีแม่น้ำโขงเป็นพรมแดน ด้านทิศตะวันตกติดต่อกับจังหวัดพิษณุโลก เพชรบูรณ์ ลพบุรี และสระบุรี มีเทือกเขาที่

แบ่งแยกพื้นที่ออกจากภาคกลาง คือ เทือกเขาเพชรบูรณ์ต่อกับแนวเขาดงพระยาเย็น ทางด้านทิศใต้มีเทือกเขาสันกำแพงและพนมดงรักเป็นพรมแดนต่อกับประเทศกัมพูชา

ภูมิศาสตร์อีสาน

สภาพพื้นที่ของภาคอีสานเป็นที่ราบสูง มีเทือกเขาเพชรบูรณ์และดงพระยาเย็น เป็นแนวขอบที่แบ่งกันจากภาคกลางและภาคเหนือ ทางด้านทิศใต้มีเทือกเขาพนมดงรักเป็นแนวจากทิศตะวันออกไปตะวันตก แบ่งเขตพื้นที่อีสานจากบริเวณที่ราบต่ำทางด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาและที่ราบต่ำเขมร ทางทิศตะวันออกและทิศเหนือมีแม่น้ำโขงเป็นแนวเขต ภาคอีสานอาจแบ่งออกเป็น 2 เท้าใหญ่ ๆ คือ (ศรีศักร, 2533: 2-7)

1. แอ่งสกลนคร เป็นพื้นที่ทางตอนเหนือในเขตจังหวัดเลย อุดรธานี หนองคาย สกลนคร และนครพนม ซึ่งมีเทือกเขาภูพานแบ่งกันแอ่งสกลนครออกจากแอ่งโคราชที่อยู่ทางทิศใต้ ส่วนใหญ่ในแอ่งสกลนครไหลจากที่สูงในเขตเทือกภูพานลงมาทางเหนือ และตะวันออกเฉียงเหนือสู่ลำน้ำโขง โดยมีลำน้ำสำคัญคือ ลำน้ำโมง ลำน้ำห้วยหลวง ลำน้ำสงคราม ลำน้ำก่ำ และลำน้ำพุง

ชุมชนในอีสานนั้นตั้งอยู่ใกล้กับแหล่งน้ำซึ่งเป็นหนองน้ำ หาได้อยู่กับทางน้ำไหลเช่นชุมชนริมแม่น้ำในภาคกลางและภาคอื่นๆไม่ อาจเรียกได้ว่าเป็นสังคมน้ำนิ่งก็ได้ เมืองแต่ละแห่งในอีสานค่อนข้างโดดเดี่ยว เพราะชุมชนไม่ได้อยู่เรียงรายไปตามลำน้ำที่เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อถึงกันได้อย่างในภาคกลาง แต่อยู่ห่างกันเป็นหย่อมๆไป หน้าแล้งก็เดินทางลำบากเพราะผ่านทั้งที่ลุ่มที่มีทรายและที่ดอนที่เป็นป่าแห้งแล้ง ในขณะที่หน้าฝนน้ำก็ท่วมเป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้ทำให้สังคมอีสานโบราณแต่ละท้องถิ่นมีลักษณะต้องพึ่งตัวเองและอยู่ได้ด้วยตัวเองเป็นสำคัญ ดังเช่นชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำสงคราม (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2543 ก: 89-90)

บริเวณแอ่งสกลนคร ในขณะที่ฤดูฝนเป็นฤดูกาลของการบูรณาการทางธรรมชาติอันยิ่งใหญ่ เพราะน้ำที่ไหลจากที่สูงและที่เอ่อท่วมจากแม่น้ำโขงเป็นส่วนที่เชื่อมโยงและฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพของท้องถิ่นขึ้นมา โดยเฉพาะปลานานาชนิดจะว่ายจากแม่น้ำโขงเข้าไปตามลำน้ำ และหนองบึงต่างๆเพื่อเข้าไปวางไข่เพาะพันธุ์และน้ำที่ไหลท่วมจะทำให้บรรดาสัตว์และพืชที่หย่อยเหงาในระหว่างฤดูแล้งกลับมีชีวิตชีวาขึ้นมาอีก พอถึงฤดูน้ำลดชาวบ้านก็สามารถจับปลาที่กำลังจะว่ายกลับลงแม่น้ำโขงมาเป็นอาหาร พร้อมกับได้เก็บบรรดาพืชพันธุ์ต่างๆที่เกิดตามธรรมชาติและสัตว์นานาชนิดที่อยู่ในบริเวณชายหนองบึงและป่าบุ่ง ป่าทาม มาเป็นอาหารสืบเนื่องไปจนถึงฤดูแล้ง (ศรีศักร, 2543 ก: 91)

2. แอ่งโคราช มีพื้นที่ใหญ่กว่าแอ่งสกลนคร และเป็นพื้นที่แอ่งกระทะ โดยมีที่สูงเป็นขอบโดยรอบและลาดต่ำลงสู่ที่ลุ่มต่ำน้ำท่วมถึงบริเวณตอนกลาง ลำน้ำสำคัญของแอ่งโคราช คือลำน้ำมูลและลำน้ำชี ที่ไหลจากด้านทิศตะวันตกอันเป็นที่สูงไปทางทิศตะวันออกสู่แม่น้ำโขงในเขตจังหวัดอุบลราชธานี

บริเวณแอ่งโคราชในภาคอีสานนับเป็นพื้นที่แห้งแล้งและขาดแคลนน้ำอุปโภคบริโภคทั่วไปในฤดูแล้ง แต่บริเวณนี้อุดมไปด้วยแร่เหล็ก ทองแดง เกลือ และของป่า มีสภาพแวดล้อมเหมาะกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ทำให้มีผู้คนเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยโลหะคือกว่า 3,500 ปีมาแล้ว (ศรีศักร, 2543 ก: 130)

การขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งทำให้มีการจัดการกักเก็บน้ำ ต่างมีระบบมีการรวมตัวกันทางการเมืองและสังคม นำไปสู่การรวมตัวกันสร้างชุมชนที่มีสระน้ำล้อมรอบขึ้นในรูปแบบเดียวกัน ชุมชนที่มีสระน้ำล้อมรอบเช่นนี้หลาย ๆ แห่ง มีพัฒนาการคือมีการขุดสระน้ำหลายชั้น บางแห่งก็ 3 ชั้น หรือ 4 ชั้น ล้อมรอบชุมชน แสดงถึงระบบการจัดน้ำที่ซับซ้อน (ศรีศักร, 2543 ก: 131-133) ในขณะที่ Fukui Hayao ได้เสนอสมมติฐานว่าชุมชนโบราณส่วนใหญ่ถือกำเนิดในบริเวณที่ค่อนข้างแห้งแล้งหลายแห่งที่เป็นแหล่งอารยธรรมโบราณของโลกนั้น อาจสัมพันธ์กับความปลอดภัยทางสุขอนามัย หรือเกี่ยวข้องกับการเดินทางขนส่งมากกว่า (Fukui Hayao, 2544: 162)

พัฒนาการของชุมชนที่มีสระน้ำล้อมรอบเหล่านี้ สืบเนื่องเรื่อยมาจนถึงสมัยทวารวดีอันเป็นยุคต้นประวัติศาสตร์เกิดบ้านเมืองขึ้นทั่วไปตามที่ราบลุ่มของลำนํ้ามูล-ชี พอประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-16 ลงมากก็เกิดการตั้งหลักแหล่งชุมชนในที่ลาดจากที่สูง หรือภูเขาลงมายังที่ราบลุ่มเป็นชุมชนที่ได้รับวัฒนธรรมขอมจากเมืองพระนครในประเทศกัมพูชา ชุมชนแบบนี้ไม่ขุดสระล้อมรอบอย่างแต่ก่อน แต่มีโครงสร้างที่ซับซ้อนกว่าคือประกอบด้วยปุระและบาราย หมายความว่าศาสนสถานสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาฮินดู หรือพุทธมหายาน ลักษณะเป็นรูปของปราสาทที่มีคูน้ำหรือสระน้ำล้อมรอบ ในขณะเดียวกันก็มีการขุดอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เรียกว่า บาราย (ศรีศักร, 2543 ก: 133-134)

บารายที่ขุดขึ้นในวัฒนธรรมขอมในภาคอีสานหรือแม้แต่ในเมืองพระนครเชื่อว่าไม่ได้ขุดเพื่อการเกษตรและการชลประทาน แต่เพื่อเก็บกักน้ำไว้บริโภคอุปโภค เนื่องจากไม่มีร่องรอยของการสร้างประตูน้ำและคลองชลประทาน (ศรีศักร, 2543 ก: 134-135) บารายจึงเป็นทะเลศักดิ์สิทธิ์อันเป็นโครงสร้างสำคัญในการพัฒนาของชุมชนโบราณในพื้นที่แห่งแล้ง และเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของน้ำในภูมิภาคที่มักประสบกับการขาดแคลน โดยเฉพาะในพื้นที่ที่เรียกว่า “เขตแห่งแล้ง” อาจกล่าวได้ว่า อ่างเก็บน้ำเป็นองค์ประกอบหนึ่งของโครงสร้างทางกายภาพของชุมชน (ศรีศักร, 2543 ก: 135)

ชุมชนอีสานสมัยประวัติศาสตร์

ในดินแดนอีสานใต้พบร่องรอยของอารยธรรมอินเดียที่มีรูปแบบของศิลปกรรมแบบทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ซึ่งกลุ่มชนในอีสานน่าจะได้รับการยั่วยวนอินเดียผ่านทางปากแม่น้ำโขงผ่านเข้าสู่ดินแดนตอนใน (ธวัช มปป.: 21)ซึ่งศิลปกรรมโบราณวัตถุ เช่น ใบเสมาหินขนาดใหญ่ ซึ่งพบกระจายอยู่ทั้งในแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช อันเป็นวัฒนธรรมพุทธศาสนาที่อารยธรรมขอมจะแพร่เข้ามาในแถบลุ่มแม่น้ำมูล

อย่างไรก็ตาม บริเวณปลายลุ่มน้ำมูล-ชี ในแถบจังหวัดยโสธรและอุบลราชธานี มีหลักฐานทางโบราณคดีว่า เป็นดินแดนที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรเจนละ ที่มีหลักฐานกล่าวถึงพระเจ้าจิตเสน (หรือมหันตพรวรมัน) โดยเฉพาะที่บ้านเมืองเตย จังหวัดยโสธร อาจเป็นฐานอำนาจระยะแรกของกษัตริย์ในสายสกุลเสนะ ที่มีเจ้าชายจิตเสนเป็นกษัตริย์องค์สำคัญ (สุจิตต์, 2543 ก: 47)

อารยธรรมขอมที่แพร่เข้ามาในภาคอีสานมีอิทธิพลมากขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 16 คือตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 เป็นต้นมา ซึ่งมีการก่อสร้างเมืองโบราณเป็นรูปร่างสม่ำเสมอ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและสี่เหลี่ยมจตุรัส มีการขุดคูน้ำรอบเมืองบ้างในเมืองขนาดใหญ่ และมีการขุดบารายเป็นอ่างเก็บน้ำรูปสี่เหลี่ยม นอกจากนั้นยังมีการสร้างศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาแบบมหายาน เป็นปราสาทที่มีการสร้างด้วยหินทรายบ้าง อิฐและศิลาแลงบ้าง และยังมีหลักฐานถึงการก่อสร้างถนน คันชักน้ำที่ชักน้ำจากที่สูงให้ไหลลงไปในบริเวณไร่นา ที่อยู่ต่ำลงไป (ศรีศักร, 2533: 148-158) ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อารยธรรมขอมแพร่กระจายไปทั่วภาคอีสานเกือบทั้งหมด ยกเว้นแถบลุ่มน้ำชีเขตจังหวัดขอนแก่น อุตรดิตถ์ และกาฬสินธุ์ (ศรีศักร, 2533: 167)

ภายหลังจากรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1761) อิทธิพลของขอมในดินแดนอีสานก็ค่อยๆ เสื่อมลง ชุมชนโบราณขนาดใหญ่และโบราณสถานในอารยธรรมทวารวดีและขอมถูกทอดทิ้งร้างเหลือเป็นเพียงชุมชนเล็กๆกระจัดกระจายทั่วไป

หลังจากพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา บริเวณพื้นที่ภาคอีสานได้รับอิทธิพลของอารยธรรมล้านช้างและอาณาจักรอยุธยาที่ขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้ามา คือในสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (ครองราชย์ พ.ศ.1967) ได้โปรดให้ยกทัพไปตีเมืองพิมายและพนมรุ้ง และต่อมาในสมัยพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) เมืองโคราชก็มีความสำคัญมากขึ้น และมีผู้ปกครองที่มีตำแหน่งถึงเจ้าพระยามหานคร (दारารัตน์, 2546: 41)

การย้ายถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในอีสาน

บริเวณภาคอีสานมีอารยธรรมแบบไท-ลาวสืบต่อมาถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ในสมัยโบราณพื้นที่แถบริมฝั่งโขงเป็นบริเวณที่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรล้านช้างได้ขยายอาณาเขตกว้างขวางมากในรัชสมัยพระเจ้าแสนแสนไทย (พ.ศ. 1916–1959) และต่อมาได้กระจายชุมชนเข้ามาในบริเวณแอ่งสกลนคร เนื่องจากไม่พบหลักฐานศิลาจารึกและร่องรอยของโบราณสถานแบบวัฒนธรรมไทลาวในแอ่งโคราชที่มีอายุก่อนสมัยกรุงเทพยหรืออยุธยาตอนปลายเลย กลุ่มชนไทลาวจึงน่าจะตั้งหลักแหล่งบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงบริเวณฝั่งตะวันออกของเทือกเขาภูพาน เพราะพบศิลาจารึกไทลาวที่มีอายุในสมัยอยุธยาตอนต้นในบริเวณแอ่งสกลนครและหนาแน่นมากแถบจังหวัดหนองคายและอุดรธานี (ธวัช, มปป.: 36) ดังนั้นพื้นที่ภาคอีสานตอนในจากแถบริมฝั่งแม่น้ำโขงเข้ามาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 20 นี้ จึงน่าจะมีชุมชนอยู่เบาบางมาก และกระจัดกระจาย ซึ่งในพงศาวดารลาวมักจะกล่าวถึงเฉพาะหัวเมืองที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นแล้ว (ธวัช, มปป.: 37)

การขยายตัวของชุมชนไทลาวจากแถบเวียงจันทน์ลงมาทางใต้และบริเวณภาคอีสานส่วนใหญ่เกิดจากความขัดแย้งกันของภายในอาณาจักรล้านช้างเอง ซึ่งในปี พ.ศ. 2231 เกิดความวุ่นวายในราชสำนักเวียงจันทน์ พระครูโพนเสม็ดได้พาผู้คนอพยพหนีภัยลงมาตามลำน้ำโขง และได้ตั้งมั่นอยู่ที่เมืองจำปาศักดิ์ ซึ่งมีชาวพื้นเมืองอาศัยอยู่ก่อนและมีผู้นำชื่อนางแพง แต่ด้วยศรัทธาในพระครูโพนเสม็ด นางแพงและกลุ่มไทลาวที่อพยพลงมาจึงให้อำนาจการปกครองแก่พระครูโพนเสม็ด ซึ่งต่อมาท่านพระครูได้ทำพิธีราชาภิเษกเจ้าหน่อขัตติย์ที่เป็นพระโอรสของพระนางสุมังคลาขึ้นเป็นเจ้าเอกราชและถวายพระนามว่า “พระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร” ครองเมืองจำปาศักดิ์นครบุรีศรี (เมืองจำปาศักดิ์) ในพ.ศ. 2256 (อมรวงศ์วิจิตร, 2506: 186-190 และดู ฤทธิ์และสมหมาย, 2544: 18-35)

ด้วยบุญบารมีของพระครูโพนเสม็ด ทำให้ผู้คนติดตามมาและผู้ที่ได้ยินกิตติศัพท์เกิดเลื่อมใสได้เข้ามาอยู่ในขอบเขตอาณาของราชอาณาจักรนครจำปาศักดิ์นครบุรีศรีเป็นจำนวนมาก พระครูโพนเสม็ดและเจ้าสร้อยศรีสมุทรฯ จึงได้ส่งเจ้านายและขุนนางไปปกครองหัวเมืองต่างๆ คือ (อมรวงศ์วิจิตร, 2506: 191-194 และดูรายละเอียดใน ฤทธิ์และสมหมาย, 2544: 37-38)

1. ท้าวสุต ไปเป็นพระไชยเชษฐาไปรักษากันหางโค คือเมืองเชียงแตง (ปัจจุบันคือ สดิ่งแตงในกัมพูชา)
2. จารย์หวด ไปรักษากันดอนโขง คือ เมืองโขงของลาว
3. จารย์เสียงช้าง ไปรักษากันสีกอนเตา (หรือบ้านกุดหวาย) คือเมืองรัตนบุรี (อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ในปัจจุบัน)
4. จารย์แก้ว หรือเจ้าแก้วมงคล ไปรักษากันท่ง (ทุ่ง) คือเมืองสุวรรณภูมิ (ปัจจุบันคือ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด)
5. เจ้าจันทร์สุริยวงศ์ ไปรักษากันโพนสิมเมืองตะโปน เมืองพิน เมืองนอง (ในเขตลาวปัจจุบัน)
6. นายมัน ขำหลวงเดิมของนางแพง เป็นหลวงเอก รักษาบ้านโพน คือเมืองมันหรือเมืองสาละวัน
7. จารย์โสม ไปรักษากันทุ่งอิดกระบือ คือ เมืองอัตตะปือ
8. นายพรหม เป็นชาบุตรโคตร รักษาบ้านแก้วอาเอิม ภายหลังเรียกว่าเมืองคำทองหลวง คือ เมืองคำทองใหญ่
9. ท้าวหลวง บุตรพระละจุมเป็นขุนนักเตา ไปรักษากันโขงเจียม คือเมืองโขงเจียม

10. เจ้าโพธิสาร พระราชบุตรกับพระราชธิดาเจ้ากรุงกัมพูชา เป็นเจ้าเมืองศรีจำบัง ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งลำน้ำเซสาเภา โดยยกขึ้นเป็นเมืองจากบ้านทุ่งบัวศรีซึ่งเดิมอยู่ในเขตแดนเขมร พระเจ้ากรุงกัมพูชาทรงยกให้พระราชนัดดาคือเจ้าโพธิสาร และให้ขึ้นกับนครจำปาศักดิ์ (ปัจจุบันอยู่ในเขตกัมพูชา)

กลุ่มชนไท-ลาว อีกกลุ่มหนึ่งคือ พระตาและพระวอ ซึ่งเป็นขุนนางของราชสำนักเวียงจันทน์ ได้พาบริวารอพยพลงมาที่หนองบัวลุ่มภู และเปลี่ยนชื่อเมืองเป็นเมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน ใน พ.ศ. 2310 แต่ก็ถูกรบกวานจากฝ่ายเวียงจันทน์ ซึ่งเมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบานถูกตีแตกและพระตาเสียชีวิต พระวอจึงอพยพผู้คนลงมาขอพึ่งอยู่กับพระเจ้าองค์หลวง เจ้าไชยกุมารเมืองจำปาศักดิ์ และต่อมาได้ตั้งเมืองที่ดอนมดแดง (ในเขตจังหวัดอุบลราชธานีปัจจุบันนี้) และยังสามารถตั้งให้ท้าวเพี้ยคุมบรรณาการมายังเมืองนครราชสีมา ขอสมัครขึ้นในความปกครองของสยาม (อมรวงศ์วิจิตร, 2506: 201-203) ในขณะที่บางส่วนก็แยกไปตั้งอยู่ที่บ้านสิงโลก สิงท่า แล้วยกเป็นเมืองยโสธร (ดูรายละเอียดในพงศาวดารเมืองยโสธร ใน ธีรชัย, 2529: 40)

ต่อมาเจ้าศิริบุญสารแห่งเวียงจันทน์ทราบข่าวความขัดแย้งระหว่างพระวอกับเจ้าไชยกุมาร ใน พ.ศ. 2319 จึงแต่งตั้งให้พระยาสุโขทัยคุมกองทัพลงมา กองทัพพระยาสุโขทัยพาพระวอที่ตำบลดอนกอง ท้าวกำบุตรพระวอ และท้าวฝ่ายหน้าท้าวคำผิง ท้าวทิดพรหมบุตรของพระตาต่างหนีออกมาได้ จึงมีใบบอกขอความช่วยเหลือจากเมืองนครราชสีมา พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก และเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพมาสมทบกับกำลังที่เกณฑ์จากเมืองสุรินทร์ขุนันธ์ สังฆะ และพลเมืองเขมรมาตีกรุงเวียงจันทน์ในปี พ.ศ. 2321 และปราบหัวเมืองจำปาศักดิ์ รวมทั้งหลวงพระบาง ตกเป็นเมืองขึ้นของสยามทั้งหมดตั้งแต่นั้นมา (อมรวงศ์วิจิตร, 2506: 206-207) พร้อมทั้งได้กวาดต้อนเอาครัวลาวเวียงจันทน์ ลาวทรงคำหรือผู้ไทดำลงมาไว้ที่เมืองเพชรบุรี ราชบุรี สระบุรี และจันทบุรีบ้าง เป็นต้น (ดูรายละเอียดใน บังอร, 2541: 25-32) ต่อมากลุ่มของพระวอ-พระตา ในเมืองอุบลราชธานี ยังแยกย้ายกันออกไปตั้งเมืองอื่นๆ อีกคือ เมืองจำปาศักดิ์ เมืองเขมรราช (พ.ศ. 2357) เมืองเสนาณรงค์ (พ.ศ. 2388) เมืองคำเขื่อนแก้ว (พ.ศ. 2388) เมืองอำนาจเจริญ (พ.ศ. 2401) และเมืองพิบูลมังสาหาร (พ.ศ. 2406) (ดูรายละเอียดใน ธีรชัย, 2529: 46-47)

กลุ่มลาวอีกกลุ่มหนึ่งที่อพยพจากอาณาจักรศรีสัตนาคนหุตเข้ามายังแอ่งโคราช ไล่เลี่ยกับกลุ่มพระวอและพระตา คือ กลุ่มของท้าวโสมพมิตร ซึ่งเดิมอยู่บ้านผ้าขาวแขวงเมืองศรีสัตนาคนหุต ได้พาครัวมาตั้งที่บ้านท่าแก่งสำโรงริมแม่น้ำป่าในราว พ.ศ. 2310 และขออยู่ในความควบคุมของสยามเช่นกัน ท้าวโสมพมิตรได้รับแต่งตั้งเป็นพระไชยสุนทรเจ้าเมือง และยกบ้านท่าแก่งสำโรงขึ้นเป็นเมืองกาฬสินธุ์ (ธวัช, มปป.: 40 และอมรวงศ์วิจิตร, 2506: 217-218)

นอกจากหัวเมืองสำคัญที่กลุ่มชนไทลาวทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งดังกล่าวแล้ว พื้นที่เขตหัวเมืองนครราชสีมาจัดเป็นหัวเมืองในบังคับของสยามมาตั้งแต่สมัยอยุธยารัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และเป็นเมืองพระยามหานครของอยุธยา ซึ่งเป็นจุดผ่านของอำนาจอยุธยาเข้าสู่บริเวณภาคอีสานตอนล่างของแอ่งโคราช (ธวัช, มปป. : 43)

ในระยะเวลาต่อมาหัวเมืองที่ชาวไทลาวอพยพมาตั้งขึ้นบางส่วน ก็เกิดความแตกแยกขัดแย้ง ทำให้มีการแยกกลุ่มไปตั้งเมืองใหม่ขึ้นอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งภายหลังจากสิ้นบุญพระครูโพนเสม็ดและเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรแล้ว หัวเมืองของจำปาศักดิ์ก็เกิดการปลุกตัวออกมาเนื่องจากการเติบโตของชุมชน และความขัดแย้งเกี่ยวกับการสืบทอดตำแหน่งผู้นำ เช่น กลุ่มจารย์แก้วที่บ้านท่ง เมืองสุวรรณภูมิ เมื่อจารย์แก้วถึงแก่กรรม ท้าวมิตบุตรคนโตของจารย์แก้วได้เป็นเจ้าเมือง ท้าวทนต์น้องชายท้าวมิตได้เป็นอุปฮาด เมื่อท้าวมิตถึงแก่กรรม กรมการเมืองได้บอกไปยังจำปาศักดิ์ขอให้ตั้งท้าวทนต์เป็นเจ้าเมือง แต่บุตรท้าวมิตไม่พอใจและขอความช่วยเหลือจากอยุธยา (ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3) จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยากรมท่าพระยาพรหมขึ้น

ไปจัดการ ท้าวทนต์จึงพาครัวหนีไปอยู่บ้านกุดจอก พระยาพรหมและพระยากรมท่าจึงให้ท้าวเจียงบุตรท้าวเม็ดเป็น เจ้าเมืองครองเมืองท่ง เมืองท่งซึ่งอยู่ใต้ปกครองของจำปาศักดิ์ก็เข้ามาอยู่ในอำนาจของอยุธยา (อมรวงศ์วิจิตร, 2506: 200) และท้าวทนต์ที่ไปอยู่ที่บ้านกุดจอกต่อมาก็ยอมอ่อนน้อมต่อสยาม (รัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี) พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงตั้งให้ท้าวทนต์เป็นพระขัตติยวงศาเจ้าเมือง ยกบ้านกุ่มเมืองร้อยเอ็ดเก่าขึ้นเป็นเมือง (ดารารัตน์, 2546: 46) ซึ่งหลังจากนั้นกลุ่มจารย์แก้วบ้านท่งก็แยกย้ายครัวออกไปตั้งชุมชนขึ้นใหม่อีก เช่น เมืองชนบท เมืองขอนแก่น เมืองมหาสารคาม และเมืองพุทไธสง เป็นต้น (ดูรายละเอียดในธีรชัย, 2529: 43-45)

ในระหว่างรัชสมัยพระมหาสมเด็จพะพุทธเลิศหล้านภาลัย มีท้าวแลชาวเมืองเวียงจันทน์อพยพผู้คน เข้ามาในบริเวณภาคอีสาน ได้ตั้งชุมชนและโยกย้ายหลายครั้ง ต่อมาก็มีผู้คนอพยพมาอยู่สมทบด้วยเป็นอันมาก จนกระทั่ง พ.ศ. 2365 จึงได้ย้ายครัวมาตั้งที่บ้านหลวง เนื่องจากมีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์และขอขึ้นกับสยาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านหลวงเป็นเมืองชัยภูมิ ท้าวแลเป็นพระยาภักดีชุมพล เจ้าเมืองชัยภูมิคนแรก (เดิม, 2530: 17-18)

เป็นที่น่าสังเกตว่ากลุ่มไทลาวที่อพยพเข้ามาในดินแดนภาคอีสานนั้น มีสาเหตุมาจากความขัดแย้งกับ ราชสำนักเวียงจันทน์ ซึ่งมักไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา แต่จะอพยพหนีจากอำนาจของเวียงจันทน์เพื่อ ความเป็นอิสระ แต่ต่อมาก็ต้องตกอยู่ในอำนาจของสยาม ซึ่งสยามก็ยินยอมให้กลุ่มเหล่านี้ปกครองตนเองตาม ระบบ “อาญาสี” ที่เป็นระบบเดิมของตนเอง แต่มีการต้องส่งส่วยและการเกณฑ์แรงงานหรือกำลังพลตามที่ ราชสำนักสยามต้องการ (ดารารัตน์, 2546: 51-52)

การอพยพครั้งใหญ่ของกลุ่มไท-ลาวจากผลของศึกเจ้าอนุวงศ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า อยู่หัว ทั้งระหว่างการศึกกับเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ (พ.ศ. 2370-2371) และภายหลังจากนั้นเป็นช่วงระยะ เวลาที่มีการเคลื่อนย้ายกลุ่มครัวไท-ลาวครั้งใหญ่ในภาคอีสาน เจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ต้องการครัวลาวที่เคย ถูกกวาดต้อนมาก่อนหน้านั้นให้กลับไปยังเมืองเวียงจันทน์ ครัวลาวหลายหัวเมืองในอีสานรวมทั้งจากหัวเมืองชั้น ใน เช่น สระบุรี จึงถูกกวาดต้อนโดยเจ้าอนุวงศ์ให้เหตุผลว่ามีพระบรมราชโองการพระราชทานครัวลาวเหล่านี้ ให้ไปเวียงจันทน์ อย่างไรก็ตามทางกรุงเทพฯ ได้ส่งกองทัพและเกณฑ์ไพร่พลจากหัวเมืองไปปราบเจ้าอนุวงศ์ นอกจากนั้นยังได้ทำการกวาดต้อนกลุ่มไท-ลาวกลับคืนมาโดยส่วนหนึ่งให้ส่งลงมากรุงเทพฯ และหัวเมืองชั้นใน แถบภาคกลาง ภาคตะวันออก แม้แต่กลุ่มไท-ลาวที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงในเขตภาคอีสานในขณะนั้น ก็ยังถูกส่งเข้ามาในเขตภาคกลาง เช่น ครัวลาวเมืองนครพนมได้ไปอยู่ที่ อำเภอนมสารคาม จังหวัด ฉะเชิงเทรา และอำเภอนันทนิคม จังหวัดชลบุรี ชาวเมืองสกลนครให้ไปอยู่ที่ อำเภอประจันตคาม อำเภอกบิล บุรี จังหวัดปราจีนบุรี (ธวัช, มปป. 44-45 และดูรายละเอียดใน บังอร, 2541: 55-62)

ผลที่ติดตามมาก็คือสยามได้พยายามกวาดต้อนผู้คนจากเมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองใกล้เคียงลงมา ให้มากที่สุด เพื่อมิให้เวียงจันทน์มีกำลังเข้มแข็ง การกวาดต้อนเป็นไปด้วยความยากลำบาก เนื่องจากกลุ่มครัว ไท-ลาวหลบหนีไปอยู่ตามป่า ต้องให้พวกลาวพุงดำ (หมายถึง กองทัพลาวหัวเมืองล้านนา 5 เมือง คือเมือง เชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองลำปาง เมืองน่าน เมืองแพร่ ที่ยกมาช่วยตีเมืองเวียงจันทน์ แต่ที่มาหลังจากกอง ทัพสยามยึดเวียงจันทน์ได้แล้ว (บังอร, 2541: 59) ไปเกลี้ยกล่อมรวบรวมผู้คนส่งลงมายังภาคกลางเป็นส่วนใหญ่ (บังอร, 2541: 58-62)

อย่างไรก็ตามการกวาดต้อนชาวลาวจากฝั่งซ้ายมายังฝั่งขวาก็ยังคงดำเนินต่อไป เนื่องจากหัวเมือง หลายเมืองที่เคยขึ้นกับเวียงจันทน์ เช่น หัวพันห้าทั้งหก เมืองพวน ได้เป็นปัญหาชนวนสงครามระหว่างสยาม

กับเวียดนาม เนื่องจากเวียดนามถือโอกาสเข้าครอบครองขณะที่สยามทำสงครามกับเจ้าอนุวงศ์ การกวาดต้อนครั้งนี้มีเป้าหมายเพื่อให้ฝ่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นที่ร้างไม่ให้มีผู้คนที่จะช่วยหาเสบียงแก่ทัพญวนได้

ใน พ.ศ.2374 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้พระสุนทรวงศา(บุตรท้าวเก่า) เจ้าเมืองยโสธรดูแลหัวเมืองฝ่งโขง (นครพนมและสกลนครเดิม) เพื่อเกลี้ยกล่อมประชาชนที่หนีไปอยู่กับเมืองมหาชัยกองแก้ว ในครั้งนั้นมีการเกลี้ยกล่อมกวาดต้อนประชาชนตั้งแต่เมืองมหาชัยกองแก้ว เมืองพิน เมืองนอง เมืองตะโปน เมืองคำเกิด คำม่วน เข้ามาอยู่ในปกครองของสยามจำนวนมาก เพื่อทดแทนผู้คนที่ถูกกวาดต้อนไปอยู่ในหัวเมืองชั้นในในภาคตะวันออก กลุ่มเหล่านี้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในแถบบริเวณแอ่งสกลนคร และเชิงเขาภูพาน (ธวัช, มปป. : 45, อมรวงศวิจิตร, 2506: 242 และ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 33: 97) ประชากรที่ถูกกวาดต้อนจากฝ่งซ้ายในครั้งนี้ ส่วนใหญ่ให้ตั้งถิ่นฐานในเขตภาคอีสาน โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่รอบๆ เทือกเขาภูพาน แต่ประชากรเหล่านี้มีคนลาวเป็นส่วนน้อย ส่วนมากเป็นชนกลุ่มน้อย เช่น ชาวผู้ไท กะเลิง ไส้ แสก ย้อ ไย้ เป็นต้น ในบรรดากลุ่มเหล่านี้มีชาวผู้ไทมากที่สุด ซึ่งส่วนมากถูกกวาดต้อนมาจากเมืองพิน เมืองนอง เมืองเซโปน (ตะโปนหรือเมืองกะปอง) ซึ่งชุมชนชาวผู้ไทหลายแห่งต่อมาได้ตั้งขึ้นเป็นเมือง เช่น เมืองภูจินารายณ์ เมืองสหัสขันธ์ เมืองภูแล่นช้าง เมืองหนองสูง เมืองเรณูนคร เมืองวาริชภูมิ เมืองพรรณานิคม เมืองวานรนิวาส เมืองกุสุมาลย์ เมืองสว่างแดนดิน เมืองเสนางคนิคม เมืองชานุมาน เป็นต้น (สุวิทย์ ธีรศาศวัต, 2543: 130)

ในปีพ.ศ.2380 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้พระยามหาอำมาตย์ (ป้อม) และพระมหาสงคราม เกณฑ์กำลังพลเมืองฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือไปตั้งอยู่ที่นครพนม เพื่อจัดราชการปราบปรามหัวเมืองฝ่งโขงปากตะวันออกมีเมืองมหาไชย เป็นต้น ครั้งนั้น พระคำแดง ซึ่งเป็นอุปฮาด เมืองคำม่วน และราชวงศ์พระคำดวน (คำก่อน) และราชวงศ์ราชบุตรเมืองคำเกิด พาครัวอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระยามหาอำมาตย์ได้ให้ครัวพระคำดวนจำนวน 2,859 คน ตั้งอยู่ที่บ้านท่าขอนยาง ครัวพระคำแดง จำนวน 933 คน ตั้งอยู่ที่ตำบลบึงกระดาน ต่อมาคือเมืองแซงบาดาล เป็นแขวงเมืองกาฬสินธุ์ 2 ตำบล (อมรวงศวิจิตร, 2506: 244)

พ.ศ.2385 พระมหาสงครามและเจ้าอุปราชเวียงจันทน์ยกกองทัพไปตีเมืองวังแดง พระมหาสงครามได้จัดให้ท้าวสายท้าวเพี้ยเมืองวัง ไปเกลี้ยกล่อมได้ครัวราชวงศ์ (กอ) และท้าวคงบุตรเจ้าเมือง ท้าวด้วนบุตรอุปฮาดเมืองวัง พาครัวข้ามมาฝ่งโขงตะวันตกจำนวน 3003 คน ตั้งอยู่ที่บ้านกุดฉิมมารายณ์ (คือ เมืองภูจินารายณ์) แขวงเมืองกาฬสินธุ์ (อมรวงศวิจิตร, 2506: 246) และในปี พ.ศ.2389 พระพรหมราชวงศ์เจ้าเมืองอุบลราชธานีได้นำพระศรีสุราชเมืองตะโปน ท้าวอุปฮาดเมืองชุมพร ท้าวฝ่ายเมืองผาบึง ท้าวมหาวงศ์ เมืองคาง ซึ่งพาครัวจำนวน 1,847 คน เข้ามาตั้งอยู่บ้านช่องนาง แขวงเมืองอุบลฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ยกบ้านช่องนางเป็นเมืองเสนางคนิคม (อมรวงศวิจิตร, 2506: 250-51)

ในสมัยรัชกาลที่ 3 กลุ่มไท-ลาวที่ถูกกวาดต้อนไปตั้งหลักแหล่งในหัวเมืองชั้นใน แถบภาคกลางบางส่วนมีความพยายามที่จะหลบหนี ซึ่งมักเป็นกลุ่มย่อยมากกว่ากลุ่มใหญ่ และส่วนมากที่หนีเพราะต้องการกลับบ้านเมืองเดิม อย่างไรก็ตามทางการจะสั่งให้เจ้าเมืองกรมการแขวง กำนัน นายอำเภอให้ติดตามตัวกลับคืนมาเนื่องจากต้องการให้เป็นกำลังในการส่งส่วยไปยังส่วนกลาง การย้ายถิ่นที่อยู่ของกลุ่มชาวลาวในเขตหัวเมืองชั้นในในระยะนี้จึงเป็นไปได้ยากมาก (บึงอร, 2541: 92-97)

การกวาดต้อนประชาชนจากฝ่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณฝ่งขวาในระยะเวลาตั้งแต่รัชสมัยของรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ทำให้เกิดชุมชนขึ้นเป็นจำนวนมาก เมืองทั้งหมดที่ตั้งขึ้นใหม่ในภาคอีสานและฝ่งซ้าย

แม่น้ำโขง ภายหลังหลังศึกเจ้าอนุวงศ์จนถึงสิ้นรัชสมัยรัชกาลที่ 4 มีถึง 57 เมือง โดยตั้งในสมัยรัชกาลที่ 3 จำนวน 36 เมืองและในสมัยรัชกาลที่ 4 จำนวน 21 เมือง (สุวิทย์ วีระศาสตร์, 2543: 132)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามและอาณาจักรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ถูกคุกคามจากการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก คือ อังกฤษและฝรั่งเศสมากขึ้น นอกจากนั้นยังเกิดศึกฮ่อขึ้น คือ พวกจีนฮ่อได้รุกรานเข้ามาทางตอนเหนือของราชอาณาจักรลาว ผลจากการรุกรานของชาวฮ่อ ทำให้สยามต้องส่งกองทัพไปปราบหลายครั้งคือ ในพ.ศ. 2417, 2426, 2428 และ 2430 ฮ่อทำให้ผู้คนตามเมืองต่างๆเดือดร้อนมาก จึงมีการอพยพตามแม่ทัพนายกองเข้ามาอยู่ตามเมืองต่างๆ เช่น กลุ่มกะเลิงมาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ๆกับเมืองสกลนคร ซึ่งเป็นพวกที่อพยพมาจากเมืองภูพานากระแดง ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ต่อมาได้อพยพขึ้นเทือกเขาภูพานเพื่อหาหลักแหล่งที่ราบเชิงเขาตั้งเป็นหมู่บ้าน (สุรัตน์, 2531: 122-123) ในพ.ศ. 2430 คราวเมืองหลวงพระบางแตกหนีกองทัพฮ่อลงมาตามลำน้ำโขง มาอยู่เมืองปากลาย เมืองปากเอื้อง เมืองหนองคายจำนวนมาก ซึ่งเมืองสกลนครต้องจัดเอาเงินส่วยซื้อข้าวส่งไปจ่ายแก่ครัวที่หนีมาเหล่านี้ (พระยาประจันตประเทศธานี, 2523: 23)

การปราบฮ่อเป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะฮ่อเมื่อถูกกองทัพสยามโจมตีก็หนีไปในดินแดนญวน เมื่อถูกญวนโจมตีก็หนีเข้ามาในแดนที่เป็นเมืองขึ้นของสยามแถบสิบสองจุไทย จนกระทั่งฝรั่งเศสซึ่งยึดเวียดนามเป็นอาณานิคมได้ในปี ค.ศ. 2426 ได้ยกกองทัพเข้ามาปราบฮ่อในแดนสิบสองจุไทยในพ.ศ. 2431 และไม่ยอมถอนทหารออกไป โดยอ้างว่าสิบสองจุไทยเคยเป็นของญวนมาก่อน ทำให้สยามเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศส (สุวิทย์ วีระศาสตร์, 2543: 183-207) นอกจากนั้นการแต่งตั้งข้าหลวงไปประจำรักษาราชการที่นครจำปาศักดิ์เมื่อ พ.ศ. 2425 นั้น ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาต่างๆได้ทันทั่วทั้งที่ แม้แต่กรณีโจรผู้ร้ายชุกชุมในหัวเมืองอีสานเมื่อ พ.ศ. 2433 ก็ไม่สามารถปราบปรามได้ (ไพฑูรย์, 2517: 20)

เมื่อระบบไพร่ได้คลี่คลายลงจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครอง การออกพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร จนถึงกรณียกเลิกระบบไพร่ เกิดการย้ายถิ่นของชาวลาวจากชุมชนหรือเมืองที่เคยอยู่ออกไปอยู่ต่างเมืองมากขึ้น ทั้งจากความต้องการหาทางกลับคืนถิ่นฐานเมืองเดิม และการหาแหล่งทำกินใหม่ที่อุดมสมบูรณ์กว่า หรือย้ายถิ่นเพราะได้รับความลำบากจากการถูกบังคับต่างๆ (บังอร, 2541: 99)

ปัญหาทางการปกครองและการคุกคามจากมหาอำนาจจากตะวันตกนี้ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทำการปรับปรุงการปกครองทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ในพ.ศ. 2433 มีการรวมหัวเมืองลาวตะวันออกเฉียงเหนือและแถบเขมรป่าดงเข้าด้วยกัน แล้วแบ่งเป็นการปกครอง 4 เขต คือ (ไพฑูรย์, 2517: 20-22)

1. หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ มีกองว่าราชการอยู่ที่นครจำปาศักดิ์
2. หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ มีกองว่าราชการอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี
3. หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ มีกองว่าราชการอยู่ที่เมืองหนองคาย
4. หัวเมืองลาวฝ่ายกลาง มีกองว่าราชการอยู่ที่เมืองนครราชสีมา

อย่างไรก็ตามเพียง 1 ปีถัดมาคือในพ.ศ. 2434 ก็มีการปรับเปลี่ยนโดยรวมหัวเมืองต่างๆมาเป็นมณฑลแต่ยังไม่ได้จัดเป็นแบบเทศาภิบาล จนกระทั่ง พ.ศ. 2437 จึงตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาล (ดารารัตน์, 2546: 76) เขตการปกครองที่ปรับเปลี่ยนคือ (สีลา, 2540: 196-198)

1. หัวเมืองลาวกาว รวมเอาเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือและหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือเข้าเป็นเขตเดียวกัน มีเมืองอุบลราชธานีเป็นที่บัญชาการ

2. หัวเมืองลาวพวน คือหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือเดิม ซึ่งมีหัวเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง คือแคว้นพวน มีเมืองเชียงขวางเป็นเมืองสำคัญ มีเมืองหนองคายเป็นที่บัญชาการ แต่ภายหลัง พ.ศ.2436 เมื่อฝรั่งเศสได้ลาวฝั่งซ้ายแล้วจึงย้ายที่ทำการมาที่เมืองอุดรธานี

3. หัวเมืองลาวกลาง มีที่บัญชาการที่เมืองนครราชสีมา

4. หัวเมืองลาวพุงขาว รวมเอาเมืองหลวงพระบาง สิบสองพันนา สิบสองจุไท และหัวพันห้าทั้งหก เข้าเป็นเขตเดียวกัน มีข้าหลวงอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง

ในปีพ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสยึดครองดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง หัวเมืองลาวพุงขาวตกเป็นของฝรั่งเศส ในปีพ.ศ.2437 จึงมีการเปลี่ยนเขตการปกครองเหลือเพียง 3 มณฑล คือ มณฑลลาวพวน มณฑลลาวกาวและ มณฑลลาวกลาง และต่อมาในปีพ.ศ. 2442 ด้วยเหตุผลทางการเมืองและด้วยเห็นว่าการเรียกชื่อมณฑลว่า ลาว นั้น ไม่เหมาะสม แต่แท้ที่จริงชาวเมืองเป็นชนชาติไทย จึงโปรดเกล้าฯ ประกาศให้เรียกชื่อตามทิศให้เป็นแบบเดียวกัน คือ (ดาร์เรตัน, 2546: 76-77)

มณฑลลาวกลาง เรียกว่า มณฑลอุดร

มณฑลลาวพวน เรียกว่า มณฑลฝ่ายเหนือ (ต่อมาพ.ศ. 2543 เรียก มณฑลอุดร)

มณฑลลาวกาว เรียกว่า มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ (ในปีพ.ศ. 2543 เรียกว่า มณฑลอีสาน หรือ อีสาน)

เชิงอรรถท้ายบทที่ 2

¹ ณรงค์ ปริชาชาญ, ลักษณะแผนและการแบ่งเขตความชุ่มชื้นของกลุ่มน้ำสำคัญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย, วิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 2525, อ้างใน ประสิทธิ์ (2530: 197).

บทที่ 3

วิถีชีวิตและประเพณีเกี่ยวกับเรือนไท-ลาวในภาคอีสาน

บริบทและการตั้งถิ่นฐาน

สภาพภูมิศาสตร์ของภาคอีสานเป็นที่ราบสูง ประกอบไปด้วยพื้นที่แอ่งโคราช และแอ่งสกลนคร ซึ่งโดยทั่วไปเป็นพื้นที่แห้งแล้ง และขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง การต่อสู้กับสภาวะที่แล้งมากในฤดูแล้งของแต่ละปี ทำให้ระบบการจัดการทรัพยากรอาหารสำหรับชุมชนหมู่บ้านมีการกำหนดพื้นที่ที่เป็นแหล่งน้ำรวมและป่าชุมชน ซึ่งสมาชิกในชุมชนสามารถเก็บอาหารและทรัพยากรอื่นๆ ได้เท่าที่จำเป็นที่มักมีการกำหนดรู้กันในชุมชนจนเป็นประเพณี ในชุมชนไท-ลาว ไย้ย ย้อ ผู้ไท แสกและพวน ในภาคอีสาน พบการตั้งหลักแหล่งชุมชนแบบแผนเดียวกัน คือการกำหนดพื้นที่ชุมชนซึ่งประกอบไปด้วย (ดูตัวอย่างใน ธวัช, 2532: 226)

1. พื้นที่ตอนที่มีน้ำท่วมไม่ถึงในฤดูฝน เป็นที่ตั้งเรือน เป็นชุมชนหมู่บ้านเกาะกลุ่มกัน ซึ่งขนาดของหมู่บ้านจะขึ้นอยู่กับขนาดของพื้นที่ตอนหรือโคกนี้ว่าจะรองรับครัวเรือนไปมากน้อยเท่าไร

การตั้งบ้านเรือนที่อยู่บนโคกหรือที่สูงแล้วลาดต่ำลงมาสู่บริเวณพื้นที่นา ทำให้น้ำจากชุมชนไหลลงสู่ที่นาเวลามีฝนตก โดยเส้นทางระบายน้ำใหญ่ก็คือเส้นทางเดินในหมู่บ้านนั่นเอง ในขณะที่เส้นทางย่อยก็คือร่องระบายน้ำตามบ้านเรือนต่างๆ ที่ปรับระดับดินได้สูงให้สูงกว่าพื้นดินภายนอกเรือนเล็กน้อย หรืออาจใช้ดินปั้นเป็นขอบรอบได้กั้นเรือนไม่ให้น้ำไหลเข้าสู่ได้กั้น ซึ่งเดิมมักใช้เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย เป็นต้น ขอบคันดินเหล่านี้ถูกบ้นขึ้นตามสภาวะทางธรรมชาติของระบบการไหลของน้ำบนผิวดินโดยการแก้ปัญหาจากสภาพทางธรรมชาติ น้ำที่ไหลบนผิวดินส่วนหนึ่งจะซึมลงใต้ดิน และส่วนหนึ่งไหลลงสู่พื้นที่นาที่อยู่รอบๆ ภายหลังฝนตกไม่นานนักเส้นทางเดินที่เป็นทางระบายน้ำด้วยและพื้นที่ของลานบ้านก็จะไม่มีน้ำขัง หรือส่วนที่ขังอยู่ก็จะค่อยๆ ซึมลงดินไปในเวลาไม่นาน การไม่มีน้ำขังเป็นเวลานาน ทำให้ไม่เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ยุงหรือเกิดเป็นน้ำเน่าเสียตามมา ทำให้แหล่งน้ำธรรมชาติไม่ถูกทำลายลงไปจากน้ำเสียที่ปล่อยออกมาจากชุมชนดังเช่นปัจจุบันนี้

2. พื้นที่ลุ่ม เป็นพื้นที่สำหรับการทำนาข้าว ซึ่งมักจะเป็นพื้นที่ที่ล้อมรอบเนินหรือโคก อันเป็นที่ตั้งหมู่บ้าน ทั้งนี้ที่ทำนาถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อการผลิตอาหารหลักคือ ข้าว ถ้าพื้นที่ไม่อุดมสมบูรณ์เพียงพอ ก็มักจะถูกทิ้งเพื่อหาที่ทำกินและตั้งหมู่บ้านในที่แห่งใหม่ ในพื้นที่นาของชาวไทในอีสาน จะเหลือไม้ยืนต้นจำนวนหนึ่งไว้เนนา ทำให้พื้นที่นาไม่เป็นพื้นที่โล่งเตียน แต่ตามคันนาหรือในท้องนาจะมีไม้ยืนต้นเกิดอยู่ทั่วไป ซึ่งไม้

เหล่านี้เป็นที่ให้ร่มเงาแก่ทั้งคนและสัตว์เลี้ยงเป็นแหล่งอาหาร และพินสำหรับเป็นเชื้อเพลิงด้วย การเหลือไม้ยืนต้นในพื้นที่นานั้น มีผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของดิน เนื่องจากใบไม้จากไม้ยืนต้นจะช่วยให้ดินมีอินทรีย์สารและทำให้ข้าวเจริญงอกงาม ซึ่งความรู้ดังกล่าวนี้ก็อยู่ในสำนึกของชาวนาภาคอีสานเช่นเดียวกัน (Patma et al., 1988)

บริเวณรอบเตียงนาที่มักมีจอมปลวกจะมีพรรณไม้ขึ้นได้ตามจอมปลวก คือ มันปลาก กระจดินพิมาน ยอป่า ตะคร้อ ชีเหล็กบ้าน สะเดา ตะโก ข่อย มะขาม สะแกนา นอกจากนั้นบริเวณเตียงน่ายังปลูกพืชไว้หลายประเภทที่ใช้เป็นอาหาร ได้แก่ แคบ้าน ชีเหล็กบ้าน กระจดินบ้าน มะม่วง ฝั่เลียง ในขณะที่มะขามเทศ สะแกนา ใช้ในการทำพิน และยังมีไม้ที่เป็นรั้วรอบเตียงนา คือ พุทรา ฝั่ป่า และกระจดินบ้าน (บัวเรศ, มปป.: 6)

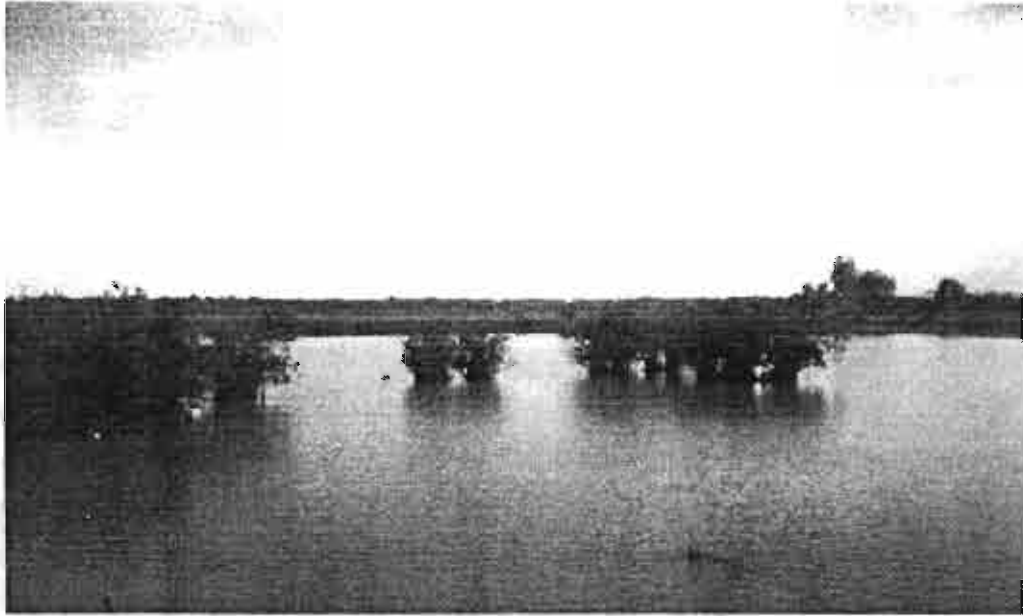
3. แหล่งน้ำ ซึ่งอาจเป็นลำห้วย หรือหนองน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ เพื่อเป็นที่สำหรับจับสัตว์น้ำเป็นอาหาร เป็นแหล่งน้ำใช้สำคัญและน้ำบริโภคในฤดูแล้ง ซึ่งมักมีการขุดบ่อริมหนองหรือห้วยเป็นบ่อน้ำบริโภค รวมทั้งใช้ร่วมกันทั้งชุมชน

4. ป่าชุมชน มักอยู่ถัดจากที่นา โดยอาจเป็นป่าละเมาะหรือป่าที่เป็นแหล่งเก็บพิน อาหาร และสมุนไพรต่าง ๆ หรืออาจกำหนดบางส่วนเป็นป่าปุ่ตา อันเป็นที่ตั้งศาลปุ่ตาของหมู่บ้าน ป่าไม้ถือเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญมากของชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรม เพราะเป็นแหล่งอาหาร เชื้อเพลิง วัสดุในการก่อสร้าง และผลิตเครื่องใช้ต่าง ๆ ในวิถีชีวิตประจำวัน ผลผลิตจากป่าที่มีความสำคัญต่อชาวบ้านมากที่สุด คือ พิน หรือถ่าน และถัดมาคืออาหารจากป่าในรูปแบบต่าง ๆ กัน (ศาสตรี และคณะ, 2535: 90)

วงจรวิถีชีวิตชาวอีสาน

ในภาคอีสาน การตั้งถิ่นฐานชุมชนในภาคอีสานของกลุ่มไท-ลาว มีความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งกลุ่มไท-ลาวในบริเวณแอ่งสกลนคร และแอ่งโคราช ตั้งถิ่นฐานอยู่บนเนินมีลำห้วยไหลผ่าน หรือมีหนองน้ำขนาดใหญ่ที่มีน้ำตลอดปี พื้นที่รอบ ๆ ชุมชนเป็นที่นา มีป่าสาธารณะทั้งป่าปุ่ตาและป่าช้า อยู่ห่างออกไปจากหมู่บ้านราว 1-2 กิโลเมตร เป็นแหล่งหาอาหารพวกของป่า เช่น เห็ด สมุนไพร และเก็บพิน ตลอดจนการล่าสัตว์ป่าบางชนิดเป็นอาหาร ในฤดูน้ำชาวนาจะทำนาเพื่อปลูกข้าวเก็บไว้กินตลอดทั้งปี ในฤดูน้ำนี้เองที่ตามนาจะมีปู ปลา ต่าง ๆ จำนวนมาก ที่ถือว่าเป็นแหล่งอาหารสำคัญ นอกจากนั้นยังมีผักต่าง ๆ ที่ขึ้นเองตามธรรมชาติตามหัวนาและชายป่าเป็นส่วนหนึ่งของอาหารในฤดูฝนด้วย ในกรณีที่ดินที่ตั้งชุมชนอยู่ใกล้กับป่าทาม ที่ในฤดูน้ำหลากจะเต็มไปด้วยน้ำ เช่น กลุ่มไทโย้ย บ้านอากาศ ตำบลอากาศอำนวย อำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร ทำให้พื้นที่นาที่อยู่บนที่สูงหรือโคกห่างไกลจากหมู่บ้านออกไป เมื่อจะไปทำนาต้องพายเรือผ่านกะทามหรือป่าทามไปยังที่นา ป่าทามจะเป็นแหล่งอาหารสำคัญ ซึ่งนอกจากจะเก็บพินได้ตลอดทั้งปียังเป็นแหล่งอาหารที่หาเก็บของป่าได้ ในฤดูน้ำหลากก็ยังคงพายเรือออกไปตัดพินที่ป่าทามนี้ (สุพรม แ่งมสุราช, สัมภาษณ์)

เมื่อเริ่มหมดฤดูฝนและน้ำในลำห้วยเริ่มลดระดับลงน้ำในนาแห้งหมด แต่ปลาในลำห้วยก็มีมากพอที่จะมาเป็นอาหารได้ เมื่อน้ำลดลงมากพื้นที่ริมลำห้วยที่น้ำท่วมถึงก็จะใช้ปลูกผักสวนครัว โดยอาศัยน้ำในลำห้วยเป็นน้ำรดหล่อเลี้ยงผักเหล่านี้ในฤดูหนาว แหล่งน้ำสำคัญในฤดูแล้งจึงมักมีการขุดบ่อน้ำสำรองน้ำไว้ใช้ ซึ่งก็จะมีน้ำตลอดปี บางหมู่บ้านก็อาศัยขุดบ่อน้ำสำรองบริเวณบ้านสำหรับเป็นแหล่งน้ำดื่มได้ ถ้าในฤดูแล้งน้ำในบ่อบริเวณบ้านแห้งลงก็อาศัยบ่อน้ำรวมอันถือเป็นบ่อสาธารณะริมลำห้วยเป็นแหล่งน้ำสำคัญ

หนองสวาน หนองน้ำธรรมชาติใกล้พื้นที่ชุมชนไทแสก บ้านคอนสมอ อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม

ต้นไม้มิมลำห้วย รอยต่อชายขอบหมู่บ้านกับที่นา ชุมชนไทย้อ บ้านจิว อ.กุฉินารายณ์ จ.สกลนคร

ภาพที่ 3-1 แหล่งน้ำและที่นาชายขอบหมู่บ้าน เป็นลักษณะภูมิทัศน์ที่พบได้ทั่วไปของชุมชนไท-ลาว

ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่เดือน 7 เป็นต้นไป จนถึงราวเดือนเจียงหรือเดือนอ้ายที่ตรงกับเดือนธันวาคม ถือเป็นระยะเวลาของการทำนาที่กิจกรรมการปลูกเรือนมักจะไม่ได้ทำในระยนี้ แม้ว่าคติการปลูกเรือนจะถือว่า เดือนคู่เป็นเดือนที่ดีในการปลูกเรือน แต่ส่วนใหญ่เดือนในการปลูกเรือนกลุ่มไททุกกลุ่มก็เลือกเอาเดือน 2-4-6 เป็นหลักเพราะถือเป็นมงคล และกลุ่มไท-ลาวทุกกลุ่มมักถือประเพณีไม่ปลูกเรือนในช่วงเข้าพรรษา คือในช่วงระหว่างเดือน 8-11 ไทแสกบ้านอาจสามารถ (ยาน ดันศรี, สัมภาษณ์) และไทพวนบ้านกลางใหญ่

(หนูพันธ์ ขาดิพนธ์, สัมภาษณ์) อธิบายว่าชาวบ้านถือคติไม่ปลูกเรือนในช่วงเข้าพรรษา ซึ่งคตินี้ก็ถือปฏิบัติกันทั่วไป นอกจากนั้นฤกษ์เดือนในการปลูกเรือนก็ให้คำทำนายตรงกันในกลุ่มไทในอีสานทุกกลุ่มถือ ซึ่งตัวอย่างฤกษ์นี้เป็นฤกษ์ของชาวอีสาน¹

ปลูกเรือนเดือน 5	ทุกข์เท่าฟ้า ถือโพลน	มาถึงคน ฮ้อนไหม้
ปลูกเรือนเดือน 6	ใจอ้อมอก โชคลาภไหลเข้า	ไปฮอดเต้า มาเนืองนอง
ปลูกเรือนเดือน 7	เงินทองมี หมื่นแสนล้าน	จิบหายเสียง เกิดอัจน
ปลูกเรือนเดือน 8	ใจกังวล ได้เงินทองแล้ว	โภคาฮ้อนไหม บัดขอดมีเหลือ
ปลูกเรือนเดือน 9	ดีแท้โชคใหญ่ ทั้งยศฐานัน	แล่นมาหา ชื่อเสียงมูลมั่ง
ปลูกเรือนเดือน 10-11	โรคพยาธิย้าย ฝูงโจรมาร	หลังมาโฮม แล่นมาเต้า
ปลูกเรือนเดือน 12-1-2	เศรษฐีเจ้า ประเสริฐเลิศ	มั่งมูลมี ดีหลิมข้าทาส
ปลูกเรือนเดือน 3	เกิดอุปาทร์ เป็นทุกข์	เคราะห์หลวงมี เดือดฮ้อน
ปลูกเรือนเดือน 4	ได้สุขหย่อน จักนั่งครอง	มูลมั่งเงินทอง เป็นเฮือนแก้ว
ปลูกเรือนตามเดือนที่ให้คุณ เป็นสวัสดิมงคล แท้แล		จักได้สุขกายสุขใจ

ในช่วงระยะเวลาตั้งแต่เดือน 2 จนถึงเดือน 6 หรือ 7 ถือว่าเป็นระยะเวลาที่ว่างเว้นจากการทำนา เป็นช่วงที่ชาวบ้านทำการซ่อมแซมบ้าน ทอผ้า ทำเครื่องจักสานและเครื่องใช้ไม้สอยอื่นๆ เพื่อเตรียมสำหรับการดำรงชีวิตในวงจรการทำนาในปีถัดไป ซึ่งระยะนี้จะมีงานบุญที่ใหญ่ที่สุดของชาวอีสาน คือ บุญพระเวส ซึ่งจะทำในเดือน 4 อันถือว่าเป็นงานที่หลายหมู่บ้านมักมีส่วนร่วมกันทำ คือมีการเชิญคนจากต่างบ้านให้มาร่วมงาน และหมุนเวียนกันทำในแต่บ้านผลัดเปลี่ยนกันไป เนื่องจากเป็นงานบุญใหญ่ที่กำลังของคนในบ้านเดียวไม่อาจทำได้เองทั้งหมด

กล่าวได้ว่า วงจรวิถีชีวิตของชาวบ้านในภาคอีสาน ต้องมีการพึ่งพากันอย่างมากระหว่างหมู่บ้านต่างๆ เนื่องจากภาวะฝนแล้งมักเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ทำให้มีประเพณีขอฝนหรือขอความอุดมสมบูรณ์อย่างหลากหลายในภาคอีสาน เป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่าประเพณีแห่บั้งไฟหรือประเพณีการขอฝนอื่นๆ ของภาคอีสานมีอยู่เป็นจำนวนมาก และมีการประกอบพิธีกรรมเหล่านี้กันอย่างกว้างขวางมาก บางส่วนก็เกี่ยวข้องกับผสมผสานกับศาสนาด้วย ตัวอย่างประเพณีการขอฝน เช่น เต้าแม่นางซ้อง แหนนางแมวหรือเต้านางแมว เต้าแม่นางดั่ง พิธีโยนครกโยนสาก พิธีแห่ข้าวพันก้อน เทศน์พญาคันคาก การสวดคาถาปลาต่อ การบำนางธณี และทำบุญบั้งไฟ (จารุวรรณ, มปป.: 1-18) นอกจากนั้นยังมีการทำพิธีขอฝนหรือขอความอุดมสมบูรณ์กับสถานที่ทางศาสนาด้วย เช่น การยึดถือเอาซากโบราณสถานเก่าให้เป็นศาลผีสำหรับทำพิธี ซึ่งใน

บันทึกของ ETIENNE AYMONIER ระหว่างพ.ศ.2438 กล่าวว่าชาวบ้านนิมนต์พระมาสวดที่พระธาตุกองข้าว
น้อยเพื่อขอฝน (เอเจียน แอมอนิเย, 2539: 140)

ถึงแม้ว่าในการเลือกชัยภูมิตั้งหมู่บ้านและมีฐานทรัพยากรในการยังชีพ แต่สภาพธรรมชาติแปรปรวน
บางครั้งเกิดภาวะน้ำท่วม หรืออาจแห้งแล้งมาก และอาจไม่สามารถผลิตสิ่งของและอาหารที่จำเป็น ทำให้ต้อง
มีการเดินทางแลกเปลี่ยน พึ่งพากับหมู่บ้านอื่น ๆ หรือเดินทางเพื่อหาอาหารและทรัพยากรที่จำเป็น เช่น
ชาวบ้านนาเกาะ ตำบลทุ่งนาเลา อำเภอกอนสาน จังหวัดชัยภูมิ ที่เป็นไทเลย (ไทลื้อ) ที่อพยพมาจากอำเภอ
นครไท จังหวัดพิษณุโลกและพื้นที่จังหวัดเลย เล่าว่าสมัยก่อนต้องเดินเท้าเป็นกลุ่ม ๆ ไปยังลำน้ำพอง (เรียก
ว่า น้ำพอง) เพื่อจับปลา โดยสร้างเพิงพักชั่วคราวที่น้ำพองเป็นเวลานานหลายวันเพื่อจับปลาแล้วนำไปแห้ง
เป็นปลาแห้ง เมื่อได้ปริมาณมากพอก็หาบเดินเท้ากลับมายังหมู่บ้านเพื่อใช้เป็นอาหารเก็บไว้ได้นานเป็นปี
(นางงอ ปลื้มใจ, สัมภาษณ์) ขณะที่ชาวบ้านกุดลิง ตำบลร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ เดินทางราว 10 กว่า
กิโลเมตร ไปหาปลาที่ห้วยหวาย หนองบุง แอวลำปาว โดยในสมัยก่อนไปเช้าและกลับตอนเย็น (นาง เยว
พันธุ์, สัมภาษณ์) อันเป็นภาพชีวิตที่ไม่ต่างไปจากวรรณกรรมเรื่องลูกอีสานที่สะท้อนภาพของชีวิตการต่อสู้
เพื่อความอยู่รอดที่ประพันธ์โดย คำพูน บุญทวี (คำพูน, 2544)

นอกจากนั้นการต้องประสบกับภาวะน้ำท่วม หรือฝนแล้งในหมู่บ้านที่ไม่อาจทำนาได้ ทำให้บางหมู่
บ้านที่ต้องประสบกับความแห้งแล้ง ชาวไม่พอกินต้องเดินทางไปขอข้าวหรือขอแลกข้าวจากหมู่บ้านอื่นด้วย
ผลผลิตที่ตนพอจะมีอยู่ เช่น ปลาแห้ง ปลาเอิบ ปลาต้ม หรือผลิตผลอื่น ๆ ไปแลกข้าว ซึ่งทั้งสองฝ่ายมิได้คิด
ถึงกำไรขาดทุน แต่ถือเป็นเรื่องของน้ำใจและการช่วยเหลือกันมากกว่า (จารุวรรณ, 2531: 47) การที่มักเกิด
ภาวะแห้งแล้งมากทำให้ประเพณีของชาวบ้านอีสานที่ให้ความช่วยเหลือเอื้อเฟื้อต่อคนต่างหมู่บ้าน เป็นกลไก
สำคัญในการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน (ฉัตรทิพย์และพรพิไล, 2537: 102-103) การที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน
และประสบกับสภาวะของภัยธรรมชาติเช่นเดียวกัน ทำให้ประเพณีของอีสานมีลักษณะที่ชนหลากหลายกลุ่ม
ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานต่างก็ปรับตัวเข้ากับสภาพวัฒนธรรมในท้องถิ่นนั้นๆ ค่อนข้างมาก จนมีลักษณะร่วม
กันในที่สุด เช่น กรณีของชาวไทยดำ บ้านนาป่าหนาด ตำบลเขาแก้ว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ที่อพยพ
เข้ามาในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 จากภาคกลางเพื่อกลับไปยังเมืองเดิมของตน แต่ก็กลับไม่ถึงและต้อง
ตั้งหลักแหล่งที่บ้านนาป่าหนาด ก็มีลักษณะเรือนพักอาศัยระยะแรกตามแบบไทยดำ แต่ต่อมาก็ปรับรูปแบบ
เรือนและแผนผังเรือนเป็นแบบไท-ลาวในภาคอีสาน (ดูรายละเอียดใน ทวี พรหมมา, 2541) กลุ่มไทพวนที่
อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ก็มีลักษณะเรือนและการตั้งถิ่นฐานชุมชนที่ปรับเข้ากับวัฒนธรรมของไท-ลาว
ในภาคอีสาน เช่น ลักษณะเรือนวางแกนตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก และรูปแบบเรือนก็รับเอารูปแบบ
เรือนเกยและเรือนแฝดตามแบบไท-ลาวในภาคอีสานกลุ่มอื่นๆ ดังตัวอย่างเรือนในบ้านค้อ ตำบลบ้านค้อและ
ในบ้านกลางใหญ่ ตำบลกลางใหญ่ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ที่ต่างก็มีการปรับตัวแบบเดียวกัน

การพึ่งพิงเพื่อนบ้าน ในหมู่บ้านเดียวกันจึงไม่เพียงพอต่อการที่จะสู้กับภัยแล้งหรือภัยธรรมชาติอื่นๆ
และการสร้างระบบความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนทั้งแรงงานและอาหารจึงเป็นกระบวนการทางสังคมที่ผู้คน
ในอีสานสามารถดำรงอยู่ได้ในภาวะที่ขาดแคลนและวิกฤติเรื่อยมา โดยที่สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติไม่ได้
ถูกทำลายลงไปเพียงเพื่อที่จะเอาชนะต่อภัยธรรมชาติเหล่านี้ และเนื่องจากต้องต่อสู้กับภัยธรรมชาติอยู่เสมอ
ชาวอีสานจึงมีการอพยพย้ายถิ่นเพื่อหาชุมชนที่มีความอุดมสมบูรณ์สำหรับตั้งถิ่นฐานบ่อยครั้ง การที่จะพบ
เรือนที่มีการปลูกสร้างโดยวัสดุที่คงทนถาวรในภาคอีสานจึงเป็นไปได้น้อย เรือนส่วนใหญ่จึงเป็นเรือนที่ปลูก
สร้างด้วยวัสดุชั่วคราว โดยเฉลี่ยเรือนพักอาศัยซึ่งปลูกสร้างด้วยไม้และวัสดุจากธรรมชาติ เช่น หญ้า ไม้ไผ่

เป็นต้น จะมีอายุยาวนานอย่างน้อยราว 50-60 ปี จึงจะมีการรื้อเพื่อสร้างใหม่ให้มั่นคงขึ้น โดยไม้หรือวัสดุเดิมที่ยังใช้ได้ก็จะนำมาใช้ในการก่อสร้างด้วย ในขณะที่วงจรของวัสดุบางประเภท เช่น หนุ่สำหรับมุงหลังคา ก็ จะอยู่ในช่วง 1-3 ปี ซึ่งก็ได้จากธรรมชาติเช่นเดียวกัน ดังนั้น ถึงแม้ว่าจะทำเกษตรกรรมทำการเพาะปลูก พืชผักต่าง ๆ แต่วิถีชีวิตของผู้คนก็ยังต้องพึ่งพิงกับแหล่งทรัพยากรจากธรรมชาติอย่างมาก ชาวบ้านยังเก็บ หน่อไม้, ผลไม้ หรือจับสัตว์ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำตามธรรมชาติเป็นอาหาร นอกเหนือไปจากสัตว์ที่เลี้ยงไว้ การ พึ่งพิงกับธรรมชาตินี้เอง ทำให้ระบบสมดุลระหว่างความต้องการของมนุษย์กับผลผลิตจากธรรมชาติจะต้อง รักษาไว้ให้ได้

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ

ในการถางป่าเพื่อปรับให้เป็นนาข้าวของชาวอีสานนั้น นาข้าวส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่ามาก่อน ทั้งที่เป็น ป่าเต็งรังในที่ดอน ป่าเบญจพรรณในที่ราบ และอาจเป็นป่าดงดิบในบริเวณที่ลุ่มที่อยู่ติดกับฝั่งน้ำ บริเวณ เหล่านี้จะค่อย ๆ ถูกแผ้วถางตัดต้นไม้พื้นล่าง และไม้ชั้นกลางออก ส่วนไม้ชั้นบนจะเหลือไว้โดยเฉพาะพันธุ์ไม้ ดิจจะเหลือไว้ตามนาข้าว พันธุ์ไม้ที่เหลือไว้ในนา รวมทั้งบริเวณเนินเล็ก ๆ ที่มักเป็นที่ตั้งของเถียงนานั้น เป็น แหล่งเชื้อเพลิง อาหารของคน อาหารของสัตว์ รวมทั้งยาบางชนิดด้วย นอกจากนั้น ยังเป็นแหล่งผลิตซากพืช ที่มีส่วนทำให้ดินในนาข้าวอุดมสมบูรณ์ดีกว่าในนาข้าวที่ไม่มีพันธุ์ไม้เหลืออยู่ (บัวเรศ, มปป.: 4-8)

ส่วนในการตั้งบ้านเรือนบนพื้นที่สูงน้ำท่วมไม่ถึงนั้น การเลือกจะต้องมีความรู้เรื่องน้ำซับใต้ดิน จาก การสังเกตลักษณะของต้นไม้ในพื้นที่นั้น ถ้าเป็นป่าไม้เนื้ออ่อน เช่น ต้นยาง ต้นพลวง แสดงว่าระดับน้ำใต้ดิน อยู่ไม่ลึก และวิธีจะทราบว่ามีดินมีหินหรือดินดานดินแข็งอยู่ใต้ดิน ก็จะสังเกตจากต้นไม้ ถ้ามีลำต้นตรงสูง กิ่งก้านไม่คดงด แสดงว่าใต้ดินมีหิน ทำให้รากไม่สามารถหยั่งลึกลงไปในดินได้มากนัก ถ้าลมพัดก็จะโค่นได้ง่าย และไม่เหมาะแก่การตั้งบ้านเรือน (จารุบุตร, 2520: 8) เมื่อได้พื้นที่ดินแล้ว ชาวบ้านอาจพิสูจน์ว่าดินดีหรือไม่ ได้ด้วยการขุดดินลึกพอประมาณ แล้วนำกะลามะพร้าวภายในกรด้วยใบตองกล้วย ครอบลงในหลุมทิ้งไว้ ประมาณหนึ่งคืน รุ่งขึ้นก็เปิดดูไอน้ำที่เกาะอยู่ตามใบตอง หากไอน้ำมีกรดจืดสนิท แสดงว่าพื้นดินนั้นอุดม สมบูรณ์ดี แต่ถ้ามีรสเปรี้ยว รสเค็ม ก็แสดงว่าดินคุณภาพไม่ดีนัก (สุรัตน์, 2532: 35)

นอกจากนั้นการปรับพื้นที่ทั้งเพื่อการเกษตรและการอยู่อาศัยก็มีความสัมพันธ์กับประเพณีจากพรรณไม้ ที่มีอยู่ในธรรมชาติด้วย ชุมชนชนบทมักมีป่าธรรมชาติอยู่ใกล้ ๆ ป่าจึงเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่ชาวบ้านเก็บ ทรัพยากรจากป่ามาใช้ทั้งอุปโภคและบริโภค นอกจากนั้นในอดีตชาวบ้านยังมีการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ และป่าไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในภาคอีสานพื้นที่ดอนป่าเป็นสวนป่าสาธารณะ จะถูกปล่อยให้เติบโตตาม ธรรมชาติ และมีผีป่าคอยดูแลรักษา คนต้องเคารพไม่ทำลายหรือกระทำให้เสียหาย นอกจากนั้นยังเป็น แหล่งอาหารเช่น เก็บเห็ด ผักบางชนิด เป็นแหล่งเก็บสมุนไพรของหมอชาวนา ชาวบ้านอาจเก็บพืชมานึ่งจากกิ่งไม้ที่ แห้งตายได้แต่ห้ามตัดโค่นต้นไม้ และห้ามล่าสัตว์ การตัดไม้จากป่าดอนป่าตามมาใช้ได้เฉพาะเพื่อการสาธารณะ ของชุมชนเท่านั้น โดยเจ้าหรือผู้ที่ทำหน้าที่ติดต่อกับผีป่าเป็นผู้ทำพิธีขอ การอ้างผีเป็นการควบคุมทาง สาธารณะอย่างหนึ่ง การเชื่อว่าการตัดไม้หรือทำลายใดๆแล้วจะได้รับโทษจากผี อารักษ์ ฯลฯ นั้นเป็นสำนัก ทางนิเวศวิทยาและสำนักต่อการรักษาสมบัติส่วนรวมของชุมชน ซึ่งมักมีกฎเช่นนี้กับส่วนที่เป็นสมบัติส่วน รวมของสาธารณะ ในคติความเชื่อเกี่ยวกับการหาเสาเรือนของชาวผู้ไทระบุว่า ไม้ดอนเจ้าปู่ ดอนมเหศักดิ์ ผีเสื้อเมือง ทรงเมือง รวมถึงไม้ที่อยู่ในโลกผีป่าช้า ไม่เป็นมงคลอย่างยิ่ง และนอกจากนั้นไม้ที่ใกล้หอยปูตา หรือไม้ที่ให้ผีไร่นาอยู่ ตลอดจนไม้ที่อยู่ในไร่นา ท่านว่าให้สงวนไว้ จงไปหาที่อื่น (ไพโรจน์ 2531:76) เช่น เดียวกับที่กล่าวไว้ใน *ธรรมดาสอนโลก* ที่กล่าวถึงการตัดไม้ที่มีอยู่เดิมจะทำให้เจ้า เทวดา โกรธเคืองและเป็น ทางนิปพาน

“อันหนึ่ง อย่าได้ พันสำไม้ อิมเมืองมาแต่เก่า
 ผู้หมู่ วงศ์สำเลื้อ เทวดาพร้อมชิไกรธเค็ม นั้นแล้ว
 ผู้นี้ ชื่อว่า มหาวิถการแท้ คลองแห่งฉิบหาย แท้ด้าย
 ใฝ่ผู้ กลายคำสอน ช่วงเอือนชิเพม้าง”

(ธรรมดาสอนโลก น. 92)

ภาพที่ 3-2 ศาลปู่ตาในพื้นที่ตอนปู่ตาชายขอบบ้านหนองหนาว อำเภอคงหลวง จังหวัดมุกดาหาร

ความพยายามในการปรับตัวเองให้เข้ากับธรรมชาติและปรับธรรมชาติให้เป็นแหล่งอาหารสำคัญของชุมชนที่มีทั้งป่า นา และแหล่งน้ำสำหรับจับสัตว์น้ำก็ยังไม่เพียงพอถ้าหากเกิดภาวะแห้งแล้งมาก ความแห้งแล้งของภาคอีสานไม่ใช่เพียงแคในฤดูแล้งเท่านั้น สภาวะแห้งแล้งและขาดน้ำ และอาหาร ถือเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้เสมอ สภาวะดังกล่าวนี้สะท้อนออกมาอย่างชัดเจนถึงพิธีกรรมจำนวนมากของชาวอีสานที่สร้างขึ้นเพื่อความอุดมสมบูรณ์จากธรรมชาติ ซึ่งถ้าเกิดขึ้นรุนแรงบ่อยครั้งก็ต้องมีการอพยพไปตั้งถิ่นฐานใหม่ พิธีกรรมขอความอุดมสมบูรณ์ยังมีทั้งที่อ้างอิงกับคติความเชื่อเรื่องผี เช่น พิธีเต้าเซียงซ้อง พิธีเต้าแม่นางดัง พิธีตั้งครกตั้งสาก พิธีปล้ำบั้งลัน พิธีลงช่วงผีฟ้า และที่เกี่ยวกับคติทางศาสนาก็มีพิธีสวดคาถาปลาค้อ พิธีเทศน์พระยาคันคาก พิธีแห่ข้าวพันก้อน เป็นต้น² นอกจากนั้นพิธีกรรมทางศาสนาบางส่วนก็ถูกสอดแทรกการขอความอุดมสมบูรณ์ด้วยเช่นเดียวกัน เช่น ในงานบุญเทศน์มหาชาติ หรือบุญเวสของชาวผู้ไทในมุกดาหาร และภาพลัทธิที่มีการนำบั้งไฟและการละเล่นที่มีนัยยะของการขอความอุดมสมบูรณ์เข้ามาประกอบ (ทรงยศ, 2546: 73) ผีจึงมีความหมายเชื่อมโยงถึงภาวะแปรปรวนของธรรมชาติด้วย นอกจากนั้นระบบความสัมพันธ์เรื่องผียังเชื่อมโยงไปสู่บรรทัดฐานทางสังคมของชุมชนทั้งมวลด้วย การอยู่ในศีลธรรมของผู้ปกครองก็ถือเป็นส่วนสำคัญที่ผูกโยงกับความแห้งแล้งได้ ซึ่งในระดับของเมืองหากผู้มีอำนาจเข้าใจความ

ทุกข์ยากจากความแห้งแล้งว่าประชาชนไม่สามารถจ่ายภาษีหรือแบ่งผลผลิตของตนแก่รัฐได้ ผู้มีอำนาจอาจยกเลิกการเสียภาษีหรือการเกณฑ์ส่วยและแรงงานจนกว่าความสมบูรณ์จะกลับคืนมา แต่ถ้าไม่เข้าใจและยังคงบีบบังคับชาวบ้านจะเชื่อมโยงความไม่ชอบธรรมของผู้มีอำนาจกับสภาวะภัยแล้ง โดยเห็นว่าผีแล้ง คือ เจ้าเมืองผู้ขาดธรรมนั่นเอง ซึ่งการเกิดกบฏผีบุญในอีสานหลายครั้งก็มักจะสอดคล้องกันระหว่างปัญหาภัยแล้งร่วมกับปัญหาการเมืองการปกครอง (จารุวรรณ, 2531: 35)

สภาพแวดล้อมชุมชนและผังบริเวณเรือน

การวางตำแหน่งของเรือนพักอาศัยของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาวในอีสาน จะตั้งเป็นกลุ่มเรือนเป็นกลุ่มๆ ทั้งนี้เนื่องจากในพื้นที่เดียวกัน อาจมีการแยกครัวของลูกเขยไปปลูกเรือนหลังใหม่ ซึ่งก็มักจะอยู่ใกล้ๆ กันกับเรือนของผู้อาวุโสของตระกูล กลุ่มเรือนที่วางเรียงกันจึงมักจะเป็นกลุ่มเครือญาติเดียวกันเป็นหมู่ โดยเมื่อแยกครัวออกมาปลูกเรือนใหม่ ก็จะต้องมีการปลูกเสาข้าวของครัวใหม่ด้วย ในกลุ่มอาคารเรือนพักอาศัยก็จะมีเสาข้าวตั้งแทรกอยู่ด้วย แต่ก็มักจะวางเสาข้าวเป็นกลุ่มเรียงกันในหมู่เครือญาติกันเป็นส่วนใหญ่

โดยทั่วไปในพื้นที่ที่ปลูกเรือนของกลุ่มเครือญาติเดียวกัน จะไม่มีการกันรั้วแบ่งสัดส่วนพื้นที่ที่ชัดเจน ยกเว้นการกันรั้วไม้ไผ่ทางนอนหลวมๆ เพื่อป้องกันสัตว์เลื้อย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวัวควายให้อยู่ในขอบเขตที่กำหนด หรืออาจกันคอกได้ถูกรือนเป็นคอกสัตว์เท่านั้น อย่างไรก็ตาม ตามแนวเส้นทางเดินของหมู่บ้าน ก็มักจะมีรั้วกันระหว่างพื้นที่ของเรือนกับทางเดิน เป็นเส้นทางเดินของวัวควายที่ถูกตอนจากทุ่งนากลับเข้าคอกบริเวณใต้ถุนเรือน การกันรั้วหลวมๆ ทำเพื่อไม่ให้สัตว์เลื้อยล่งล้ำเข้าไปในเขตบ้านอื่นๆ

สภาพแวดล้อมชุมชน

สภาพแวดล้อมชุมชนชนบทอีสาน มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาทางวิทยาการที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของผู้คนมาโดยตลอด การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ อาจแบ่งลักษณะของสภาพแวดล้อมชุมชนออกเป็นช่วงสมัยได้ 3 ลักษณะ คือ

1. สภาพแวดล้อมแบบดั้งเดิม

ในบันทึกของสมเด็จพระตำราธิราชานุภาพ คราวเสด็จมณฑลอุดรและมณฑลอีสาน เมื่อ พ.ศ. 2449 กล่าวถึงสภาพของชุมชนในภาคอีสานไว้ชัดเจนว่า

“ตั้งแต่เข้าเขตมณฑลอุดรมาได้ไปเที่ยวตามหมู่บ้านราษฎรตามทางที่ผ่านมาหลายแห่ง บางแห่งเป็นบ้านใหญ่ตั้งมาช้านานหลายชั่วคน ลองไต่ถามถึงประเพณีการสมาคมของชาวบ้านเหล่านี้ ตามที่พวกชาวบ้านชี้แจง ได้ความปลาดน้ำพิศวงอย่างหนึ่งคือ ชาวบ้านเหล่านี้ครัวหนึ่งก็มีบ้านอยู่แห่งหนึ่ง มีเยื่อเรือนพอกันอยู่ และมียุ้งเข้าเก็บไว้พอกันปีหนึ่ง ในลานบ้านปลูกพริกมะเขือข่าตะไคร้สำหรับต้มแกง นอกบ้านมีสวนผลไม้เช่นกล้วย อ้อย หนาม มะพร้าว และมีที่ปลูกต้นหม่อนสำหรับเลี้ยงไหม ต่อเขตสวนออกไปถึงทุ่งนา ต่างมีเนื้อนาและโคกระบือพอทำได้เข้ากินทุกครัวเรือน ถึงฤดูทำนาก็ช่วยกันทำนาทั้งหญิงชายเด็กผู้ใหญ่ ลั่นถูลูกผู้ชายไปเที่ยวหาของขาย ผู้หญิงอยู่บ้านเลี้ยงไหมและทอผ้าทำเครื่องนุ่งห่ม เศษอาหารที่เหลือบริโภคใช้เลี้ยงไก่แลสุกรไว้ขาย...” (ตำราธิราชานุภาพ, 2463, 13)

ตามบันทึกชี้ให้เห็นว่า เดิมสภาพของชุมชนอีสานนั้น บริเวณเรือนพักอาศัยจะมีสวนครัวที่ปลูกเฉพาะพวกพริก ข่า ตะไคร้ เป็นหลัก พืชล้มลุกและไม้ผลยืนต้นนั้นอยู่ถัดเขตบ้านออกไป เป็นส่วนที่ต่อเนื่องกับทุ่งนา ซึ่งในสวนไม้ยืนต้นนี้เองที่เป็นพื้นที่ขั้วต่ายก่อนที่จะมีการสร้างส้วมห้องสุขาตามแบบสมัยใหม่

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานชุมชนที่มักตั้งบนเนินที่สูงและพื้นที่โดยรอบเป็นที่นาโล่งและเป็นที่ลุ่ม การปลูกเรือนด้วยวัสดุธรรมชาติที่ไม่ถาวรมากในระยะแรก ๆ ของการตั้งชุมชน เช่น การใช้ไม้ไผ่เป็นฝาเรือน หรือการมุงหลังคาด้วยหญ้าคา เป็นต้น จำเป็นต้องมีการป้องกันลมที่พัดแรง และอาจสร้างความเสียหายให้แก่บ้านเรือน แนวของต้นไม้ที่เป็นสวนระหว่างหมู่เรือนกับทุ่งนา จึงเป็นแนวกันลมที่สำคัญมาก หลายแห่งมักปลูกต้นไม้ตามชายขอบของชุมชนที่ติดกับทุ่งนา เพราะช่วยป้องกันลมที่แรงมากได้ดี ในขณะเดียวกันพื้นที่บริเวณตัวเรือนก็มีกิจกรรมบริเวณใต้ถุนเรือนไม่มากนัก เพราะสภาพโดยทั่วไปใต้ถุนเรือนจะถูกใช้เป็นพื้นที่เก็บของและเลี้ยงสัตว์ การใช้งานใต้ถุนเรือนจะใช้มากในฤดูหลังการเก็บเกี่ยว แม้การอาบน้ำชำระร่างกาย ก็มักอาบน้ำบนชานน้ำหรือชานฝนตรงหน้าครัวไฟ ไม่อาบนํ้าบนดินดังเช่นทุกวันนี้ ทั้งนี้เพราะในสมัยก่อนที่ป่ายังอุดมสมบูรณ์จะมีสัตว์ป่าชุกชุมมาก เช่น เสือ เป็นต้น การใช้ชีวิตส่วนใหญ่จึงอยู่บนเรือนมากกว่าใต้ถุนสวนครัวที่ปลูกพืชผักไว้รับประทาน ส่วนใหญ่จะปลูกตามริมห้วยหรือหนองทั้งสิ้น แม้ในปัจจุบันนี้ก็มีหมู่บ้านที่ปลูกพืชสวนครัวบริเวณริมห้วย และแต่เดิมไม่ปลูกผักสวนครัวบริเวณใกล้กับเรือนพักอาศัย เพราะห่านารดพืชผักได้ยากหรือต้องหาน้ำจากแหล่งน้ำมารดซึ่งไม่สะดวก การปลูกตามริมห้วยและหนองน้ำในช่วงหลังฤดูฝน จึงเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันทั่วไป เช่น บ้านค้อ ตำบลบ้านค้อ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี (จันทร์ สิงหะเดชะ, สัมภาษณ์) และในฤดูฝนปริมาณน้ำจะมาก การปลูกผักสวนครัวจะทำให้ไม่ได้ผลดี แต่ในฤดูฝนพืชผักตามป่าและสวนจะขึ้นงอกงามดี การหาผักจากสวนและป่าก็เพียงพอต่อการบริโภค ในขณะที่สัตว์น้ำก็หาได้ไม่ยาก เช่นเดียวกัน ดังนั้นในฤดูแล้งภายหลังการเก็บเกี่ยวพืชผักบริโภคจึงมาจากสวนครัวตามริมห้วยและหนองบึงแทนพืชผักจากป่า ดังนั้นสวนในระยะแรกของชุมชนชนบทอีสานจึงมีการแบ่งพื้นที่เป็นสวนรอบเรือน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผักสำหรับปรุงรส เช่น พริก ข่า ตะไคร้ เป็นต้น ผักสระแหน่ และต้นหอม มักปลูกในระยะไม้ที่ตั้งสูงจากพื้นดิน หรือวางไว้บนชานน้ำหน้าเรือนครัว ซึ่งน้ำที่ใช้รดก็มาจากการชักล้างหรือเป็นพืชที่ปลูกเพียงเล็กน้อยที่ใช้น้ำไม่มากนัก อันสอดคล้องกับภาวะที่มีน้ำจำกัดและใช้น้ำให้ได้ประโยชน์มากที่สุด (จารุวรรณ, 2531: 51-52.) ส่วนผักสวนครัวที่ต้องการน้ำมากกว่าจะปลูกเฉพาะฤดูแล้งตามริมห้วยและหนองบึง และสวนไม้ยืนต้นปลูกบริเวณล้อมรอบชุมชนเป็นส่วนที่อยู่ระหว่างพื้นที่นาและกลุ่มเรือน

ภาพที่ 3-3 พื้นที่ปลูกผักริมห้วยซิด บ้านค้อ
อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

2. สภาพแวดล้อมภายหลังการปรับตัว

เมื่อชุมชนมีการขยายตัวมากขึ้นและพื้นที่สวนที่เป็นพื้นที่บนเนินที่เป็นแนวระหว่างพื้นที่นา กับกลุ่มเรือน เริ่มถูกจับจองปลูกสร้างเรือนเพิ่มมากขึ้นจนหมด ทำให้ต้องมีการย้ายไปตั้งชุมชนใหญ่ขึ้น ประกอบกับการพัฒนาให้ชาวบ้านมีห้องสุขาใช้ของกระทรวงสาธารณสุข ทำให้เริ่มมีการก่อสร้างห้องสุขาไว้ใกล้กับเรือนเป็นเพียงเพิงที่มีฝา กั้น อาจมีหรือไม่มีหลังคา นอกจากนั้นการเจาะน้ำบาดาลที่สามารถโยกน้ำขึ้นมาใช้ได้ แม้ในฤดูแล้งก็ช่วยให้เกิดความสะดวกสบาย พื้นที่สำหรับอาบน้ำก็มักจะอยู่ใกล้กับบ่อน้ำบาดาล ความปลอดภัยจากสัตว์ป่าก็เริ่มมีมากขึ้นเนื่องจากการถางเป็นที่ทำกินเพิ่มขึ้น สภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่าลดน้อยลง การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตการใช้พื้นที่ไถ่ถอนเรือนจึงมีมากขึ้นตามลำดับ ประกอบกับการเปลี่ยนเครื่องมุงหลังคาจากหญ้าหรือแป้นไม้มาเป็นสังกะสีทำให้บนเรือนแม้บริเวณเกยที่โถงไม่มีฝาก็ร้อนมากในเวลากลางวัน พื้นที่ไถ่ถอนเรือนและระดับของพื้นดินรอบเรือนจึงมีการใช้งานมากขึ้น การพักผ่อนตอนกลางวันและการทำหัตถกรรมต่าง ๆ เช่น การทอผ้า จักสานต่าง ๆ ก็ทำบริเวณไถ่ถอนเรือน ไม่ใช่เพียงแคในฤดูแล้งเหมือนเมื่อก่อน แต่ใช้ตลอดทั้งปี

พื้นที่บริเวณรอบเรือน จึงมักเริ่มมีการปลูกพืชผักสวนครัว โดยการใช้ไม้ไผ่สานขัดเป็นตาข่ายล้อมไว้เพื่อป้องกันการรบกวนจากสัตว์เลื้อย เช่น ไก่ สุนัข เป็นต้น การใช้น้ำบาดาลในการรดผักทำได้ง่ายขึ้น ซึ่งนอกจากสวนครัวเหล่านี้ สวนล่อยที่ปลูกในกระบะไม้ตั้งบนร้านยกสูง หรือบนชานน้ำ ก็ยังคงปฏิบัติต่อมาไม่ได้เลิกกันไป สวนกล้วย มักจะมีทุกครัวเรือน ซึ่งมักปลูกใกล้กับพื้นที่อาบน้ำ เพราะกล้วยทนต่อดินที่มีความชื้นมาก ๆ และผลและใบกล้วยยังใช้เป็นอาหารและทำภาชนะในการห่ออาหาร หรือบายศรีสำหรับการบูชาพระด้วย

ภาพที่ 3-4 พืชกินได้หลายพันธุ์ขึ้นรอบบริเวณพื้นที่อาบน้ำ บ้านโนนยาง จังหวัดมุกดาหาร

ภาพที่ 3-5 สวนลอย ปลูกในกระถาง ไกลพื้นที่ชานแดดและครัวของผู้ไท บ้านคั่นน้อย อำเภออุตุบาท จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 3-6 สวนครัว ปลูกใกล้บริเวณบ้าน ล้อมด้วยตาข่ายกันสัตว์เลี้ยง บ้านโพธิ์แพง จังหวัดสกลนคร

3. สภาพแวดล้อมเรือนสมัยใหม่

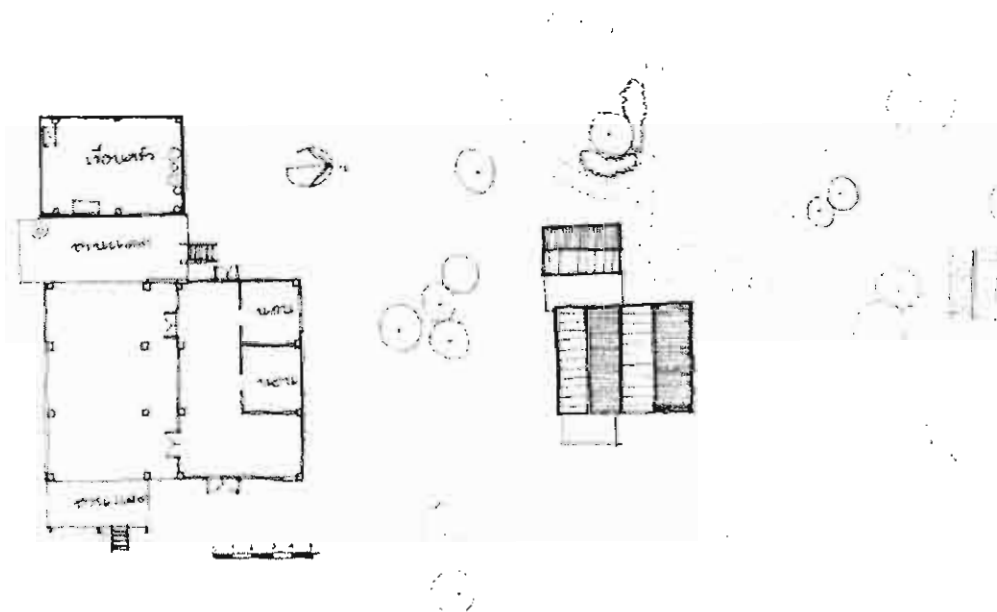
บริเวณพื้นที่รอบเรือนได้รับอิทธิพลจากสวนไม้ดอกไม้ประดับจากบ้านจัดสรรในเมือง มักจะเป็นสวนไม้ประดับที่ปลูกรอบเรือนหลังใหม่ ซึ่งจะถมดินให้มีระดับสูงขึ้นตามเส้นทางเดินหรือถนนในชุมชนที่มักจะทำระดับสูงกว่าพื้นลานบ้านเดิม ทำให้เรือนที่จะปลูกใหม่ต้องถมดินปรับระดับให้สูงขึ้นตามด้วย การถมดินทำให้พืชผักที่ปลูกอยู่เดิมถูกทำลายลงไป สภาพแวดล้อมจึงเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก สวนครัวที่เคยปลูกไว้สำหรับ

อุปโภค บริโภคในครัวเรือนก็ไม่นิยมปลูกอีกต่อไป เนื่องจากปัจจุบันพืชผักมีการนำมาขายในร้านค้าชุมชน จึงไม่เห็นความจำเป็นจะต้องปลูกเพราะซื้อหาได้สะดวก ชาวบ้านจึงหันมานิยมปลูกพืชประดับเป็นส่วนใหญ่ เช่น ปลูกต้นโป๊ยเซียน โกสน และพืชดอกอื่นๆ รวมถึงบางส่วนก็ปลูกหญ้าสนามแบบบ้านจัดสรรด้วย

การวางทิศทางเรือน

การตั้งถิ่นฐานชุมชนของไทย-ลาวในอีสานจะอยู่บนพื้นที่ราบ ซึ่งไม่นิยมตั้งบ้านใกล้กับแม่น้ำสายใหญ่ ทั้งนี้เนื่องจากในฤดูน้ำหลากทั้งสองฝั่งน้ำมักจะเกิดน้ำท่วม ยกเว้นบริเวณพื้นที่สูง ซึ่งดลิ่งริมแม่น้ำก็จะสูงขึ้นไปด้วยเช่นเดียวกัน แต่ชาวไทย-ลาวนิยมตั้งบ้านอยู่ริมลำห้วยสายไม่ใหญ่มากนัก และมีน้ำไหลหล่อเลี้ยงเกือบตลอดปี หรือมีหนองน้ำขนาดใหญ่ที่สามารถเก็บกักน้ำไว้ได้ตลอดทั้งปีเช่นเดียวกัน ถึงแม้ว่ากลุ่มไทย-ลาวบางกลุ่ม เช่นผู้ไทจะนิยมตั้งหลักแหล่งชุมชนใกล้กับภูเขา เช่น ในแถบแอ่งสกลนครตามเชิงเขาเทือกภูพานก็ตาม การตั้งเรือนก็จะทิ้งระยะห่างออกจากภูเขามา เพื่อให้เป็นพื้นที่นาล้อมรอบบ้าน ส่วนป่าไม้เชิงภูและบนภูก็จะเป็นแหล่งอาหารสำคัญที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บของป่าและสมุนไพรต่างๆ ได้

การที่ต้องตั้งบ้านเรือนอยู่บนพื้นราบนี้เอง แนวแกนตามธรรมชาติที่ชัดเจนที่สุดก็คือ การโคจรของดวงอาทิตย์ที่ขึ้นทางทิศตะวันออกและลับไปทางทิศตะวันตก ทำให้โดยทั่วไปเรือนของกลุ่มไทย-ลาวในภาคอีสานจึงวางตัวเรือนแบบประเพณีเดิม โดยจะปลูกเรือนด้วยการวางแกนยาวหรือแนวแปเรือนตามแนวตะวัน กล่าวคือ ให้เรือนวางตามแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก แนวแกนของคนนอนจึงต้องขวางแปคือ นอนตามแนวของชื่อซึ่งจะทำให้ทิศหัวนอนหันไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้ ซึ่งในเอกสารโบราณเรื่องธรรมดาสอนโลกกล่าวว่ถ้าปลูกเรือนขวางตะวันจะชะล่า อยู่ไม่สบายและอาจจะถึงขีดขวงผู้คนในบ้านมีอันเป็นไป เช่น เจ็บป่วย เป็นต้น (ธวัช, 2532: 226) ดังนั้น ด้านหน้าเรือนจึงหันไปทางด้านทิศเหนือหรือทิศใต้ ซึ่งทำให้ทิศหัวนอนซึ่งจะอยู่ตรงกันข้ามกับหน้าเรือนจึงหันไปทางทิศเหนือและทิศใต้ด้วย อย่างไรก็ตามในปัจจุบันการวางเรือนตามแบบประเพณีก็ไม่เคร่งครัดนัก เพราะปัญหาพื้นที่สำหรับปลูกเรือนเริ่มน้อยลงและนิยมหันหน้าเรือนเข้าสู่ทางสัญจรมากขึ้น ทำให้เรือนรุ่นหลังบางส่วนก็วางเรือนขวางตะวันก็มี

ภาพที่ 3-7 ผังพื้นเรือนและผังบริเวณ แสดงการวางทิศทางของเรือนผู้ไท เลขที่ 105 บ้านโนนยาง อำเภอนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

โดยทั่วไปถ้าเรือนแบบประเพณีวางตัวเรือนตามตะวันและหันหน้าไปทางทิศใต้ ในเรือนใหญ่มักจะวางส่วนของห้องเปิง ซึ่งเป็นที่ตั้งหิ้งพระสำหรับบูชาหรือหิ้งผีในสมัยก่อนที่ห้องด้านทิศตะวันออก และวางห้องส่วนสำหรับลูกสาวในทิศตรงกันข้ามคือทางห้องด้านทิศตะวันตก เป็นแบบแผนทั่วไปที่ส่วนของเรือนครัวไฟจะวางอยู่ด้านเดียวกันกับห้องส่วนเสมอ โดยมีส่วนของชานน้ำหรือชานฝน เชื่อมระหว่างครัวไฟกับส่วนเกยหรือเขีย และชานแดดของเรือนใหญ่ มีบันไดทางขึ้นเรือน 2 แห่ง คือขึ้นจากด้านชานหน้าแห่งหนึ่ง และขึ้นจากชานน้ำหน้าเรือนครัวอีกแห่งหนึ่ง

การวางตำแหน่งของครัวไฟทางด้านห้องส่วน ชี้ให้เห็นว่ามีการกำหนดเขตของพื้นที่ในเรือนออกเป็น ส่วนหัวเรือนและท้ายเรือน คือ ส่วนบริเวณห้องเปิงหรือห้องงอ เป็นหัวเรือน และห้องส่วนถือเป็นท้ายเรือน ชาวไทพวนที่บ้านนาบอน ตำบลนาข้าว อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย เรียกห้องส่วนว่า ห้องกอย (นางยวน ละดา, สัมภาษณ์) ซึ่งคำว่า กอย มีความหมายถึง กัน, ตะโปกส่วนท้ายก็ได้ หรือหมายถึงชานระเบียงหลังบ้าน หรือร้านหรือชั้นยกสูงก็ได้ (วีระพงศ์, 2543: 33) การเรียกส่วนของห้องส่วนว่า ห้องกอย จึงเป็นส่วนชี้ว่า ด้านนี้เป็นส่วนหลังหรือท้ายของเรือน ในขณะที่ส่วนห้องเปิงหรือห้องงอเป็นหัวเรือน การแบ่งพื้นที่ให้ครัวซึ่งลูกสาวหรือลูกสะใภ้ต้องใช้งานอยู่เป็นประจำอยู่ด้านห้องส่วน จึงทำให้ลูกเขย-ลูกสะใภ้ไม่จำเป็นต้องเดินทางทางด้านห้องเปิง แต่สามารถใช้บันไดตรงบริเวณชานน้ำหน้าครัวไฟเป็นทางขึ้น-ลงเรือนได้

การวางเรือนอ้างอิงกับแนวแกนนี้ยังน่าจะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ลมพัดเข้าสู่เรือนได้ดีขึ้นว่าการวางเรือนขวางตะวัน เนื่องจากเรือนส่วนใหญ่แม้ว่าตามประเพณีเดิมจะไม่นิยมทำหน้าต่างหรือช่องเปิด แต่ก็มีกจะเว้นช่องระหว่างหลังคา กับฝาเรือน ซึ่งฝาเรือนจะสุดที่ระดับใต้ช่อ ทำให้มีช่องว่างในส่วนที่เป็นความสูงของช่อ รวมกับความสูงของจันทันเป็นช่องระบายลมใต้หลังคา และสามารถระบายอากาศตามร่องระหว่างแป้นพื้นไม้ได้ด้วย นอกจากนี้การที่เรือนครัวไฟมักจะวางหลังคาขวางกับเรือนใหญ่ และส่วนหน้าจั่วมักจะเปิดเป็นช่องโล่งหรือใช้วัสดุไม้ไผ่สานขัดเป็นแบบขัดแตะหรือเป็นตาสี่เหลี่ยมก็ทำให้ขวางทางลมและลมสามารถพัดผ่านครัวไฟที่หน้าจั่วระบายควันออกจากครัวไฟได้ดีขึ้น

ความเชื่อเกี่ยวกับกับปลุกเรือน

ขั้นตอนในการปลุกเรือนของกลุ่มชาติพันธุ์ในอีสานในตอนเริ่มต้นต้องมีการเลือกพื้นที่ในการปลุกเรือน ซึ่งพบว่าทั้งผู้ไทและไทลาวมีคติที่คล้ายกัน³

สถานที่ปลุกเรือน

ในตำราหนังสือผูกโบราณ มีการกำหนดชัยภูมิ ร้ายของพื้นที่ที่จะปลุกเรือน คือ (สุวิทย์ จิระมณี, 2521: 115)

โบราณให้เลือกเอาชัยภูมิที่เหมาะสม เพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข ชัยภูมิที่ดีคือ พื้นที่จุดดวงจันทร์ เป็นรูปมะนาวตัด เป็นรูปเรือสำเภา เป็นสี่เหลี่ยมรูปคางหมู หรือรูปดู่คางเขน นอกจากนี้แล้วจะต้องดูความสูงต่ำของพื้นที่ว่าลาดไปทางทิศใด ซึ่งมีหลักเกณฑ์การดูพื้นที่คือ

แผ่นดินโดสูงหนได้ ต่ำเหนือ ที่นั่นชื่อว่า ไชยะเต ดีแล

สูงหนตะวันตก ต่ำหนตะวันออก ที่นั่นชื่อว่า ยสะศรี ดีแล

สูงพายัพ ต่ำทักษิณ ที่นั่นชื่อว่า ยสะศรี ดีแล

ตำหริดี สูงอีสาน ชื่อว่าไม่ดีแล

ตำพายัพ สูงอาคเนย์ ชื่อว่า เตโช บ้านเมืองนั้นไม่ดี เป็นไข้พยาธิอันใจ

อย่างไรก็ตาม เมื่อสภาพชุมชนมีความหนาแน่นมากขึ้นและจำเป็นต้องปลูกเรือนลงบนพื้นที่ดินของพ่อแม่ ก็จำเป็นต้องเลือกที่ดินที่มีอยู่ แต่ก็จะมีพิธีในการสร้างความสวัสดิมงคลแก่พื้นที่ได้เช่นเดียวกัน โดยการทำพิธีย้ายแม่ธรณี

การย้ายแม่ธรณี

ชาวอีสานเชื่อว่าในแผ่นดินทุก ๆ แห่งมีแม่ธรณีสั่งสถิตอยู่ ดังนั้น ก่อนที่จะขุดหลุมเสาเพื่อปลูกเรือน จึงต้องมีการทำพิธีย้ายแม่ธรณีออกจากที่ดินที่จะปลูกเรือนเสียก่อนเพื่อขอขมาแต่แผ่นดิน (แม่ธรณี) และบอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เข้ดขวางให้เคลื่อนย้ายออกจากบริเวณที่จะปลูกเรือน เพราะการอยู่อาศัยจะมีการถ่ายมูลทิ้งสิ่งของสกปรกคราคราดแผ่นดินแม่ธรณี จึงต้องทำพิธีย้ายแม่ธรณีและสิ่งเข้ดขวางออกไปอยู่ข้างบ้านเพื่อให้แม่ธรณีสั่งปกป้องคุ้มครองผู้อาศัยในเรือนให้อยู่เย็นเป็นสุข

ในการย้ายแม่ธรณีสำรวจพบทุกกลุ่มชนว่ายึดถือปฏิบัติกันแต่อาจเรียกไม่เหมือนกัน เช่น ไทโย้ย บ้านโพนแพงเรียกว่า การย้ายตาดิน เช่นเดียวกันกับไทแสกบ้านอาจสามารถ หรือไทพวนบ้านค้อ อำเภอบ้านผือเรียกว่า เอาภูมิกออก ซึ่งทั้งหมดก็มีความหมายเดียวกัน คือ เชื่อว่าพื้นแผ่นดินมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ ซึ่งพิธีการย้ายแม่ธรณีหรือตาดินก็จะถือปฏิบัติคล้ายกัน

ในการย้ายแม่ธรณี ใช้อุปกรณ์เครื่องพิธี คือ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่ม 11, 3759-3760)

รูป 1 ดอก
เทียนเหลือง 1 คู่
ดอกไผ่ขาว 1 คู่
ขันหรือพาน (สำหรับใส่รูปเทียนและดอกไม้) 1 ใบ
ผ้าขาว (ขนาดประมาณ 12 x 15 นิ้ว) 1 ผืน

ในการทำพิธีย้ายแม่ธรณี ผู้ทำพิธีเป็นผู้เฒ่า ชายที่มีศีลธรรมเป็นที่เคารพของเจ้าบ้านและคนทั่วไป หรือชายเจ้าของเรือนก็ได้ ห่มผ้าขาวเฉียงบ่า ถือขันดอกไม้และเทียนนั่งคุกเข่าบนลานดินที่จะปลูกเรือน แล้วกล่าวคำย้ายแม่ธรณี

“อูกาสะ ผู้ข้าขออัญเชิญพระแม่ธรณี พร้อมทั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ได้หยับย้ายจากบริเวณที่ลูกหลานสืบทอดสืบ เพราะย่านว่าลูกหลานสืบทอดสืบทอดถ่ายมูลมูลกลงใส่แม่ธรณี ขอแม่จงย้ายออกไปอยู่ข้างบ้าน ขอให้แม่จงคุ้มครองปกป้องรักษานบ้านเรือนและลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข สิ่งปดืทั้งหลายขอให้แม่นำไปโยนทิ้งให้ไกล เหลือไว้แต่สิ่งที่เป็นมงคลแก่ผู้ข้าและลูกหลานทั้งหลายเทอญ”

จากนั้นผู้ทำพิธีนำดอกไม้รูปเทียนไปวางไว้ทิศตะวันตกของพื้นที่ที่จะปลูกเรือนเป็นเสร็จพิธี

อย่างไรก็ตามถ้าหากพื้นดินนั้นเป็นที่ปลูกเรือนอยู่เดิมและเรือนชำรุดทรุดโทรมและรื้อลงสร้างใหม่ก็อาจไม่ต้องทำพิธีย้ายแม่ธรณีก็ได้ (สุพรม แง่มสุราช, สัมภาษณ์) และการย้ายแม่ธรณีออกนั้นก็ทำการย้ายออกจากเฉพาะพื้นที่ตั้งเรือนโดยย้ายไปไว้ข้าง ๆ เรือน โดยขอให้แม่ธรณียังคอยปกป้องคุ้มครองอยู่เช่นเดิมนอกจากนั้นหากพื้นที่มีจอมปลวกอยู่ซึ่งเป็นพื้นที่ไม่เหมาะสมแต่ก็มีวิธีแก้ไขโดยการเอาควายมาไถที่ดินนั้นไปมา 9 รอบ พร้อมทั้งเก็บสิ่งปฏิกูลออกจากพื้นที่ให้หมดก็ใช้ได้ (อุ้น จำปาแก่น, สัมภาษณ์) ซึ่งคติดังกล่าวนี้ไม่พบในกลุ่มไทโคราช

นอกจากความเชื่อเรื่องแม่ธรณีแล้วยังมีความเชื่อว่าใต้แผ่นดินนี้มีพระยานาคเป็นผู้รักษา ส่วนบนพื้นดินมีพระมหาคีรี ผีอาฮัก (อาร์ักษ์) และพระภูมิเจ้าที่ตลอดจนผีบ้านผีเรือนเป็นผู้รักษา (ไพโรจน์, 2531: 70) ซึ่งในแต่ละเดือน นาคจะหันศีรษะไปในทิศต่าง ๆ กัน และการขุดหลุมเสาเรือนจะต้องขุดให้ถูกตำแหน่งที่

เป็นมงคลบนตัวพระยานาค (ดูรายละเอียดใน ไพโรจน์, 2531: 71-72) แต่ปัจจุบันนี้ความเชื่อเรื่องตำแหน่งพระยานาคก็เลิกปฏิบัติกันแล้วเป็นส่วนใหญ่

ฤกษ์ในการปลุกเรื้อน

เมื่อได้ที่ดินที่จะปลุกเรื้อนแล้ววันและเดือนในการปลุกเรื้อนก็เป็นส่วนสำคัญ ซึ่งถ้าปลุกวันดีก็จะมีแต่ความสุข ซึ่งวันในการปลุกเรื้อนโบราณท่านายไ้วดังนี้ (พระมหาปริชา, 2525: 189-190)

ปลุกเรื้อนวันอาทิตย์	จะเกิดทุกข์อุบาทว์
ปลุกเรื้อนวันจันทร์	ทำแล้วสองเดือนจะได้ลาภ ผ่าผ่อน และของชาวเหลืองเป็นที่พึงพอใจ
ปลุกเรื้อนวันอังคาร	ทำแล้วสามวันไฟจะไหม้หรือจะเจ็บไข้
ปลุกเรื้อนวันพุธ	จะได้ลาภเครื่องอุปโภคมีผ้าผ่อน เป็นต้น
ปลุกเรื้อนวันพฤหัสบดี	จะเกิดสุขกายสบายใจทำแล้วห้าเดือนจะได้โชคลาภมาก
ปลุกเรื้อนวันศุกร์	ความทุกข์และความสุขก้ำกึ่งกันทำแล้วสามเดือนจะได้ลาภเล็กน้อย
ปลุกเรื้อนวันเสาร์	จะเกิดพยาธิ หรือเลือดจะตก ยางจะออก ทำแล้วสี่เดือนจะลำบากห้ามไม่ให้ทำแล

เดือนในการปลุกเรื้อนกลุ่มไททุกกลุ่มถือว่าการปลุกเรื้อนในเดือนคู่ถือเป็นมงคลโดยเฉพาะเดือน 2-4-6 ซึ่งในกลุ่มไทโคราชก็มีความเชื่อเรื่องการปลุกเรื้อนในเดือนคู่เช่นเดียวกัน แต่ก็มักจะไม่นิยมปลุกเรื้อนในฤดูทำนา คือ ตั้งแต่เดือน 8 ถึงเดือน 11 ซึ่งตรงกับช่วงเข้าพรรษา และไทสกลบ้านอาจสามารถ (นางยานตันศรี, สัมภาษณ์) และไทพวนบ้านกลางใหญ่ (นายหนูพันธ์ ชาติพจน์, สัมภาษณ์) อธิบายว่าชาวบ้านถือคติไม่ปลุกเรื้อนในช่วงเข้าพรรษา ซึ่งคตินี้ก็ถือปฏิบัติกันทั่วไป นอกจากนั้นฤกษ์เดือนในการปลุกเรื้อนก็ให้คำแนะนำตรงกันในกลุ่มไทในอีสานทุกกลุ่มถือ⁴ ซึ่งตัวอย่างฤกษ์นี้เป็นฤกษ์ของชาวอีสาน⁵

ปลุกเรื้อนเดือน 5	ทุกข์เท่าฟ้า	มาถึงคน
	ถือไฟลง	ฮ้อนไหม้
ปลุกเรื้อนเดือน 6	ใจอ้อมอก	ไปฮอดเก่า
	โชคลาภไหลเข้า	มาเนืองนอง
ปลุกเรื้อนเดือน 7	เงินทองมี	จิบหายเสี่ยง
	หมื่นแสนล้าน	เกิดอัปจน
ปลุกเรื้อนเดือน 8	ใจกังวล	โกศฮ้อนไหม
	ได้เงินทองแล้ว	ปัดขอตมิเหลือ
ปลุกเรื้อนเดือน 9	ดีแท้โชคใหญ่	แล่นมาหา
	ทั้งยศฐาน	ซื้อเสี่ยงมูลมั่ง
ปลุกเรื้อนเดือน 10-11	โรคพยาธิฮ้าย	หลั่งมาโฮม
	ฝูงโจรมาร	แล่นมาเด้า
ปลุกเรื้อนเดือน 12-1-2	เศรษฐีเจ้า	มั่งมูลมี
	ประเสริฐเลิศ	ดีหลิมี่ข้าทาส
ปลุกเรื้อนเดือน 3	เกิดอุบาทว์	เคราะห์หลวงมี

	เป็นทุกชี	เดือดร้อน
ปลูกเหือนเดือน 4	ได้สุขหย่อน	มูลมั่งเงินทอง
	จักนั่งครอง	เป็นเหือนแก้ว
ปลูกเหือนตามเดือนที่ให้คุณ		จักได้สุขกายสุขใจ
เป็นสวัสดิมงคล แท้แล		

การปลูกต้นไม้ที่เป็นมงคลแก่เรือน^๕

คำว่าไม้ตีนเป็ด ไม้ส้มโฮง ไม้จั่ว ไม้แก ไม้หมากโพธิ์ ทั้งหลายฝูงนี้มีในบ้านเมืองกิติ หาคำวุฒิ (ความเจริญ) บ่ได้แล คว้าปลูกแวดบ้าน แวดเมืองให้เป็นมงคลแท้ ให้เอาต้นกรรณิกาให้ปลูกคำ (ด้าน) ตะวันออก ไม้สุรภี ให้ปลูกท่าอาคเนย์ดี ไม้ม่วงให้ปลูกท่าใต้ดี ไม้กะทิงปลูกท่าพายัพดี ไม้ลมแรงให้ปลูกท่าเหนือ ไม้ขามปลูกตะวันตก ไม้กะเดาปลูกท่าอีสาน ไม้ 7 ต้นนี้ ให้แม่นยำดีจริง ปลูกอยู่ดีมีสมบัติมาก

อย่างไรก็ตามเมื่อสภาพชุมชนมีความหนาแน่นมากขึ้นและจำเป็นต้องปลูกเรือนลงบนพื้นที่ดินของพ่อแม่ ก็จำเป็นต้องเลือกที่ที่มีอยู่ แต่ก็จะมีพิธีในการสร้างความสะดวกแก่พื้นที่ได้เช่นเดียวกัน โดยการทำพิธีย้ายแม่ธรณี

ประเพณีขึ้นเรือนใหม่ (พระโพธิวงศาจารย์, 2515: 456-458)

กลุ่มชาติพันธุ์ไทในอีสาน นอกจากจะมีลักษณะร่วมที่การจัดผังเรือนที่แบ่งพื้นที่เป็นหน้าคอง ห้องเปิง หรือห้องพระ ห้องกลาง และห้องส้วมแล้ว ประเพณีการขึ้นเรือนใหม่ก็ยังปฏิบัติแบบเดียวกันอีกด้วย คือเมื่อปลูกเรือนหลังใหม่เสร็จแล้วและได้หาฤกษ์ยามสำหรับการขึ้นเรือนใหม่แล้วก็จะทำพิธีขึ้นเรือนใหม่ ซึ่งจะจัดแบ่งกลุ่มคนออกเป็น 2 พวก คือ พวกหนึ่งเป็นผู้ทักทายใต้ตามคอย่น้อยบนเรือน อีกพวกหนึ่งจะขนส่งของเครื่องใช้ที่จะมาอยู่เรือนใหม่ โดยมีผู้เฒ่าผู้แก่เป็นหัวหน้าสะพายย่ามเดินนำ ซึ่งผู้สะพายย่ามจะใส่กุบหรือหมวก อาจถือไม้เท้าด้วย ในย่ามมีของดีมีราคา เช่น เงินทอง เป็นต้น และมีข้อนและส่ว หรือตะปู้ไปด้วย ที่บันไดจะมีใบตองกล้วยวางไว้ เอาก้อนหินทับไว้สำหรับเป็นเครื่องรองล้างเท้าก่อนขึ้นเรือน ผู้เฒ่าที่สะพายย่ามจะเดินนำขบวนผู้ขนของเดินล้อมรอบเรือน 3 รอบ แล้วมาหยุดที่บ้านใด ในขณะที่เดินก็จะมีหมอลำหรือหมอลำมาร้องรำทำเพลงเป็นการรื่นเริงด้วย เมื่อมาหยุดอยู่หน้าบ้านได้ ผู้เฒ่าที่นั่งคอยอยู่บนเรือนนั้นก็ทักทายด้วยเสียงอันดังเป็นที่ไวสง่าทำผิงผายหรือโกธเรือก ส่วนผู้เฒ่าที่เดินรอบเรือนที่อยู่ข้างล่างก็จะตอบด้วยวาจาอ่อนหวานไม่โกธเรือก ซึ่งเมื่อถามกันไปมาผู้ถามก็จะมีเสียงอ่อนโยนลง

คำถาม

1. เขี่ยพวกนี้หาบกระดอนคอนกะด้าขนสิ่งของมาแต่ไซ (ทำท่าโกธ)
- ตอบ โอ้ยข้ามาแต่เมืองมันคำทอง (คือเป็นเมืองมั่งคั่งบริบูรณ์) ได้ยินข่าวว่าลูกหลานปลูกเหือนใหม่ใส่หญ้าเต็ม ว่าชิมาคำมาคุณให้ผักกุ่มชุ่มเย็นอยู่ดีมีแสง ความเจ็บบ่อให้ได้ ความไข้บ่อให้มี บ่อให้อืดให้ยาก บ่อให้ขาดให้เขิน ทุกอันทุกแนวแล้วข้าน้อย
2. เออคั้นชิมาคำมาคุณอยู่ดีมีแสงให้ผักกุ่มชุ่มเย็น ความเจ็บบ่อให้ได้ ความไข้บ่อให้มีก็คิดแล้วเพิ่นได้หยั่งมานานแต่่นอ (ต่อไปนี้ผู้ถามใช้กริยาวาจาอ่อนน้อม)
- ตอบ ได้มาพร้อมทุกอันทุกแนวนั่นแล้ว
3. กลุ่มส่องฟ้าผ่าส่องดาวได้มาบ่อ

ตอบ ได้มา

4. ข่อยข้าหญิงชายได้มาพร้อมบ่อนอ

ตอบ เออ คือว่าข่อยหญิงข่อยผ่อนท่อนสไบ ขาวน้ำขำปลา มีดไม้แหลนหลาว แก้วแหวน
เงินทองได้มาพร้อม

5. ช้างม้าวัวควายได้มาบ่อ

ตอบ ได้มา

6. ของอยู่ของกันเป็นเนื้อเด็กเอิกฉวยได้มาบ่อ

ตอบ ได้มา

7. แห่ลูกทอง มองลูกตัวได้มาบ่อ

ตอบ ได้มา

8. น้ำมันได้มาบ่อ (คือสุรา)

ตอบ ได้มา

9. เออค้นพื้นมาคำมาคุณให้ลูกให้หลานอยู่ดีมีแสงได้มาทุกอันทุกแนวก็เชิญขึ้นมาก่อน

อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติคำกล่าวในพิธีขึ้นเรือนใหม่ของทุกกลุ่มก็อยู่ในโครงสร้างเดียวกันนี้ แต่อาจมีรายละเอียดแตกต่างกันบ้าง เช่น การอ้างถึงเมืองที่อพยพมา ส่วนใหญ่จะกล่าวว่ามาจากเมืองมันคำทองหรือเมืองสาละวันคำทอง แต่ก็ยังมีบางกลุ่มที่อ้างชื่อเมืองจากเมืองเดิมก่อนการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสาน เช่น ไทแสกบ้านคอนสมอตอบว่า “มาจากเมืองลาว เมืองแก้ว” เป็นต้น นอกจากนั้นการตอบว่ามาจากไหนอาจให้รายละเอียดต่างออกไป เช่น ไทพวนบ้านค้อตอบว่า “ได้มาเห็นปราสาทราชวังใหญ่โต อยากรจะมาขอยู่ขออาศัย” เป็นต้น (จันทร์ สิงหเดชะ, สัมภาษณ์)

คติการปฏิบัติพิธีขึ้นเรือนใหม่เช่นนี้ยังส่งอิทธิพลต่อกลุ่มไทดำ บ้านนาป่าหนาดที่อพยพเข้ามาในคราวสงครามปราบฮ่อ ราวพ.ศ. 2418 ซึ่งไปตั้งหลักแหล่งที่เมืองลพบุรีก่อนจากนั้นก็อพยพย้ายถิ่นหลายครั้ง จนมาตั้งบ้านที่บ้านนาป่าหนาด⁷ ชาวไทดำเหล่านี้ต่อมาก็มีพิธีขึ้นเรือนใหม่ในลักษณะเดียวกัน แต่ในชื่อเมืองที่กล่าวในการทำพิธีอ้างว่า “...มาแต่เมืองม่วย เมืองลา ละกะเมืองบางกอกพันละ” (ทวี พรมา, 2541: 165) ซึ่งชาวไทดำน่าจะได้รับเอาวิถีปฏิบัติจากกลุ่มไทในแถบจังหวัดเลยที่อยู่ใกล้เคียงกัน

พิธีขึ้นเรือนใหม่ (พระโพธิวงศาจารย์, 2515: 458-459)

เมื่อเสร็จคำถามคำตอบนี้แล้ว ผู้เฒ่าผู้แก่ฝ่ายผู้ตามก็เชิญผู้เฒ่าฝ่ายตอบเมื่อได้รับเชิญแล้ว ผู้เฒ่าก็เหยียบก้อนหินแลล่างเท้าขึ้นเรือน คนอื่น ๆ ไม่ต้องเหยียบก้อนหินและล่างเท้าก็ไปด้วยได้ ผู้ที่ชนของขึ้นไปก็วางไว้ในห้องเรือน ส่วนผู้เฒ่าที่เป็นหัวหน้านั้น ก็เอาสั่งหรือตะปูที่ใส่ยามมาตอกลงบนเสาขวัญ ซึ่งในการตอกมักจะมีการขยับตำแหน่งให้สูงขึ้นคือจะถามว่าเอาตรงนั้นนะ ผู้ร่วมด้วยก็จะขอให้ขยับขึ้นไปอีก จนถึงตำแหน่งที่ครั้งที่ 3 จึงตอบว่าดีแล้ว ตรงนี้แหล่งสิ่คำสิ่คุณ ก็ลงมือตอก

ในการตอกก็จะมีเคล็ดวิธีคือ

ตอกบาตหนึ่งให้ได้มองแก้วท่า ตอกบาตสองให้ได้คำแก้วหมื่น ตอกบาตสามให้ได้เหล่าเข้าห่มมาเย็บ
ตอกบาตสี่ให้ได้เมียสาวมานอนผางข้าง ตอกบาตห้าให้ได้ช้างใหญ่มาโสม ตอกบาตหกให้ได้ชายโง่มานอน
เฝ้าเหล่า ตอกบาตเจ็ดให้ผู้เฒ่ามานอนเฝ้าเอือน อมอุอะมูมะมุนมา มหามุนมัง

เมื่อตอกเสร็จแล้วก็ชวนยามไว้ 7 วัน จึงจะเอายามคืนได้ แล้วผลัดผ้าขาวนุ่งอาบน้ำ อาบน้ำแล้วนุ่งผ้า
ธรรมดา ผู้เฒ่านั้นก็ต้องมานอนที่นอนเพื่อเสี่ยงทายส่งเสริมเอาโชคลาภ การนอนนั้นทำประหนึ่งว่านอนหลับ

จริง ๆ เอาผ้าคลุมตัว เมื่อทำเป็นหลับแล้ว ก็จะมีคนข้างล่างทำเสียงไก่ขันว่าสว่างแจ้งเป็นวันใหม่ 3 ครั้ง ผู้ที่นอนก็จะตื่นขึ้น แก่คำผันวาดังนี้

บำผั้นเมื่อคืนนี้ผั้นทลตผั้นทลตเว้ย ผั้นว่าผั้นนี้จับจูงแขนเข้าพาขวัญเกาะกายผั้นว่าผั้นนี้จับไขป้อนปันให้แก่เขา เหมิดกะบวนแล้ว คนเมื่อเหมิดอ้อยห้อย ผั้นว่าน้องจับพี่จับจูงนี้เอาอ้ายเข้าบ่อนนอน เมื่อแก่คำผั้นจบลง ผู้เฒ่าฝ่ายทักถามก็ให้พรเป็นคำกลอนดังนี้

เออ นอนหลับให้เจ้าได้เงินหมื่น นอนตื่นให้เจ้าได้เงินแสนนอ แบนมือให้เจ้าได้แก้วมณีโชติ โทษฮ้ายอย่ามาพาล ผุ่งมารอย่าได้มาช่อง ผุ่งพี่น้องมิตรสหายอมสหม

เป็นเสร็จการปลูกเรือน และขึ้นเรือนใหม่เพียงเท่านี้

ประวัติศาสตร์การย้ายถิ่นฐานในประเพณีขึ้นเรือนใหม่

ในประเพณีขึ้นเรือนใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาวในภาคอีสาน สะท้อนถึงวิถีชีวิตชุมชนที่มีการโยกย้ายถิ่นฐานที่ชัดเจนมาก ในบันทึกประเพณีขึ้นเรือนใหม่ของอีสานที่รวบรวมโดยพระโพธิวงศาจารย์ (2515: 457) ในตอนที่มีการสมมติให้เดินรอบเรือนที่สร้างใหม่ 3 รอบ ให้เป็นเสมือนการเดินทางแสวงหาถิ่นที่อยู่ที่ดีอุดมสมบูรณ์นั้น ผู้เฒ่าที่อยู่บนเรือนก็จะถามขบวนที่เดินรอบเรือนที่มีผู้เฒ่าสหายยามใส่กุบเป็นผู้เดินนำ ขบวนว่า มาจากที่ใดนั้น คำตอบคือ บอกว่ามาจากเมืองมันคำทอง โดยขยายความเมืองมันคำทองในวงเล็บว่า หมายถึงเมืองที่มั่งคั่งบริบูรณ์ ชื่อเมืองมันคำทองยังพบในเอกสารลาวโบราณซึ่งมหาสิลา วีระวงส์ ได้รวบรวมไว้ที่เกี่ยวกับการขึ้นเรือนใหม่และคำสูตรขวัญขึ้นเรือนใหม่⁸ ในคำสูตรขวัญนี้ก็กล่าวถึงการอพยพเช่นเดียวกัน ซึ่งในตอนต้นกล่าวถึงเจ้าพระยาเสด็จมาจากเมืองมันคำทอง มาแสวงหาที่ตั้งบ้านปลูกเรือน (สิลา วีระวงส์, 1990: 168-178) ซึ่งชื่อเมืองมันคำทอง ในประเพณีขึ้นเรือนใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทในอีสานกลับมีการเปลี่ยนแปลงเป็นชื่อเมืองอื่นๆ จำนวนมาก เช่น

1. ไทสแกนดอนสมอ ตอบว่า “มาจากเมืองลาว เมืองแก้ว” (ยาน ตันศรี, สัมภาษณ์)
2. ไทพวนบ้านกลางใหญ่ ตอบว่า “มาจากทุ่งยั้งเมืองฝาง” หรือ “เมืองชาทองล่องแจ้ง” ซึ่งได้ให้คำชี้แจงว่าคือ เมืองชาเหนือ (หนูพันธ์ ชาติพจน์, สัมภาษณ์)
3. ไทสแกนอาจสามารถ ตอบว่า “มาจากเมืองสาละวันคำทอง” (จรรณ ชัยปัญญา, สัมภาษณ์)
4. ไทโย้ยบ้านอากาศ ตอบว่า “มาจากเมืองมันสาละวันขันทอง” (สุพรม แ่งมสุราช, สัมภาษณ์)
5. ไทคำ บ้านนาป่าหนาด ตอบว่า “เมืองม่วยเมืองลา ละกะเมืองบางกอก” (ทวี พรหมมา, 2541: 165)

จากตัวอย่างชื่อเมืองเหล่านี้ ในประเพณีการขึ้นเรือนใหม่ที่มีการถามตอบกันว่า มาจากไหนและเอาของสิ่งใดมาบ้างนั้น สะท้อนถึงการแสวงหาถิ่นที่อยู่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อชุมชนหมู่บ้านหนึ่ง ๆ เริ่มมีขนาดใหญ่มากขึ้น จนกระทั่งพื้นที่ทำกินไม่เพียงพอกับจำนวนประชากร ก็จะมีการแยกครอบครัวออกไปตั้งหมู่บ้านใหม่ในพื้นที่แห่งใหม่ ซึ่งอาจจะอยู่ไม่ห่างไกลจากชุมชนเดิมมากนักหรืออาจไกลมากก็ได้ ขึ้นอยู่กับว่า จะพบสถานที่ที่อุดมสมบูรณ์และพอใจหรือไม่ ในพิธีขึ้นเรือนใหม่ที่มีการเดินรอบเรือนคือ การจำลองการเดินทางอพยพ เมืองมันคำทองในความหมายที่หมายถึง เมืองที่มั่งคั่งบริบูรณ์และการนำของมีค่ามาด้วย และเครื่องใช้ในการดำรงชีพ ชี้ให้เห็นว่าชุมชนที่ตั้งใหม่ต้องการความมั่นคงและการสนับสนุนจากชุมชนเดิมที่เป็น

ญาติพี่น้องกันเอง หรือไม่ก็ฝากความหวังไว้กับความอุดมสมบูรณ์ของที่ตั้งถิ่นฐานใหม่ และการสมมติให้ฝันเห็นแต่สิ่งดี ๆ และความอุดมสมบูรณ์ คือการสร้างภาพความหวังว่า ในอนาคตจะพบกับความอุดมสมบูรณ์พูนสุข ทั้งนี้เนื่องจากการตั้งชุมชนใหม่ นอกจากจะต้องทุกข์ยากลำบากในการต้องถากถางป่ารกให้เป็นที่นาแล้ว ยังเสี่ยงต่อสภาวะทางธรรมชาติที่อาจไม่เอื้ออำนวยในการดำรงชีพที่ปกติสุข และอาจต้องย้ายไปยังที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าอีกก็ได้⁹

ในการกวาดต้อนครอบครัวลาวจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงลงไปตั้งชุมชนในบริเวณภาคกลางนั้น มีหลักฐานว่ามีการแจกข้าวให้กับชุมชนที่ตั้งใหม่ตลอดทั้งปี หรือปีเศษจนกว่าจะปลูกข้าวเองได้ เช่น พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแสดงให้เห็นธรรมเนียมการแจกข้าวแก่ชาวลาวที่เริ่มต้นตั้งหลักแหล่งในรัชกาลก่อน ๆ ว่า “พวกครัวลาวที่มาตั้งเรือนลงใหม่นั้นได้จ่ายข้าวให้กินปีละปีเศษ”¹⁰ ดังนั้นในระยะแรกตั้งครัวเรือนของผู้ที่อพยพจึงเป็นช่วงที่ต้องประสบกับความยากลำบากอย่างยิ่งในการถากถางที่นาเพื่อปลูกข้าว พื้นที่ตั้งชุมชนจึงต้องมีความอุดมสมบูรณ์และสามารถแสวงหาอาหารจากป่าและแหล่งน้ำได้ตลอดทั้งปี ในการอพยพเพื่อตั้งหมู่บ้านใหม่ ชาวนานอีสานอาจต้องใช้เวลา 20-30 ปี หรืออาจถึง 40-50 ปี จึงจะถึงยุคนากร้างป่าแบบที่หมู่บ้านได้สะสมทุนไว้พอแล้วตามสมควร (ฉัตรทิพย์และพรวิไล: 2537: 84) การพึ่งพาหมู่บ้านเดิมหรือชุมชนใกล้เคียงจึงเป็นสิ่งจำเป็นมาก ถ้าระยะทางไม่ไกลจากชุมชนหมู่บ้านเดิมที่แยกออกมา ก็จะไม่ตั้งศาลปู่ตาและปักหลักบ้านใหม่ เช่น บ้านจั่ว ที่แยกออกมาจากบ้านกุดไฮ อำเภอกุดบาก ก็ถือว่าร่วมปู่ตากับกลุ่มญาติเดิมที่แยกออกมา ซึ่งจะทำให้เกิดเครือข่ายชุมชนที่เป็นเครือญาติที่คอยช่วยเหลือสนับสนุนกันได้

จากคำตอบถึงถิ่นที่มาในประเพณีขึ้นเรือนใหม่ของกลุ่มไท-ลาวในอีสาน ชี้ให้เห็นถึงความหมาย 3 ระดับ คือ

1. ระดับของอุดมคติ คือการอ้างถึง “เมืองมั่นคำทอง” ในความหมายถึงเมืองที่มั่งคั่งบริบูรณ์ ซึ่งน่าจะเป็นความหมายเดิมของประเพณีการขึ้นเรือนใหม่ ที่พยายามอ้างถึงความสมบูรณ์พูนสุขในทุก ๆ ขั้นตอน เพื่อเป็นความหมายเชิงพิธีกรรมที่จะช่วยสร้างความมั่นใจแก่ผู้อยู่อาศัยว่าจะพบกับความสงบสุขของชีวิตทั้งในระดับของครอบครัวและชุมชนที่ตนอยู่อาศัย

2. ระดับของการตีความหมายสู่ชื่อเมืองที่มีอยู่จริง คือ “เมืองมั่นคำทอง” เดิมในระดับอุดมคติถูกเข้าใจหรือตีความหมายถึงเมืองที่มีอยู่จริง ในคำตอบที่ว่ามาจาก “เมืองสาละวันคำทอง” หรือ “เมืองมั่นสาละวันคำทอง” ทั้งนี้เนื่องจากเมืองมั่นเป็นเมืองที่เคยมีอยู่จริงที่ถูกตั้งขึ้นตั้งแต่สมัยพระครูยอดแก้วโพธิ์เสม็ด ใน พ.ศ. 2256 โดยนายมั่นที่เป็นข้าหลวงเดิมของนางแพงที่ปกครองจำปาศักดิ์¹¹ เมืองคำทองหลวงก็ถูกตั้งขึ้นในคราวเดียวกัน โดยนายพรหมซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นชาบุตรโคตรบ้านแก้วอาเอิม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 เมืองมั่นถูกเปลี่ยนชื่อตั้งเป็นเมืองสาละวัน และเมืองคำทองหลวงเปลี่ยนเป็นเมืองคำทองใหญ่ ขึ้นกับกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2371 (อมรวงศ์วิจิตร 2506 : 239)

3. ระดับของสำนักทางประวัติศาสตร์การอพยพของกลุ่มชน ซึ่งชื่อเมืองในพิธีกรรมขึ้นเรือนใหม่ถูกอ้างถึงด้วยชื่อเมืองที่เป็นถิ่นฐานเดิมของตนที่อพยพมา ถือเป็นสำนักทางประวัติศาสตร์ที่เข้ามาแทนที่ความหมายเชิงอุดมคติ และชื่อเมืองที่มีอยู่จริงที่สอดคล้องกับชื่อเมืองอุดมคติเดิม เช่น ไทแสกบ้านดอนสมอ ตอบว่า “มาจากเมืองลาว เมืองแก้ว” เนื่องจากสำนักของกลุ่มตนเองอ้างถึงถิ่นฐานเดิมที่อยู่ในเขตเชื่อมต่อระหว่างราชอาณาจักรลาวและเวียตนามในสมัยก่อน หรือไทพวนบ้านกลางใหญ่ ตอบว่า “มาจากเมืองคำทองล่องแจ้ง” ก็เป็นความพยายามอ้างถึงถิ่นเดิมของตนก่อนที่จะอพยพเข้ามาสู่พื้นที่ภาคอีสานเช่นเดียวกัน

ในที่นี้ไม่อาจจะระบุแน่ชัดลงไปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงชื่อเมืองเชิงอุดมคติ มาเป็นชื่อเมืองตามสำนักทางประวัติศาสตร์เกิดขึ้นเมื่อไร แต่ผลกระทบต่อชีวิตของผู้คนเหล่านี้ที่ต้องถูกกวาดต้อนมาตั้งแต่สมัยพระ

เจ้ากรุงธนบุรี เป็นต้นมา และมีความเข้มข้นอย่างมากในคราวศึกเจ้าอนุวงศ์ ที่การกวาดต้อนครอบครัวประชาชนที่อยู่ทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาแม่น้ำโขง ไม่ว่าจะโดยราชสำนักเวียงจันทน์หรือกองทัพสยาม หรือแม้แต่การรังแกเรียกเก็บส่วยจากนายทัพญวนก็ตาม ถือเป็นความทุกข์ยากลำบากที่ต้องอพยพจากถิ่นเดิมของตน ซึ่งในการกวาดต้อนแต่ละครั้งที่มีทั้งชายฉกรรณ หญิง พระเถร จะมีผู้เสียชีวิตระหว่างการเดินทางและมีผู้ที่หนีจากการกวาดต้อนเสมอ ¹² นอกจากนั้นเหตุการณ์เหล่านี้ยังถูกบันทึกไว้ในเอกสารพื้นเวียง อันเป็นหลักฐานเชิงประวัติศาสตร์ที่สำคัญของกลุ่มชนไท-ลาวในภาคอีสาน (ดู ธวัช, 2526: 117-118 และ 103) ดังนั้นถิ่นฐานเดิมของกลุ่มชนเหล่านี้ก่อนการถูกกวาดต้อน จึงอาจถือเป็นดินแดนอุดมคติที่ชุมชนอยู่กันอย่างมีความสุข ชื่อของเมืองที่เป็นถิ่นฐานเดิมจึงเข้ามาแทนชื่อเมืองในอุดมคติในประเพณีขึ้นเรือนใหม่ของกลุ่มชนไท-ลาว ในภาคอีสานในเวลาต่อมา

ความเชื่อเกี่ยวกับเล่าข้าว ¹³

ในการก่อสร้างเล่าข้าวของชาวอีสานทั้งมวลอาจประมวลข้อความเชื่อที่เกี่ยวกับการสร้างเล่าข้าว ดังนี้

1. ห้ามหันประตูเล่าข้าวไปทางทิศดาวซ้าง (ดาวจระเข้) ซึ่งจะขึ้นทางทิศเหนือ เนื่องจากเชื่อว่าการหันไปทางทิศดาวซ้าง ซ้างจะกินข้าว ทำให้ต้องสูญเสียข้าว
2. ห้ามหันประตูเล่าข้าวเข้าหาเรือน
3. ไม่นิยมสร้างเล่าข้าวไว้ในตำแหน่งทิศหัวนอนของเรือน เพราะเชื่อว่าจะเป็นการนอนหนุนข้าว อาจเป็นเหตุให้สมาชิกในครัวเรือนเจ็บป่วย หากความสงบสุขได้ยาก
4. ห้ามไม่ให้ย้ายเล่าข้าวไปสร้างในทิศตรงกันข้ามกับทิศที่เล่าข้าวตั้งอยู่เดิม เชื่อว่าถ้าทำ แล้วจะทำมาหากินลำบาก ทุกข์ยาก ชัดสน และอาจเจ็บป่วย
5. เล่าข้าวที่ถูกรื้อแล้ว ห้ามนำไปสร้างเรือนพักอาศัย

คติการวางเล่าข้าว ดูเหมือนว่าจะไม่มีหลักตายตัว แต่ความเชื่อที่พบมากที่สุดก็คือการวางเล่าข้าวไม่ให้เงาของเล่าทับเรือนใหญ่ (บัวเรือน นามสูงและการะเกด แก้วมณี, สัมภาษณ์) ในขณะที่กลุ่มไทลาวบ้านกุดลิง ห้ามให้มีประตูเล่าอยู่ทางด้านทิศเหนือ (บาง เยาวพันธุ์, สัมภาษณ์) เล่าข้าวของกลุ่มไทเลย(ลือ) ที่บ้านนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย บางส่วนนิยมสร้างต่อเป็นส่วนเดียวกันกับเรือนครัว และตั้งติดกับขานน้ำหรือขานแดด และถือเป็นส่วนหนึ่งของเรือนครัว ซึ่งแบบที่เอาเล่าข้าวประชิดกับส่วนขาน พบในเรือนไทลื้อในสิบสองปันนาด้วย (Liang wen, 1992: 96) ตามความเชื่อของไทยอีสานว่า ตำแหน่งของเล่าข้าวต้องไม่ให้เงาของเล่าบังเรือนใหญ่ (บัวเรือน นามสูง, สัมภาษณ์) ไทโย้ยบ้านโพนแพง ก็มีคติเดียวกัน (การะเกด แก้วมณี, สัมภาษณ์) แต่ไม่ได้กล่าวถึงทิศห้ามใด ๆ

เชิงอรรถท้ายบทที่ 3

- ¹ ดูตัวอย่างอุปกรณ์ปลูกเรือนของชาวผู้ไทในภาพสีนู้ ใน ไพโรจน์, 2531: 55-60 และที่เกี่ยวข้องกับลาวในภาพสีนู้และมหาสารคามใน สุวิทย์ จิระมณี, 2545: 113 และกลุ่มไทย้อ ใน สำอาง, 2536: 17
- ² ดูรายละเอียดพิธีกรรมการขอความอุดมสมบูรณ์ของชาวอีสานใน ขบวนการต่อสู้ภัยแล้งในวัฒนธรรมอีสาน โดย จารวรรณ, 2531: 31-56
- ³ ดูไพโรจน์ 2531: 68-69, สุวิทย์ 2521 : 115
- ⁴ ดูไพโรจน์, 2531: 55-60, สุวิทย์ จิระมณี, 2545 : 113 และไทย้อใน สำอาง, 2536 : 17
- ⁵ พระอริยานุวัตร เขมจารี, 2522, ตำราหนังสือโบราณก้อม, มหาสารคาม: โรงพิมพ์อภิชาติการพิมพ์, น.86 อ้างในสุวิทย์ จิระมณี, 2545: 113
- ⁶ สุวิทย์ จิระมณี, 2521: 116 อ้างหนังสือผูกโบราณก้อมของนาย เหมือน แก้วสม บ้านดอนเวียงจันทร์ อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม
- ⁷ ดูชาคริต อนันทรวัน, 2530: 72 และเพ็ญภา อินทรตระกูล, 2535: 19 อ้างในทวี พรหมมา, 2541: 31
- ⁸ คำสูตรขวัญขึ้นเรือนใหม่สำนวนเดียวกันได้รวบรวมไว้และตีพิมพ์อีกในหนังสือ มละดกลาว ชุดประเพณีลาว บุญาน ดู พ.พวงสะบา (1992: 42-47)
- ⁹ ดูตัวอย่าง การย้ายถิ่นฐานจากความแห้งแล้งของชาวอีสาน ใน ชลิต, 2529: 37
- ¹⁰ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, ร.4 1 ก/8 , “พระราชหัตถเลขาและประกาศต่างๆในรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223-1242” (ร.ศ. 80-90) อ้างในบังอร 2541: 90
- ¹¹ อมรวงศ์จิตร 2512: 193-194 และสุวิทย์ 2543: 19-20
- ¹² ดูรายละเอียดตัวอย่างใน “บัญชีเรื่องจำนวนครัวซึ่งมาแต่เมืองหลวงพระบาง จ.ศ. 1192” ในจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 เล่ม 5: 70-78
- ¹³ สมชาย นิลอาธิ, 2543 : 7-8, สุวิทย์ จิระมณี 2521: 56)

บทที่ 4

เรือนพื้นถิ่นไท-ลาวในภาคอีสาน

รูปแบบเรือนพื้นถิ่น

ลักษณะของเรือนที่เป็นแบบแผนแพร่หลายในกลุ่มไทในอีสานทั้ง ไทลาว ผู้ไท ย้อ ไย้ย แสกและพวน ในแถบลุ่มน้ำชี แอ่งสกลนครและอีสานเหนืออาจจัดได้ดังนี้

1. เรือนแฝดหรือเรือนจั่วคู่

เป็นเรือนที่ปลูกคู่กันสองหลัง โดยประกอบไปด้วย เรือนใหญ่ ซึ่งกันพื้นที่ในเรือนเป็นส่วนนอน และเรือนโง่ง ซึ่งอาจมีผนังเพียงบางด้านหรือเปิดโล่ง ส่วนเรือนโง่ง อาจเรียกว่า เรือนหัวลอย ในกลุ่มผู้ไทจังหวัดกาฬสินธุ์และมุกดาหาร หลังคาของเรือนใหญ่และเรือนโง่ง จะยื่นขยายคานออกจากเสาเรือนทั้งสองส่วนมาบรรจบกันตรงกลางเป็นรางน้ำเรียก ขาวริน หรือเรียกว่า โกอง (ไทโย้ย บ้านอากาศอำนวย) ซึ่งในสมัยก่อนชาวรินจะใช้ไม้ซุงเป็นร่องทำเป็นรางน้ำ โดยมากมักใช้ไม้กุง เรือนโง่งและเรือนใหญ่จะแยกโครงสร้างเป็นของตนเอง ทำให้สามารถรื้อเรือนโง่งไปปลูกที่อื่นได้ (สุวิทย์ จิระมณี, 2543: 157) ซึ่งส่วนมากที่พบจะแยกส่วนเรือนโง่งออกไปเป็นเรือนชั่วคราวสำหรับครอบครวใหม่ขณะที่เตรียมสะสมไม้สำหรับปลูกเรือนใหญ่ของตน และอาจใช้เป็นเตียงนาสำหรับใช้นอนเฝ้านา

อย่างไรก็ตาม เรือนจั่วคู่บางหลังก็ไม่แยกโครงสร้างออกเป็นสองหลังแบบเรือนโง่ง แต่โครงสร้างหลังคาของเรือนโง่งอาจฝากเข้ากับเรือนใหญ่ โดยตั้งตักตามบนช่อขึ้นไปรับจันทันในระยะที่ห่างออกมาจากเรือนใหญ่ตรงช่วงที่ต้องการวางรางน้ำ โดยทั่วไปเรือนจั่วคู่จะมีระดับของพื้นเรือนส่วนของเรือนใหญ่และเรือนโง่งเป็นระดับเดียวกัน เรือนจั่วคู่ที่แยกโครงสร้างของเรือนโง่งจากเรือนใหญ่จึงมักเรียกว่า เรือนแฝดมีโง่ง และเรือนที่ไม่แยกโครงสร้างจากเรือนใหญ่จะเรียกว่า เรือนแฝด (สุวิทย์ จิระมณี, 2543: 157) อย่างไรก็ตาม ขนาดของจั่วของเรือนใหญ่ก็มักจะใหญ่กว่าจั่วของเรือนโง่งเล็กน้อยเสมอ

เรือนจั่วคู่หรือเรือนแฝดเป็นเรือนที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดที่มีหลักฐานที่เป็นอาคารที่เหลืออยู่ในปัจจุบันในการศึกษาเรือนพื้นบ้านในเขตอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคามของสุวิทย์ จิระมณี (2521) ซึ่งเป็นผล

งานค้นคว้าเกี่ยวกับเรือนพื้นบ้านในภาคอีสานชั้นแรกๆ ก็สรุปให้เห็นว่า **เรือนแฝด** ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า **“เรือนแฝดทรงไทย”** เป็นเรือนดั้งเดิมก่อนพัฒนามาเป็นเรือนแบบอื่น ซึ่งเรือนแฝดจะมีหลังคาจั่วสูงมุงด้วยแป้นไม้ แบ่งส่วนเป็นเรือนนอนกับเรือนโล่ง โดยหลังคาสองส่วนมีชายคายื่นมาจรดกันเป็นฮางริน โดยมีพื้นที่ส่วนฮางรินเป็นตัวเชื่อมพื้นที่ทั้งสองส่วนเข้าด้วยกัน (สุวิทย์ จิระมณี, 2521: 31-32) ไทพวนในบ้านก่ออำเภอบ้านมือ จังหวัดอุดรธานี (จันทร์ สิงหเดชะ, สัมภาษณ์) และกลุ่มไทย้อที่บ้านโนนตาล อำเภอกุดชุมพภูมิ จังหวัดยโสธร (บัวศรี สาหัส, สัมภาษณ์) ก็ให้ข้อมูลว่าเรือนแฝดเป็นเรือนแบบเก่าที่สุดเท่าที่เคยพบเห็น ช่างปลูกเรือนผู้ไทบ้านโนนยาง อำเภอนองสูง จังหวัดมุกดาหาร ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ระบายแรกเรือนแฝดเป็นเรือนที่มีความซับซ้อนในการก่อสร้าง ต้องใช้ช่างที่มีฝีมือ เรือนแฝดจึงมักเป็นเรือนของผู้มีฐานะทางสังคมในชุมชนหรือเป็นเรือนช่าง (หอม ปัทม, สัมภาษณ์) เรือนจั่วแฝดอาจถือเป็นเรือนที่นิยมมาก่อนเรือนเกยหรือเรือนจั่วเดี่ยว ซึ่งเรือนแฝดทรงไทยต่อมาปรับเปลี่ยนเป็นแบบเรือนประเภทมีเรือนโง่ง คือหลังคายังคงเป็นจั่วแฝด และมีพื้นที่ระเบียงเชื่อมจั่วทั้งสองเข้าด้วยกัน จั่วหลังคาลดความชันลงเกือบครึ่งหนึ่งและมักมุงหลังคาด้วยสังกะสี (สุวิทย์ จิระมณี, 2521:35)

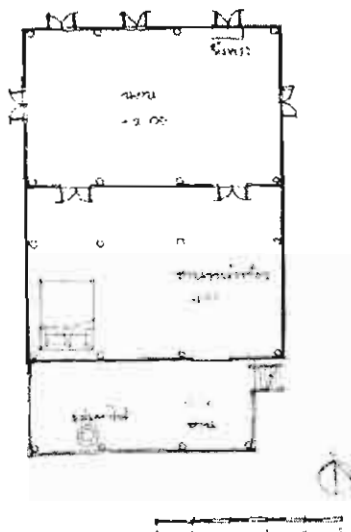
ในสมัยก่อน วัสดุที่นำมาใช้มากในภาคอีสานคือหญ้าคาและแป้นไม้ เนื่องจากยังไม่มีการใช้สังกะสีมุงหลังคาเหมือนในปัจจุบัน วัสดุเหล่านี้ต้องการความลาดชันหลังคามาก เพื่อให้การระบายน้ำเป็นไปอย่างรวดเร็ว ไม่ไหลย้อนและรั่วเข้าในเรือน การต่อหลังคาลาดจากเรือนใหญ่เป็นเพิงลงมา จะทำให้พื้นที่ใต้หลังคาส่วนที่ต่อจากเรือนใหญ่ถูกกดต่ำลงมามากจนทำให้ไม่สามารถใช้งานได้สะดวก อีกทั้งเรือนแบบเดิมไม่นิยมลดระดับพื้นของส่วนระเบียงต่ำกว่าพื้นเรือนใหญ่ การแก้ปัญหาจึงทำเป็นเรือนจั่วคู่โดยใส่รางน้ำตรงกลาง ทำให้เป็นพื้นที่อเนกประสงค์ที่เดิมในสมัยก่อนใช้พื้นที่บนเรือนทั้งเวลากลางวันและเวลากลางคืนในการประกอบกิจกรรม

ลักษณะของเรือนแฝดและเรือนเกยน่าจะมีการปรับปรุงการใช้วัสดุที่สำคัญ คือการเปลี่ยนเป็นเรือนเครื่องสับ ที่ส่วนพื้นและฝาเรือนเปลี่ยนจากการใช้ไม้ไผ่คือ ฝาและฝาसानขัด และฝาแถบตอมมาเป็นพื้นไม้กระดานและฝาไม้จริง ซึ่งเรือนเครื่องสับที่ใช้พื้นไม้กระดานและฝาไม้แบบนี้ รวมทั้งการมุงหลังคาด้วยแป้นไม้แทนการมุงด้วยหญ้าคา น่าจะสร้างเฉพาะกลุ่มชนชั้นสูงและผู้มีฐานะเท่านั้นในระยะแรกๆ แล้วจึงแพร่หลายสู่ชาวบ้านทั่วไป ลักษณะของฝาไม้นั้นจะทำเป็นแบบฝายายบัว คือมีฝายางตั้งแล้วใช้แผ่นไม้เล็กๆ ตีทับแนวรอยต่อของฝาไม้แต่ละแผ่น ตอนล่างทำเป็นช่องสี่เหลี่ยมคล้ายลูกฟูกรองดินข้างในเรือนไทยภาคกลาง แต่ไม่ได้ทำเป็นลูกฟูกเป็นไม้แผ่นแบนเรียบๆ หน้าต่างจะมีเฉพาะที่ฝาด้านสกัดเท่านั้น โดยฝาด้านทิศหัวนอนที่ตรงกันข้ามกับด้านประตูทางเข้าเรือนนอนจะปิดทึบ

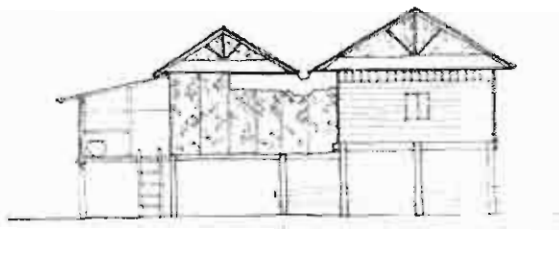
ข้อมูลจากการสำรวจพบว่า เรือนจั่วคู่เป็นแบบที่นิยมสร้างมาก่อนเรือนเกยหรือเรือนจั่วเดี่ยว ซึ่งชี้ให้เห็นความสำคัญของการใช้พื้นที่โล่งใต้หลังคาบริเวณที่ต่อกับเรือนใหญ่ ในเรือนจั่วคู่พื้นที่ดังกล่าวนี้ บางครั้งเรียกว่า **“หัวลอย”** โดยชาวผู้ไทในพื้นที่จังหวัดมุกดาหาร ส่วนหัวลอย (ไทลาวเรียก โง่ง)เป็นส่วนหลังคาจั่วที่เชื่อมติดกับหลังคาเรือนใหญ่ ส่วนใหญ่จะไม่กั้นฝาหรือกั้นด้านใดด้านหนึ่งสำหรับใช้เป็นที่นอน ทำให้ส่วนนี้ดูโปร่งเบา ส่วนที่เด่นชัดจึงเป็นหลังคา จึงเรียกว่า เรือนหัวลอย โดยที่ส่วนหัวลอยหรือโง่งนี้จะมีโครงสร้างหลังคาแยกออกจากส่วนเรือนนอน เรือนลักษณะนี้ไทลาวเรียก เรือนโง่ง แต่ถ้าหากโครงสร้างพื้นและช่อด้านหนึ่งฝากกับเสาเรือนใหญ่ จะเรียกว่า เรือนแฝด

ภาพที่ 4-1 เรือนแฝด ไทย้อ เลขที่81 หมู่8 บ้านโพน อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม

ภาพที่ 4-2 เรือนโขง ไทลาว เลขที่27 หมู่1 บ้านเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ 4-3 เรือนแฝด ไทย้อ จังหวัดนครพนมและเรือนโขง ไทลาว จังหวัดร้อยเอ็ด

2. เรือนจั่วเดียว หรือเรือนเกย หรือ เรือนเขย

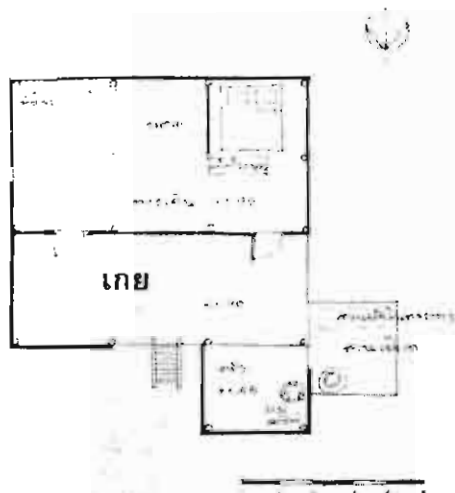
เป็นเรือนที่มี 3 ห้องเสา มีจั่วเดียวคลุมส่วนเรือนใหญ่ (เรือนนอน) ด้านหน้าเรือนต่อระเบียงออกมาจากเรือนใหญ่ ส่วนระเบียงจะวางขนานตลอดแนวยาวของเรือนใหญ่ ส่วนใหญ่จะเปิดโล่งและมีหลังคาต่อลาดจากจั่วเรือนใหญ่ลงมาคลุมส่วนระเบียงซึ่งมักเรียกว่า เกย (ไท-ลาว) หรือ เบิง (ผู้ไท) หรือ เขย (ไทแถบแอ่งสกลนคร) ถัดระเบียงออกมาเป็นชานแดด(ชาน) ที่มักจะแล่นตลอดด้านหน้าไปสุดต่อกับชานน้ำที่เป็นชานเชื่อมกับสวนครัวไฟ

เรือนจั่วเดียวเป็นรูปแบบที่พบมากที่สุดในพื้นที่ภาคอีสาน สุวิทย์ จิระมณี (2521) และสำลี อ่อนบัวขาว (2531) เรียกเรือนประเภทนี้ว่า เรือนแบบมีระเบียง ขณะที่การศึกษาเรือนพื้นถิ่นแถบลุ่มน้ำชีของธิดิและคณะ (2535) ในพื้นที่จังหวัดยโสธร มหาสารคาม ร้อยเอ็ดและขอนแก่น ได้เรียกเรือนจั่วเดียวเช่นนี้ว่า เรือนเกย ส่วนในแถบแอ่งสกลนครและอีสานเหนือ เรียก เรือนเขย ซึ่งเป็นข้อมูลจากการสัมภาษณ์ไทพวนจังหวัดเลย (ซุบ ศรีทอง, สัมภาษณ์) และอุดรธานี (ชม งามหอม, สัมภาษณ์) และไทย้อและแสก จังหวัดนครพนม (บัวศรี สาหัส และ กัน คำเมือง, สัมภาษณ์) รูปแบบเรือนจั่วเดียวน่าจะเป็นแบบเรือนที่ปลูกสร้างมากขึ้นในชั้นหลังเมื่อมีการใช้สังกะสีเป็นวัสดุหลังคา เนื่องจากลาดหลังคาที่ต่อออกมาจากเรือนใหญ่สามารถทำลาดมาก ไม่ชันแบบมุงด้วยหญ้าคาหรือแป้นไม้ ทำให้ประหยัดโครงสร้างหลังคาได้ส่วนหนึ่ง อีกทั้งสังกะสียังเป็นวัสดุที่มีความคงทนมากกว่าวัสดุที่มาจากธรรมชาติ ทำให้แบบแผนของผังพื้นของเรือนเกยได้รับความนิยมมากขึ้นเนื่องจากสามารถใช้งานพื้นที่นอกประสงค์ที่มีลักษณะกึ่งเปิดโล่งได้มากขึ้น เพราะขนาดพื้นที่ที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น จึงพบว่าเรือนในชั้นหลังลงมามากนิยมมุงหลังคาลาดต่อออกมาจนกระทั่งคลุมส่วนของชานแดดไว้ด้วย เรือนในระยะหลังจึงมีสัดส่วนพื้นที่เกยมากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ของส่วนเรือนใหญ่ มีจำนวนช่องเสาต้านสกัดเพิ่มมากขึ้น และมีการลดระดับส่วนระเบียงจากเรือนใหญ่ประมาณ 10-20 เซนติเมตร เนื่องจากการเพิ่มความสูงของหลังคาส่วนพื้นที่ระเบียง เพื่อให้สะดวกต่อการใช้งาน

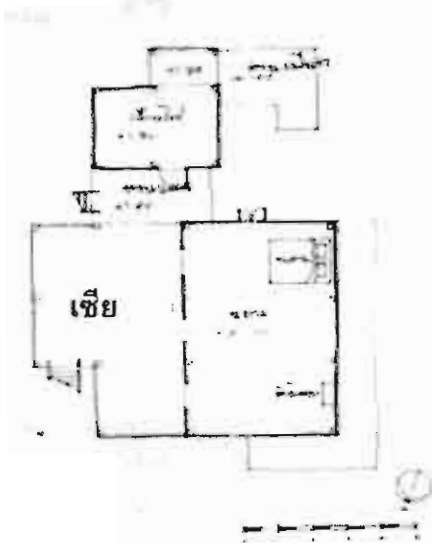
3 เรือนชั่วคราว

แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ (ไพโรจน์, 2531: 113-14)

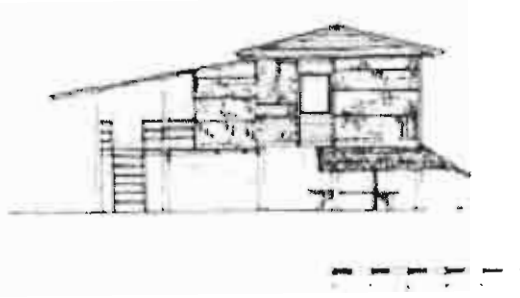
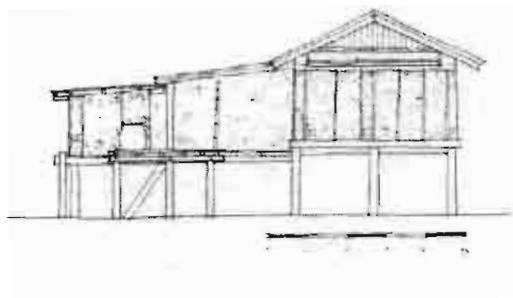
1. เรือนชั่วคราวทั่วไป หมายถึง เรือนใหญ่ 3 ห้อง และต่อเกยออกมา 2 ห้อง ใช้บันไดพาดกับเกย ไม่มีชานแดด ครัวไฟใช้ส่วนของเกยด้านทิศตะวันตก ส่วนห้องเกยตรงกลางใช้เป็นพื้นที่นอกประสงค์ คือ รับประทานอาหาร นั่งพักผ่อน รับรองแขก
2. เรือนเห้าย่ เป็นเรือนที่สร้างขึ้นง่าย ๆ มีเพียง 2 ห้องเสา ห้องหนึ่งเป็นส่วนนอน อีกหนึ่งห้องเป็นที่เก็บของเครื่องครัว รับประทานอาหาร นั่งเล่น พักผ่อนและรับรองแขก และใช้พาดบันไดขึ้นเรือน เรือนเห้าย่มักเป็นเรือนที่เริ่มมีการขยายครัว ในกรณีที่เจ้าของเรือนเพิ่งแต่งงาน เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “เรือนสู่” สมาชิกมีเพียงสองคนคือ ผัวกับเมีย การประกอบอาหารยังต้องอาศัยเรือนใหญ่ของพ่อตาแม่ยาย เรือนเห้าย่มักใช้เสาไม้กลมหรือไม้ไผ่ เป็นเรือนผูกที่ใช้หวายหรือตอกมัด ซึ่งจะต้องสร้างให้เสร็จในวันเดียวและใช้อยู่ได้ไม่เกินสามปี ในกรณีที่มียศ เจ้าของเรือนอาจต่อเกยหรือเทียบยื่นออกมาเพื่อให้พ่อยุได้ ในระยะที่ออกเรือนใหม่นี้ ฝ่ายชายต้องชวนขวายเป็นและเตรียมประกอบเรือนเพื่อให้สามารถปลูกเรือนเกยสามห้องเสาให้ได้ ถ้าหากในระยะสามปีไม่สามารถยกเรือนใหม่ได้ ก็จะถูกตำหนิจากญาติพี่น้องของฝ่ายหญิง

ภาพที่ 4-4 เรือนเกย ไทลาว เลขที่ 8 หมู่ 13 บ้านกุดสิง อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 4-5 เรือนเขีย ไทย้อ เลขที่ 10 หมู่ 8 บ้านโพธิ์ อำเภوتاอุเทน จังหวัดนครพนม

ภาพที่ 4-6 เรือนเกย ไทลาว จังหวัดกาฬสินธุ์และเรือนเขีย ไทย้อ จังหวัด นครพนม

3. กระต๊อบ ตูบ หรือตูบต่อเล้า กระต๊อบเป็นกระท่อมเล็ก ๆ เป็นเรือนติดพื้นดิน ตั้งต่อดิน ส่วนที่เป็นที่นอนยกพื้นปูด้วยฟากไม้ไผ่เตี้ย เป็นเรือนชั่วคราวที่ปลูกสร้างขึ้นในกรณีที่ครอบครัวเรือนเดิมเพื่อปลูกใหม่ หรือเป็นที่อาศัยของครอบครัวยากจนผู้อพยพมาจากที่อื่น นอกจากตูบแล้ว อาจมีการต่อเพิงจากหลังคายังหรือเล้าข้าวออกมาเป็นเพิงต่อเล้า ซึ่งในอีสานเรียก ตูบต่อเล้า มักใช้ไม้ไผ่ หญ้าใบไม้ ฯลฯ อันเป็นวัสดุที่หาง่าย ความคงทนถาวรน้อย

ภาพที่ 4-7 เรือนชั่วคราวในชุมชนไทยเลย บ้านนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย

ภาพที่ 4-8 เรือนเหี้ย ผู้ไท บ้านโนนยาง อำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร

ภาพที่ 4-9 กระต๊อบติดดิน ริมที่นา จังหวัด ร้อยเอ็ด

การใช้พื้นที่เรือน

พื้นที่เรือน

ในเรือนทั้งแบบเรือนจั่วคู่และเรือนจั่วเดี่ยวมีการกำหนดพื้นที่แบบเดียวกันคือ ในเรือนใหญ่ (เรือนนอน) จะมีห้องเปิง ห้องกลาง และห้องส้วมหรือส้วม ลักษณะการจัดวางตำแหน่งพื้นที่ส่วนต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กับกิจกรรมตามลักษณะการใช้งาน ภายในเรือนใหญ่เป็นพื้นที่ใช้งานเฉพาะตอนกลางคืนและสำหรับสมาชิกของครอบครัวเท่านั้น จึงมีการปิดล้อมสูง ส่วนระเบียงหรือเกยเป็นพื้นที่ใช้งานนอกประสาธต์ตอนกลางวัน รับประทานอาหาร พักผ่อนและรับรองแขกได้ ระดับของการปิดล้อมน้อยลง มีครัวไฟเชื่อมกับเรือนใหญ่ด้วยชานแดดและชานน้ำซึ่งไม่มีหลังคาคลุม

1 ห้องเปิง

ห้องเปิงจะอยู่ในเรือนใหญ่ มักตั้งอยู่คนละด้านกันกับห้องครัวหรือเรือนครัวไฟ ห้องเปิงเป็นห้องที่มีความสำคัญในฐานะที่เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่ตั้งของสิ่งเช่นไหวบูชา เดิมห้องเปิงในเรือนอีสานน่าจะเป็นห้องผี ซึ่งต้องมีการเซ่นไหว้ด้วยขัน 5 ขัน 8 ซึ่งประกอบไปด้วยเทียน และดอกไม้ อย่างละ 5 หรือ 8 คู่ ซึ่งไทยจะมีผีแจหรือผีเชื้อ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสานเล่มที่ 8: 2802-2803) และกะเลิงก็มีผีแจเช่นเดียวกัน (สุรัตน์ 2531:152) เมื่อมีการรับนับถือพุทธศาสนา จึงมีการนำสิ่งมงคลบูชาทางพุทธศาสนาเข้ามาเป็นส่วนประกอบ เช่น ภาพพระพุทธรูป หรือองค์พระพุทธรูป และทำเป็นหิ้งบูชาไว้ในห้องเปิง บริเวณห้องเปิงมักไม่มีป่องเอี่ยม (หน้าต่าง) บริเวณด้านยาวของเรือนเนื่องจากเป็นที่ตั้งหิ้งบูชา ข้อห้ามที่ชี้ให้เห็นว่าห้องเปิงเกี่ยวข้องกับการนับถือผี คือข้อห้ามลูกเขยหรือสะใภ้ล่วงเข้าสู่พื้นที่ของห้องเปิงโดยไม่ได้รับอนุญาต ถ้าล่วงเกินจะผิดผีต้องทำพิธีสมมาต่อน้ำญาติพี่น้องเพื่อแสดงว่าเขยยอมรับผิด นอกจากนั้นในกลุ่มชนที่รับเอาลูกสะใภ้เข้าเรือนก็มีขะลำ ห้ามลูกสะใภ้ขึ้นชั้นเดียวเดินผ่านหน้าห้องเปิงด้วย (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่ม 15: 5087-88)

ห้องเปิงยังเป็นพื้นที่นอนสำหรับลูกชายหรือเจ้าของเรือน หรือเป็นห้องนอนของแขกผู้ชายต่างบ้าน บริเวณห้องเปิงของเรือนนี้กลุ่มผู้ไทแถบจังหวัดมุกดาหารและจังหวัดกาฬสินธุ์เรียกว่า *ฮอง* ส่วนไทพวนและไทเลยแถบกลุ่มแม่น้ำเลยเรียกว่า *หน้าคอง*หรือ*หน้าฮอง*

เดิมการวางเรือนส่วนใหญ่จะจัดให้ห้องเปิงอยู่ด้านทิศตะวันออกซึ่งถือว่า เป็นหัวเรือน ลูกชายผู้เป็นแรงงานหลักของครอบครัวจะครองครองพื้นที่ส่วนนี้ ดังคำกล่าวชาวผู้ไท บ้านหนองหนาวงาม อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหารที่ว่า “..ผู้ชายไปไร่ไปนา ต้องดูตะวันขึ้น ผู้หญิงไปนึ่งข้าว ต้องดูตะวันตก..” (ชน ไชยเพชร, สัมภาษณ์) ส่วนห้องส่วนที่อยู่อีกด้านหนึ่งของเรือน นับว่าเป็นท้ายเรือนและมักจะอยู่ทิศตะวันตก และจะมีชานน้ำและบันไดแยกขึ้นเรือนต่างหาก

2 ห้องกลาง

เป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่ระหว่างห้องเปิงและห้องส้วม (หรือส้วม) เป็นพื้นที่นอนของพ่อแม่ผู้เป็นเจ้าของเรือนและลูกที่ยังเด็ก

3 ห้องส้วม หรือ ส้วม (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่ม 13: 4451-52)

เป็นห้องนอนของลูกสาว อยู่ด้านริมสุดของเรือน ตรงกันข้ามกับห้องเปิงเสมอ ห้องส้วมจะมีฝาล้อมหรืออาจใช้ฝากั้นแบ่งหรือตู้กั้นแยกออกจากพื้นที่ส่วนอื่นๆ เป็นพื้นที่ในเรือนใหญ่ที่ถูกปิดล้อมมากที่สุด เมื่อลูกสาวแต่งงาน ลูกเขยก็จะนอนห้องส้วมกับลูกสาว จนกระทั่งทำงานสะสมไม่สำหรับปลูกเรือนใหม่ได้แล้ว จึงจะแยกครอบครัวออกจากเรือนพ่อแม่ หรือลูกสาวคนถัดไปต้องแต่งงาน เขยที่แต่งงานก่อนก็ต้องแยกเรือนไปปลูกเรือนของตนเอง เพราะมีพยานาษิตะละห้ามไว้ว่า นาสองเหมือง เมืองสองเจ้า เขยาสองเขย เป็นชะล่า เขยเก่าที่แยกครัวออกไป ระยะเวลาจปลูกที่พักอาศัยชั่วคราวเป็นตูปต่อเล่า ตูปหรือเหย้าก่อน จากนั้นจึงทำงานเก็บสะสมเพื่อปลูกเรือนใหญ่ขนาด 3 ห้องเมื่อพร้อม ห้องส้วมมักจะตั้งติดกับพื้นที่เรือนครัวหรือครัวไฟ ซึ่งถือได้ว่าเป็นพื้นที่ครอบครองสำหรับเพศหญิงของครอบครัว

คำว่า “ส้วม” ในภาษาล้านนา หมายถึง หิ้ง หิงบูชา แผ่นกระดานติดตั้งข้างฝาไว้เพื่อวางของหรือเครื่องบูชา ที่นอนของพระโดยเฉพาะเจ้าอาวาส ต่อมาหมายถึงห้องนอนซึ่งไม่อนุญาตให้คนนอกครอบครัวเข้า (อุตม: 2533และมนฤทัย: 2545)

เรือนใหญ่หรือเรือนนอนเดิมจะมีหน้าต่างเฉพาะด้านสกัดเท่านั้น ส่วนด้านแปหรือด้านยาวเรือนจะไม่เจาะช่องหน้าต่าง แต่เรือนในรุ่นหลังก็เปิดช่องหน้าต่างด้านแปทุกช่วงเสาเป็นส่วนใหญ่

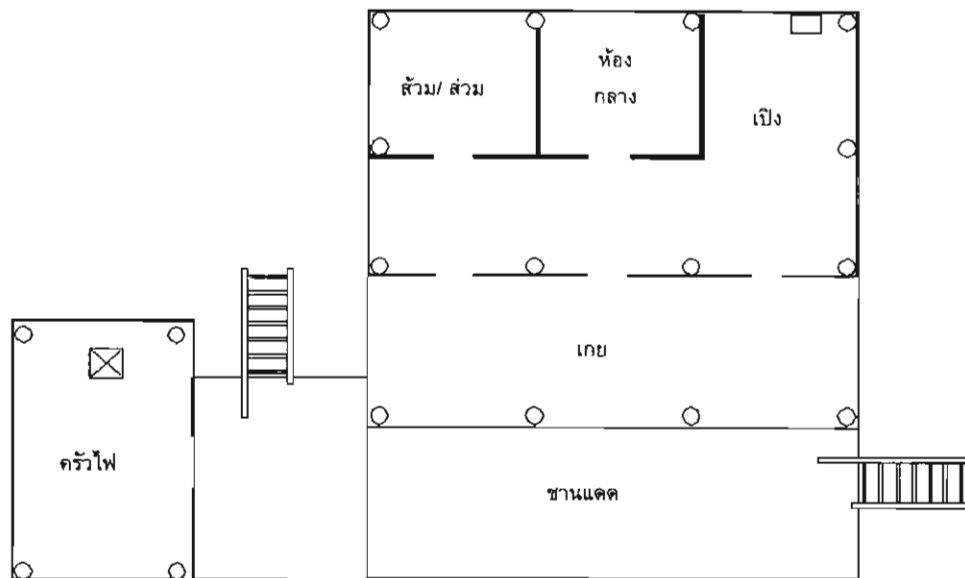
4 เรือนครัวไฟ

เรือนครัวไฟมักวางจั่วขวางกับเรือนนอน โดยตั้งอยู่ทางด้านห้องส้วมหรือส้วมเสมอ เรือนครัวเชื่อมกับเรือนใหญ่ด้วยชานน้ำหรือชานฝนหรือชานมน (ผู้ไท) ที่อาจต่อกับส่วนเกยหรือเขยและชานแดดด้วยก็ได้ เรือนครัวมักล้อมด้วยฝาโปร่งเพื่อการระบายอากาศที่ดี เช่น ถ้าเป็นไม้จริงก็มักเว้นร่อง หรือใช้ไม้ไผ่สานลายสองเรียกว่า ฝาไม้เฮี้ย

5 ชานแดดและชานน้ำหรือชานฝน

ชานแดดเป็นพื้นที่โล่งไม่มีหลังคาคลุม ส่วนมากจะลดระดับจากพื้นส่วนระเบียงหรือเกย และมีโครงสร้างที่แยกจากส่วนเรือน ชานแดดที่ต่อออกมาจากส่วนเกยหรือเขย ถือเป็นชานหน้า ส่วนชานน้ำหรือชานฝนหรือชานมน(ผู้ไท)เป็นชานโล่งหน้าเรือนครัวที่เชื่อมกับเรือนใหญ่เป็นชานหลัง ชานน้ำเป็นพื้นที่ซัก

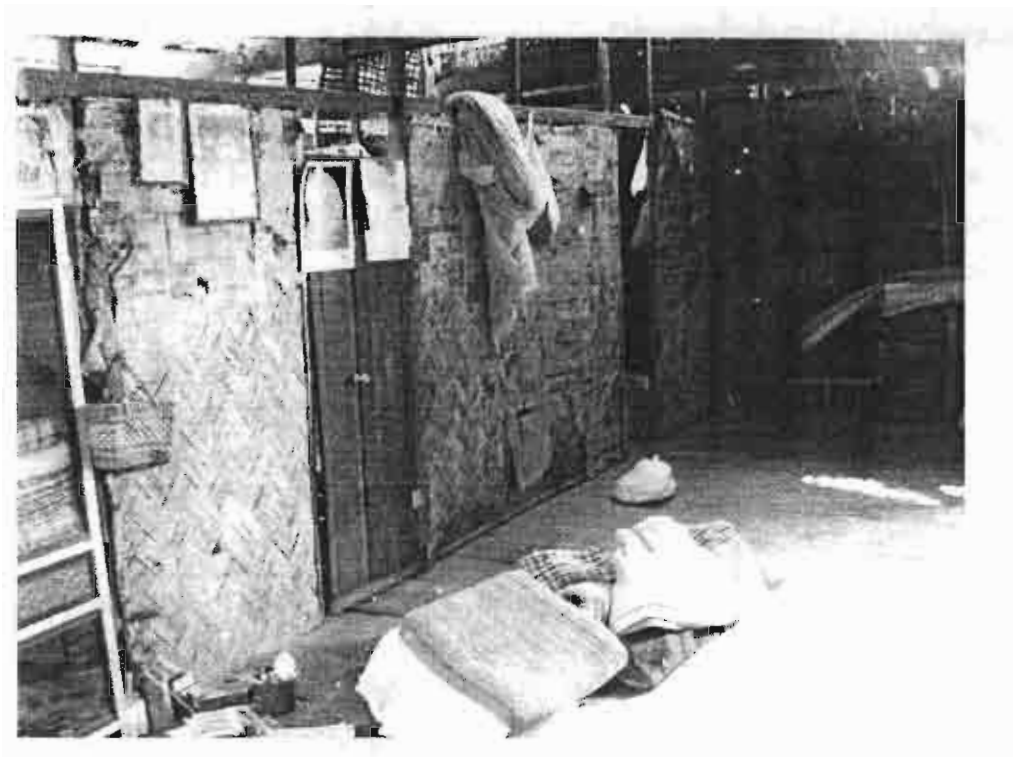
ล้างประกอบอาหารและในสมัยก่อนเป็นที่อาบน้ำด้วย บริเวณชานน้ำมักมีร้านน้ำดื่มหรือฮ้านแอ่งน้ำ ทั้งชานแดดและชานน้ำจะมีบันไดทางขึ้นทั้งสองแห่ง

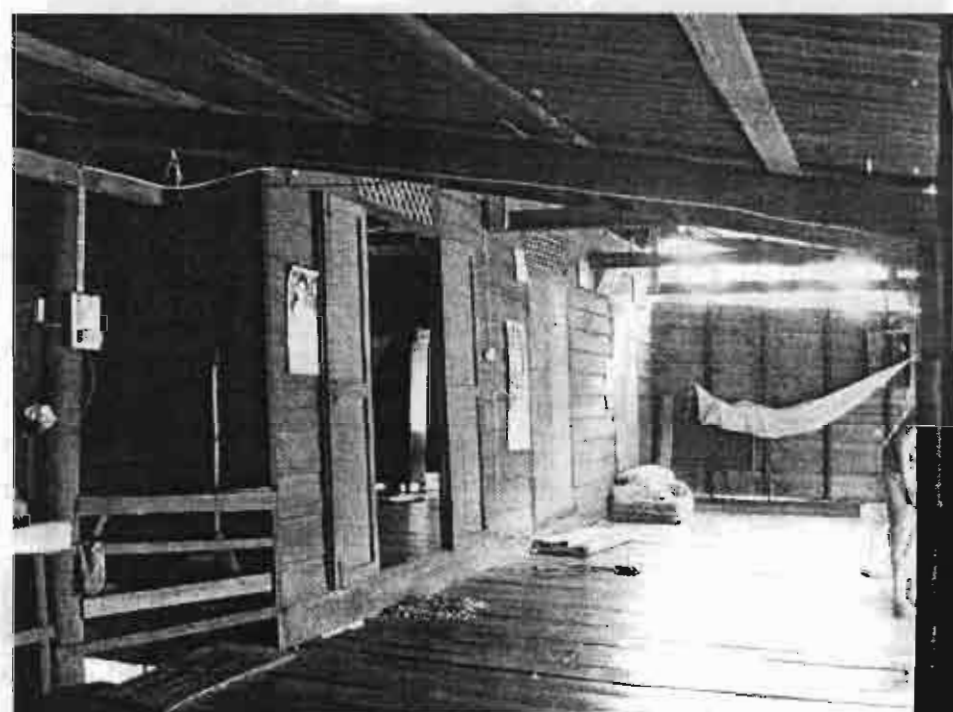
ภาพที่ 4-10 แสดงแบบแผนการกำหนดพื้นที่ของเรือนไท-ลาวในอีสาน

ภาพที่ 4-11 พื้นที่ส่วนเปิง ในเรือนไทแสก บ้านอาจสามารถ จังหวัดนครพนม ที่มีทั้งหิ้งพระและหิ้งบรรพบุรุษในทิศหัวนอน

ภาพที่ 4-12 พื้นที่หน้าส่วนนอน ในเรือนผู้ไท บ้านโนนยาง จังหวัดมุกดาหาร

ภาพที่ 4-13 พื้นที่เกยหรือเชย ในเรือนไทยอีสาน บ้านโพธิ์ จังหวัดนครพนม

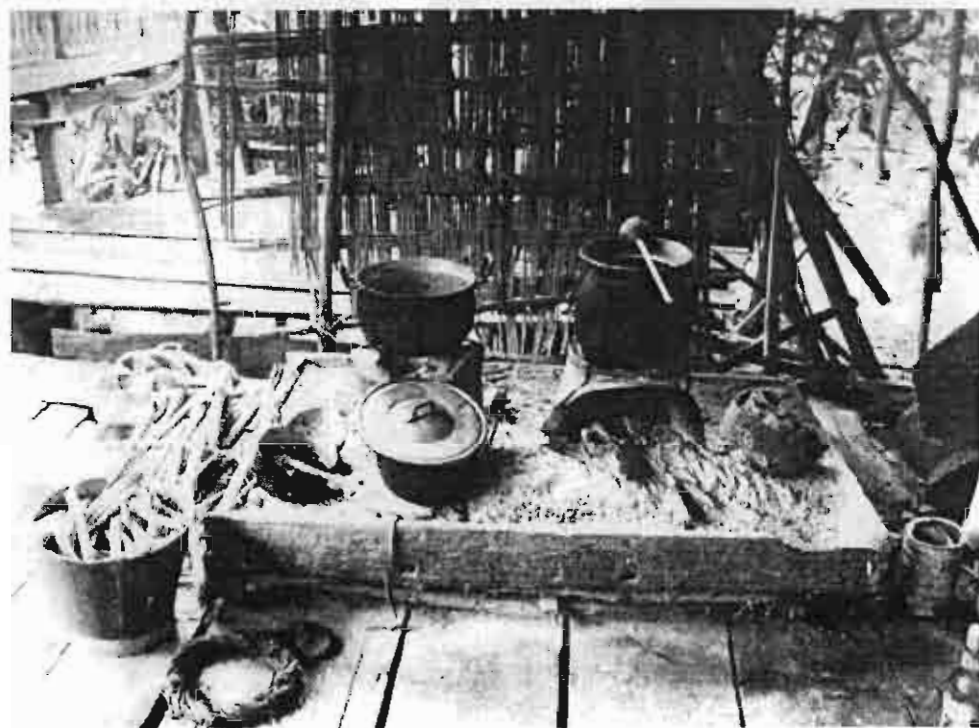
ภาพที่ 4-14 พื้นที่เกยตื้นครัวไฟ โดยมีชานแดดเชื่อมในเรือนผู้ไท บ้านกลาง จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 4-15 พื้นที่ชานน้ำตักครัวไฟ ในเรือนไทโย้ย บ้านโพนแพง จังหวัดสกลนคร

ภาพที่ 4-16 กิจกรรมซักล้างบนชานแดด เรือนผู้ไท บ้านกลาง จังหวัดสกลนคร

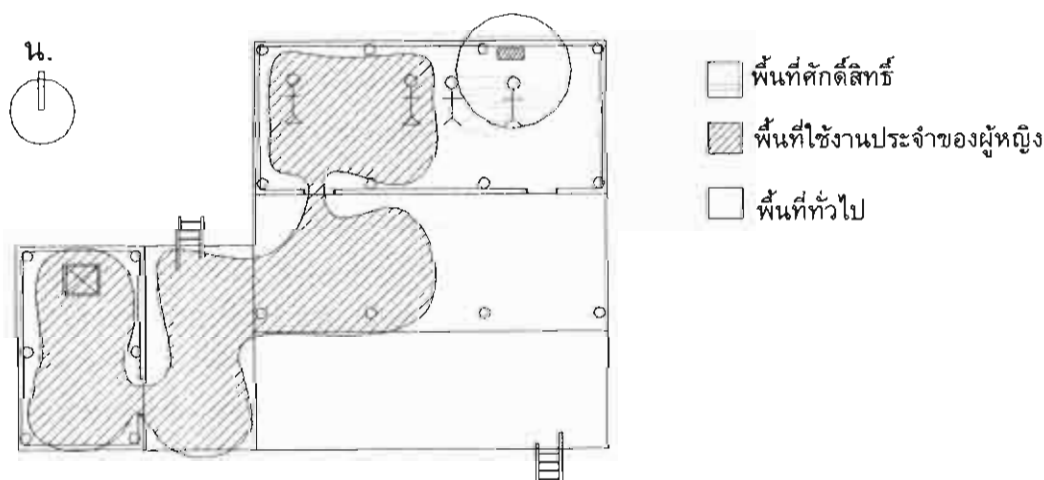

ภาพที่ 4-17 ครวไฟ ในเรือนผู้ไท บ้านโนนยาง จังหวัดมุกดาหาร

คติการใช้พื้นที่เรือน

แม้ว่ารูปแบบเรือนประเภทต่างๆมีการเปลี่ยนแปลงตามสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและปัจจัยภายนอก แต่แบบแผนการกำหนดพื้นที่ส่วนต่างๆของเรือนยังคงยึดถือคติทางสังคมที่สืบเนื่องต่อกันมา และมีลักษณะร่วมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคอีสานอย่างชัดเจน ส่วนหน้าเรือนจะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับบูชาผีบรรพบุรุษ สำหรับเจ้าของเรือนและเป็นพื้นที่ของเพศชายผู้เป็นแรงงานหลักของครอบครัว ส่วนหลังเรือนจึงถูกจัดให้เป็นพื้นที่สำหรับเพศหญิงผู้สนับสนุนกิจกรรมภายในครอบครัว มีการแบ่งทางขึ้นเรือนออกเป็นสองส่วน บันไดหน้าเรือนจะเป็นทางหลักในการเข้าสู่เรือน ใกล้กับเบิงหรือฮองซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นส่วนนอนของเจ้าของเรือน ส่วนบันไดหลังเรือนตำแหน่งติดกับครัว จะเป็นส่วนของลูกสาวผู้จัดเตรียมอาหารสำหรับสมาชิกในครอบครัว ดังนั้นจึงยังพบว่า การจัดตำแหน่งการครอบครองพื้นที่มีความสัมพันธ์กับสถานะและเพศอย่างชัดเจน นอกจากนี้คติในการห้ามเขยหรือสะใภ้เข้าสู่พื้นที่ส่วนเบิงยังคงพบได้ทั่วไป ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการจัดการพื้นที่โดยมีลักษณะทางสังคมเป็นตัวกำหนดที่ชัดเจน

ส่วนตำแหน่งทิศหัวนอนภายในเรือนยังคงยึดหลักการหันหัวไปตามทิศที่หิ้งพระหรือหิ้งบรรพบุรุษตั้งอยู่ และตำแหน่งการนอนภายในเรือนก็จะมีการจัดแบ่งตามเพศและสถานะ เจ้าของเรือนนอนห้องกลาง ส่วนลูกชาย หลานชายและญาติสนิทเพศชายจะนอนพื้นที่ส่วนเบิงหรือฮอง ลูกสาวและหลานสาวจะนอนในส่วนญาติเพศหญิงจะจัดให้นอนหน้าส่วนโดยจะหันหัวนอนไปทิศเดียวกัน การจัดทิศหัวนอนอย่างเป็นระบบได้ชี้ให้เห็นถึงการให้ความสำคัญเคารพบรรพบุรุษผู้เป็นต้นตระกูล รวมถึงการเชื่อในพลังที่อยู่เหนือธรรมชาติที่หากถือครองและปฏิบัติตามแล้วจะเป็นสิริมงคลแก่ผู้นั้น การจัดการนอนโดยมีห้องกลางหรือห้องนอนเจ้าของเรือนเป็นส่วนสำคัญในการแบ่งพื้นที่ทางสังคมระหว่างด้านหน้าและหลังเรือนนั้น ยังคงมีการยึดถือเป็นธรรมเนียมจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าลักษณะกายภาพของเรือนจะเปลี่ยนไปแล้วก็ตาม ซึ่งจะเห็นได้ว่าการสืบทอดสาระสำคัญของเรือนพื้นถิ่นจึงไม่ได้อยู่ที่รูปทรงภายนอก แต่อยู่ที่กระบวนการทางสังคมที่เรียนรู้เพื่อสืบสานสู่คนรุ่นต่อมา

ภาพที่ 4-18 การแบ่งแยกพื้นที่เพศชายและเพศหญิงในเรือนอีสาน

นอกจากนี้ การใช้พื้นที่เรือนแบบดั้งเดิมเห็นได้ชัดว่า มีการแบ่งพื้นที่บริเวณเรือนพักอาศัยในทางตั้งออกเป็นพื้นที่ลำดับตั้งแต่ใต้แผ่นดินขึ้นมา

1. ในระดับใต้แผ่นดินเป็นที่อยู่ของพระยานาค ตามความเชื่อในพิธีกรรมการหาการวางตัวของนาคในการขุดหลุมเสาเรือน นอกจากนั้นในแผ่นดินยังมีนางธรณีที่คอยดูแลพื้นที่บริเวณนั้นอยู่ด้วย แต่ได้ถูกย้ายออกไปข้างเรือนเพื่อปกป้องรักษาให้ความปลอดภัยแก่ผู้อยู่อาศัย
2. ระดับเหนือแผ่นดิน เป็นพื้นที่บริเวณใต้ถุนเรือนซึ่งส่วนใหญ่เป็นคอกวัวควายอันถือเป็นระดับของสัตว์ ถึงแม้ว่าจะมีการใช้บริเวณใต้ถุนรองรับกิจกรรมมนุษย์ แต่ก็ยังเป็นเพียงในช่วงฤดูแล้งและส่วนใหญ่มักอยู่บนเรือนยกเว้นการทำงานบางอย่าง
3. ระดับการอยู่อาศัยของมนุษย์ คือระดับของชานและพื้นเรือนที่รองรับการอยู่อาศัยทุกกิจกรรมตั้งแต่การปรุงอาหาร หารกินการนอน การพักผ่อนและการงาน เช่น ทอผ้า จักสานและรองรับประเพณีสำคัญ คือ การเกิด การแต่งงาน และแม้กระทั่งงานศพก็กระทำบนเรือน รวมถึงการอาบน้ำบนชานน้ำ

ซึ่งคติความเชื่อดังกล่าวค่อย ๆ ถูกปรับเปลี่ยนไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและการปรับตัวของผู้อยู่เรือนภายใต้กระแสของการพัฒนาต่าง ๆ ทำให้พื้นที่เรือนที่เคยครอบครองโดยมนุษย์เฉพาะบนเรือน ได้มีการเปลี่ยนมาใช้งานพื้นที่ระดับผิวดินมากขึ้นในตอนกลางวัน โดยมีการใช้แคร่ไม้ไผ่ใต้ถุนเรือนเป็นพื้นที่เอนกประสงค์สำหรับใช้รับประทานอาหาร พักผ่อนและทำงานหัตถกรรมต่าง ๆ พื้นที่ระดับใต้แผ่นดินของพระยานาคเริ่มหายไปจากสำนักของผู้คนมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ยังสามารถพบคติการใช้พื้นที่ที่เป็นความเชื่อของคนในชุมชนได้ในประเพณีการปลูกเรือนและการขึ้นบ้านใหม่ ซึ่งพิธีกรรมได้แทรกสอดจิตสำนึกในการอยู่ร่วมกับพลังธรรมชาติและการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างชัดเจน

คำเรียกชื่อพื้นที่ต่าง ๆ ของเรือนกับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาวในอีสาน

ส่วนที่เป็นห้องพระและหิ้งบรรพบุรุษ

พื้นที่ของห้องในเรือนใหญ่ที่ตั้งหิ้งพระและหิ้งบรรพบุรุษของเรือนในกลุ่มไท-ลาวในภาคอีสาน มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปคือ

1. เรียกว่า เบิง หรือ ห้องเบิง ในกลุ่มลาวในแถบอีสานตอนกลาง เช่น ที่บ้านกุดลิง อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นต้น
2. เรียกว่า หน้าคอง ในกลุ่มไทพวนบ้านกลาง อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดเลย ไทเลย บ้านนาอ้อ ตำบลนาอ้อ อำเภอเมือง จังหวัดเลย เป็นต้น
3. เรียกว่า ฮอง ในกลุ่มผู้ไทในจังหวัดกาฬสินธุ์ (ไพโรจน์, 2531: 118)

แต่คำว่า เบิง หรือ กะเบิง ยังถูกใช้เรียกส่วนที่เป็นระเบียบที่ต่อออกมาจากเรือนใหญ่ในกลุ่มไทแสก บ้านดอนสมอ อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดนครพนม และไทย้อ บ้านจิว อำเภอกุศลบาก จังหวัดสกลนคร ตามลำดับ การใช้คำว่า เบิง เรียกพื้นที่ทั้งส่วนที่เป็นห้องในเรือนและส่วนระเบียบแสดงให้เห็นว่าอาจมีการเคลื่อนย้ายชื่อเรียกของพื้นที่สองส่วนนี้

ในเรือนพักอาศัยของชาวผู้ไทจังหวัดกาฬสินธุ์ เรียกพื้นที่ห้องที่ตั้งหิ้งพระว่า ฮอง ในห้องนี้ยังเป็นที่บูชาผีบรรพบุรุษ (กะหลา) ผีเรือน ซึ่งห้องฮองจะอยู่ทางทิศตะวันออกของตัวเรือนเสมอ ฝาเรือนด้านหัวนอนของ ฮอง จะมีหิ้งสำหรับวางพระพุทธรูปหรือสิ่งสักการะ และมุมฝาติดเสาด้านทิศตะวันออกจะมีหิ้งลดระดับต่ำลงมา ใช้เป็นที่บูชาผีกะหลาหรือผีบรรพบุรุษ ห้องฮองนี้ถือเป็นบริเวณต้องห้ามสำหรับลูกเขยหรือ

สะไก้ ถ้ามีการล่วงเกินเข้าไปในบริเวณนี้มักจะมีคนในเรือนเจ็บไข้ไม่สบาย เมื่อหาหมอเหยาหรือหมอผีมา ทานายก็มักจะบอกได้ถูกต้องว่าเป็นการล่วงละเมิด ซึ่งผู้ล่วงเกินต้องถูกปรับค่าสินไหม ต้องขอขมาต่อผี บรรพบุรุษและสมมา (ขอขมา) ผู้สูงอายุ เจ้าโคตรและเจ้าวงศ์ ของเจ้าของเรือน (ไพโรจน์, 2531: 118)

เป็นที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งว่ากลุ่มชนไท-ลาวในภาคอีสานทั้งหมด ทั้งไทยลาว ผู้ไท แสก ย้อ โย้ย และพวน มีการนับถือหรือรับรู้ถึงการมีอยู่ของผีเรือน ซึ่งมีเรือนเป็นผีญาติพี่น้อง พ่อแม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ที่ เสียชีวิตไปแล้ว ถือว่าผีเรือนนี้เป็นผีที่คอยให้การดูแลรักษาลูกหลานให้อยู่รอดปลอดภัยจากภัยอันตรายหรือ โรคภัยต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นแก่ครอบครัว การไหว้ผีเรือนของชาวไทโย้ยจะมีพิธีเช่น โดยมีไก่ 1 ตัว ข้าวหุง 1 กระติบ อาหารคาวหวานผลไม้แล้วแต่จะหาได้ น้ำดื่มและเทียน ปูเสื่อแล้วเอาเครื่องเช่นวางลง เรียกญาติพี่น้องที่มีอายุโสมาอัญเชิญผีญาติพี่น้องลงมากินอาหารที่เตรียมไว้ พร้อมกับจุดเทียน ปั่นข้าว และฉีกอาหารให้ กินวางลงไปตามเสื่อหรือหญาบริเวณนั้น เมื่อพูดจบกินอิ่มจึงให้รินน้ำโดยเทใส่ถ้วยหรือดินบริเวณนั้น แล้ว เชิญให้ไปอยู่ตามที่นา และให้ดูแลรักษาลูกหลานเหมือนเดิม (สมศักดิ์และคณะ, 2540: 90-91)

สุรัตน์ (2531: 152) ให้ข้อมูลเกี่ยวกับผีเรือนของกะเลิงว่า ในห้องเรือนของกะเลิงเมื่อเดินเข้าเรือน ทางด้านซ้ายมือมักจะเป็นส่วนที่ไม่กั้นห้อง ทางขวามือจะกั้นห้องเป็นสัดส่วนคือ ห้องส้วม ในห้องโถงทางซ้าย มือนี้จะมีมุมที่เป็นผีเรือนเรียก “แจ” จะมีผีเฝ้าอาศัยอยู่ ซึ่งจะมีการปฏิบัติต่อผีแจ เช่น ตกแต่งเป็นหิ้งบูชา การทำสักการบูชาผีพ่อแม่ ในวันธรรมะสวนะด้วยขัน 5 ขัน 8 เมื่อมีงาน เช่น งานแต่งงานลูกหลานก็ต้อง ให้ผู้อาวุโสสูงสุดของสายผี หรือจุ่มผีมาบอกกล่าว ผู้เป็นทายาทเท่านั้นที่เข้าออกหรืออาศัยนอนบริเวณแจได้ ผู้ที่ไม่ใช่สายตระกูลผีห้ามเข้าบริเวณนี้ ถ้าละเมิดถือว่า “ชะล่า” คำเรียกพื้นที่ห้องที่ตั้งหิ้งบูชาว่า หน้าคอง นั้นอาจเกี่ยวกับ คอง หรือ คลอง ซึ่งคู่กับคำ ฮิตหรือ ริด¹

ฮิตคองหรือคอง เป็นวิธีทางหรือหลักปฏิบัติในทางวัฒนธรรมสังคม และยังอาจหมายถึง “เหตุผล” “ความถูกต้อง” ทั้งนี้หลักคิดของคนไทแต่เดิมจะยึดกับแนวประเพณีนิยมและหลักศีลธรรมของชุมชน (พร เพ็ญ, 2544: 21)

คำว่า เปิง ตามศัพท์มีความหมายได้ 2 อย่างคือ หมายถึงห้องเปิดโล่งสำหรับผู้ชายนอน หญิงจะนอนไม่ได้ เรียกห้องเปิง และตามความหมายโบราณ เปิง อาจหมายถึง จาริต ประเพณีที่นิยมนับถือกันมา เป็นเวลายาวนานได้ด้วย² คำเรียกห้องสำคัญที่ตั้งหิ้งผีบรรพบุรุษและผีเรือน ที่ปัจจุบันมักตั้งหิ้งพระแทนที่ ใช้ว่า เปิง หรือ ห้องเปิง จึงมีความหมายใกล้เคียงกับคำเรียกส่วนนี้ว่า คองหรือหน้าคอง

การเรียกพื้นที่ส่วนที่เป็นห้องในเรือนที่ตั้งหิ้งพระว่า “หน้าคอง” “คอง” หรือ “เปิง” ซึ่งเป็นที่ตั้งของ หิ้งพระ หรือเดิมเป็นบูชาผีบรรพบุรุษหรือผีเรือน เพราะมีถือเป็นระบบนามธรรมที่เก่าแก่ ซึ่งการละเมิดกฎ เกณฑ์ของชุมชนหมู่บ้าน น่าจะเป็นการผิดผีมาแต่เดิม (พรเพ็ญ, 2544: 30และ92) เปิงหรือหน้าคอง หรือคอง จึงน่าจะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่คอยควบคุมจริยธรรมขั้นพื้นฐานในระดับของครอบครัว

อย่างไรก็ตามปัจจุบันก็ไม่พบว่ามีการทำหิ้งผีหรือสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่แสดงว่าเป็นหิ้งผี แต่ มีหิ้งพระอยู่ทั่วไปเป็นแบบแผน สำนึกถึงการมีอยู่ของผีเรือนน่าจะแสดงว่าเดิมกลุ่มไทเหล่านี้มีการเซ่นผีเรือน และมีหิ้งผีมาก่อนที่จะรับนับถือพุทธศาสนามาก่อนแล้วเป็นเวลานาน การห้ามเซ่นหรือสะไก้ที่ไม่ใช่เชื้อสาย ของครอบครัวโดยตรงเข้าไปในส่วนห้องของเปิงที่มีหิ้งพระ โดยไม่มีคนเจ้าเรือนเป็นผู้นำเข้าไป ก็เป็นระเบียบ วิถีปฏิบัติต่อผีเรือนที่เก่าแก่ แต่ต่อมาถูกแทนที่ด้วยหิ้งพระจนหมดทุกกลุ่มชน

การรับนับถือพระพุทธศาสนาของกลุ่มชนเหล่านี้ มีมาตั้งแต่ก่อนการอพยพจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง มายังฝั่งขวาน่าจะเป็นเวลานาน อย่างน้อยพื้นที่ของฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงตั้งแต่ใต้เวียงจันทน์ลงมา ก็ปรากฏหลักฐานการเผยแพร่พุทธศาสนามานานแล้ว เช่น พระธาตุศรีโคตบองตั้งอยู่เมืองเก่าท่าแขกแขวงคำม่วน ซึ่ง

ปรากฏหลักฐานว่ามีการซ่อมแซมในสมัยสมเด็จพระโพธิสารราช พ.ศ. 2082 (ครองราชย์ ค.ศ. 1522-1550, สีลา 2535: 76และ84) และได้รับการต่อเติมให้เป็นศิลปะแบบลาวล้านช้างอีกครั้งหนึ่งในสมัยสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราช ราว พ.ศ. 2111 (คำและคณะ, 2537: 16) รวมทั้งพระธาตุอิงฮังที่ตั้งอยู่ในแขวงสุวรรณเขต และพระธาตุโพน ในแขวงจำปาสักทางทิศใต้ของกำแพงนครสุวรรณเขตราว 45 กม. ก็มีหลักฐานว่าสมเด็จพระโพธิสารราชได้เสด็จมานมัสการ และได้ถวายข้าทาสไว้บำรุงรักษาพระธาตุด้วย (คำและคณะ, 2537: 22และ26) ในขณะที่พระพุทธศาสนาในแขวงจำปาสักก็น่าจะรุ่งเรืองมากในสมัยที่พระครูยอดแก้วโพนเสม็ดได้มีส่วนก่อตั้งแคว้นจำปาสักขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2256 เป็นต้นมา ซึ่งพื้นที่ของแขวงคำม่วน สุวรรณเขต และจำปาสักก็น่าจะมีการรับพระพุทธศาสนามาแล้วอย่างน้อยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 แต่ก็ยังเป็นปัญหาว่าคติทางพุทธศาสนาจะเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับพื้นที่ในเรือน คือ ตั้งหิ้งพระหรือหิ้งบูชาที่ไม่ใช่หิ้งผีตั้งแต่เมื่อไร

อย่างไรก็ตามการนับถือผีก็เป็นส่วนที่ยังดำรงอยู่คู่กับการนับถือพุทธศาสนา แต่การนับถือผีก็ค่อยๆ ถูกความรู้จากการเผยแพร่พระพุทธศาสนาและข้อประกาศของทางราชการ ทำให้ค่อยคลายความเคร่งครัดลงไปมาก เช่น ภายหลังจากการเกิดกบฏผู้มีบุญขึ้นในมณฑลอีสาน กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์จึงทรงออกประกาศไม่ให้ราษฎรนับถือผีสิ่งต่างๆ และต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้มีกฎหมายเรื่องผีสิ่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2448 คือ “...ห้ามไม่ให้ราษฎรนับถือผีสิ่งใดๆอีกเป็นอันขาด เช่น เข้าทรงลงเจ้า สุนัข มีผีให้ผีฟ้า ผีเมศศักดิ์หลักเมือง ฯลฯ ต่างๆด้วยอาการใดๆก็...” ให้เจ้าหน้าที่หัวเมืองจับตัวผู้ลงผีนั้นไปทำการไต่สวนพิจารณา ถ้าได้ความจริงให้ปรับคนละ 12 บาท ถ้าไม่มีเงินค่าปรับต้องถูกจำคุก 1 เดือน (เดิม สิงห์ขจิต, ผังขวาม่น้ำโขง เล่ม 2, 2499: 245 อ้างในไพฑูริย์, 2517: 111)

หรือดังเช่นชาวไทยพวน บ้านค้อ ตำบลบ้านค้อ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี ได้เลิกพิธีการขึ้นเรือนใหม่แบบเดิมเป็นการนิมนต์พระมาสวดและรดน้ำมนต์เท่านั้น เนื่องจากคำสอนของหลวงปู่่มั่นที่เคยจุดธูปไปจำพรรษาตรงบริเวณที่ปัจจุบันนี้เป็นวัดป่าสาระวาริที่อยู่หมู่บ้าน ให้เลิกเชื่อและนับถือผีซึ่งหลักบ้านและศาลปู่ตาก็ยกเลิกไปด้วย รวมไปถึงการเลี้ยงไหม ซึ่งการสาวไหมต้องดัมตัวไหมหรือฝักหลอกซึ่งเป็นบาปการเลี้ยงไหมต่อมาก็เลิกทำด้วย

ส่วนที่เป็นระเบียบ

บริเวณพื้นที่ที่เป็นระเบียบต่อออกมาจากเรือนใหญ่มีหลังคาคลุม ส่วนใหญ่เรียกพื้นที่ส่วนนี้ว่า *เชีย* หรือ *เสีย* เช่น ไทยพวนบ้านกลาง อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ไทโย้ยบ้านโพนแพง ตำบลหนองสนม อำเภอดงหลวง จังหวัดสกลนคร เรียกว่า *เชีย* และไทเลยที่คอนสารเรียก *เสีย* นอกจากเรียกว่า *เชีย* และ *เสีย*แล้ว พื้นที่เดียวกันนี้ยังอาจเรียกว่า *เบิง* โดยไทแสกที่บ้านดอนสมอ อำเภอศรีสงคราม และชาวผู้ไทในอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ และเรียกว่า *กะเบิง* โดยไทย้อที่บ้านจิว อำเภอกุศบาก จังหวัดสกลนคร ในขณะที่ในแถบอีสานกลาง เช่น บ้านกุดลิง อำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ เรียกว่า *เกย*

คำว่า *เชีย* ตามพจนานุกรมหมายถึง พื้นที่เรือนที่ต่อออกมาจากหลังใหญ่มีหลังคาต่ำกว่าเรือนใหญ่ (ทองคำ, 1992: 302) หรือหมายถึงระเบียบ เฉลียง (สมเด็จพระมหาธีรวงศ์, 2515: 149)

ส่วนที่เรียกว่า *เชีย* นอกจากจะเป็นพื้นที่ที่ต่อออกมามีหลังคาต่ำกว่าเรือนใหญ่แล้ว ลักษณะหลังคาที่เป็นแบบจั่วคู่ พื้นที่บริเวณใต้จั่วที่ต่อออกมาจากเรือนใหญ่ที่ไม่มีผนังหรือมีผนังเพียงบางส่วนก็เรียกว่า *เชีย* เช่นเดียวกัน แต่จะเรียกลักษณะเรือนที่มีจั่วคู่ว่า *เรือนคู่* ในขณะที่เรียกเรือนที่ต่อหลังคาลาดลงจากเรือนใหญ่ว่า *เรือนเชีย* (บัวศรี สาหัส, สัมภาษณ์) ในขณะที่คำว่า *เกย* มีความหมายที่กว้างกว่าเพราะหมายถึงเฉลียงเรือนชดหรือเชีย หรือที่สำหรับขึ้นลงราชยานของเจ้านาย (สมเด็จพระมหาธีรวงศ์, 2515: 41และทองคำ, 1992: 61)

ในภาพลายเส้นของ Delaporte (1873) ที่เป็นเรือน 2 หลังไม่มีพื้นที่ส่วน เชีย เชื่อมด้วยชานตรงกลางเรือนเป็นหลังคาจั่วไม่มีส่วนยื่นออกมาด้านข้าง ภาพดังกล่าวนี้ตีพิมพ์ในหนังสือ “ชุมชนอันล้ำค่าของลาว” (Gay, 1997: 130) ได้อธิบายส่วนที่เป็นชานเชื่อมเรือนสองหลังว่า “เกย” ในภาพมีคนที่นั่งอยู่ด้านข้างเรือน เป็นใบไม้ใ้ล่างก่อนที่เรือนของชุมชนชาวลีทั้นผู้ในและลาวในภาคอีสานที่พัฒนาต่อมาจะเป็นแบบเรือนที่มีจั่วผู้มีรางน้ำตรงกลางนั้นมีเรือนอีกประเภทหนึ่งที่น่าจะเป็นเรือนที่ปลูกในขั้นแรกที่ตั้งถิ่นฐานชุมชน และสร้างด้วยวัสดุที่ไม่ถาวร เช่น ไม้ไผ่ ฝาแถบตอง และมุงหลังคาด้วยหญ้าคา (สุรัตน์, 2537: 31) โดยสร้างเป็นเรือนนอน 1 หลัง มีหลังคาจั่วเดียว ไม่มีส่วนยื่นยาวต่อหลังคาออกมาเป็นระเบียง เรือนสองหลังจึงเชื่อมต่อกันด้วยชานแดด ดังในภาพลายเส้นของ Delaporte และส่วนชานตรงกลางนี้เองที่เรียกว่า เกย เกยแต่เดิมจึงอาจหมายถึงพื้นที่ที่ต่อออกมาจากเรือนใหญ่ ซึ่งอาจไม่ได้มุงด้วยหลังคา

พัฒนาการเรือนและการปรับตัวของไท-ลาวในอีสาน

ในปัจจุบันไม่มีหลักฐานเรือนอีสานที่เป็นอาคารแบบเดิมเหลืออยู่ แต่จากการสำรวจภาคสนามและเอกสารบันทึกต่าง ๆ ก็ชี้ให้เห็นว่ารูปแบบเรือนไท-ลาวในภาคอีสานมีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงมาแล้ว ตามเงื่อนไขทั้งวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปและการเลือกใช้วัสดุที่ต่างไปจากเดิม ซึ่งในการเปลี่ยนแปลงแต่ละครั้งต่างก็มีผลต่อการใช้พื้นที่ของเรือนด้วย อาจกล่าวได้ว่าเรือนในภาคอีสานมีพัฒนาการอย่างน้อยเป็น 3 ช่วงด้วยกันก่อนที่จะเข้าสู่เรือนแบบที่นิยมในปัจจุบัน คือเรือนอีสานแบบดั้งเดิม เรือนอีสานรุ่นกลางและเรือนอีสานระยะที่ 3 ซึ่งยังมีการพัฒนาต่อมาจนถึงปัจจุบัน

1. เรือนอีสานแบบดั้งเดิม

เรือนชาน

เนื่องจากชาวไท-ลาวในอีสานส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อพยพจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามาตั้งหลักแหล่งในเขตที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยหลายครั้งด้วยกัน มีหลักฐานการย้ายถิ่นฐานด้วยเงื่อนไขทั้งจากความแห้งแล้งของถิ่นเดิม และจากการขยายครัวเรือนหรือแม้แต่การถูกกวาดต้อนไปเพื่อรวบรวมผู้คนเพื่อตั้งเป็นเมือง (ดูรายละเอียดใน ชลิต วิพัทนะพร, 2529)

หลักฐานหลายส่วนชี้ให้เห็นว่าเรือนในระยะแรกๆของการตั้งถิ่นฐานเป็นเรือนที่มุงหลังคาด้วยหญ้า ส่วนของฝาเรือนมักเป็นไม้ไผ่หรือไม้ไผ่สานขัดกัน หรือเป็นฝาแถบตองคือเอาใบตองกงเป็นฝาโดยมีไม้ไผ่สานขัดกันเป็นตาสี่เหลี่ยมหนีบใบตองไว้ พื้นเรือนก็มักจะปูด้วยฟากสับ ส่วนโครงสร้างหลักเป็นไม้จริง ในบันทึกของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ใน เรื่องที่เกี่ยวกับต่าง ๆ ภาคที่ 5 ว่าด้วยเที่ยวมณฑลอัครแลมณฑลอีสาน ใน พ.ศ. 2449 ทรงบันทึกว่าเรือนในเมืองนครพนม “เป็นเรือนใต้ถุนสูงโดยมากหลังคามุงแฝก บางแห่งมุงด้วยไม้ไผ่หรือกระเบื้องไม้ ใต้ถุนเรือนมักมีที่ทอดผ้า แลบางแห่งมีครกกระเดื่องตำข้าวและมักมียุ้งเข้าเล็กๆ หลังหนึ่งต่างหากและที่เป็นบ้านนอกมีคอกกระบืออยู่ใต้ถุนเรือนด้วย”

การที่เรือนชาวบ้านทั่วไปมุงหลังคาด้วยแฝกหรือหญ้าคา หรือแม้การใช้ไม้ไผ่ทาบมุงหลังคา เนื่องจากเป็นวัสดุเบาที่หาได้ง่ายและมีขั้นตอนการทำที่ไม่ยุ่งยากมาก แต่ก็ทำให้หลังคามีความลาดชันมาก รูปทรงหลังคาจึงสูงแหลมเพื่อให้การระบายน้ำฝนจากหลังคาเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว ลักษณะเรือนจึงมักเป็นเรือนเดี่ยวติดกับชาน ไม่มีส่วนเกยหรือระเบียงด้านข้าง ทั้งนี้การทำลาดหลังคาลงมาเป็นเกยหรือระเบียงด้านข้างเรือนนอนจะทำให้หลังคาต่ำมากจนเกินไป เรือนในรุ่นแรกๆที่ตั้งถิ่นฐานที่มุงหลังคาด้วยหญ้าจึงมักไม่มีส่วนเกยหรือระเบียงด้านข้าง

เรือนที่เป็นเรือนเดี่ยวแบบนี้บางครั้งน่าจะมีการสร้างเรือนอีกหนึ่งหลังติดกับส่วนชานในลักษณะที่วางขนานกัน ซึ่งในหนังสือ เรือนไทยบ้านไทย ของศรีศักร วัลลิโภดม (2543: 67) ก็กล่าวถึงเรือนเก่าในอีสานว่าเคยพบเห็นเรือนที่ปลูกคู่กันโดยมีชานแล่นถึงกัน ลักษณะเรือนที่เป็นเรือนเดี่ยววางคู่กันโดยมีชานแล่นตรงกลางยังพบได้ในแถวลาวภาคใต้ด้วย ดังตัวอย่างจากภาพเขียนเก่าของชาวตะวันตกที่เคยเดินทางเข้าไปในราชอาณาจักรลาว (Gay, 1997)

เรือนจั่วเดี่ยวหรือเรือนชานแบบเรือนในภาคอีสานที่เป็นเรือนยุคแรกๆนี้ น่าจะมีความคล้ายคลึงกันกับเรือนของผู้ไทในเมืองพิน แขวงสะหวันนะเขต ซึ่งแม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีปลูกเรือนชานที่เป็นเรือนจั่วเดี่ยวไม่มีเกย ซึ่งเรียกกันว่า เรือนชาน ภายในเรือนบริเวณดินส้วมนอนตอนท้ายเรือนมีเตาไฟสำหรับทำอาหารโดยไม่ได้แยกครัวไฟออกมาเป็นเรือนครัวไฟต่างหากเหมือนกับเรือนในยุคหลังลงมา ลักษณะเรือนจั่วเดี่ยวไม่มีเกย แต่เป็นเรือนคู่กัน มีชานเชื่อมตรงกลางไม่ใช่มีเพียงแต่เรือนของกลุ่มไท-ลาวเท่านั้น แต่เรือนแบบเก่าของพวกกะโซ่ก็ไม่ค่อยมีระเบียบ ซึ่งสุรัตน์ (2537: 131) ให้รายละเอียดว่าถ้าเป็นเรือนของผู้มีกำลังทรัพย์ ก็ปลูกติดต่อกันขึ้นข้างหน้าอีกหลังหนึ่งเป็นที่รับแขก ส่วนครัวไฟอยู่ในเรือนนอน ครกสำหรับตำข้าวและหูกสำหรับทอผ้าก็รวมอยู่ในเรือนรับแขกนั้นด้วย ซึ่งก็น่าจะเป็นแบบเรือนแผ่นดินนั่นเอง คือแบ่งเป็นส่วนเรือนนอนกับเรือนโข่งหรือหัวลอย (ผู้ไท) เรือนที่คู่กันร่วมชานแต่หลังคาไม่ต่อกันแบบเรือนแผ่นดิน เนื่องจากการทำเรือนแฝดที่เอาชายคาของหลังคาจั่ว 2 จั่วมาต่อกัน ต้องการรางน้ำตรงกลาง ซึ่งในสมัยก่อนที่ไม่มียังกะลีสื่อต้องใช้ต้นไม้ทั้งต้นขุดเป็นรางสำหรับใช้เป็นอ่างรินหรือรางน้ำ

ที่มาภาพ: ศรีศักร วัลลิโภดม(2543), เรือนไทย บ้านไทย. หน้า 69.

ภาพที่ 4-19 เรือนชานของผู้ไทในเมืองพิน แขวงสะหวันนะเขต และเรือนชานโบราณในพื้นที่ภาคอีสาน ในจังหวัดกาฬสินธุ์

เรือนที่เป็นสองหลังมีชานแล่นกลางยังพบหลักฐานจากภาพถ่ายเก่าคือ เป็นเรือนที่พุกสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประทับ เมื่อครั้งเสด็จตรวจราชการมณฑลอุดร³ ตัวเรือนมีฝาเป็นไม้ไผ่สาน หลังคาจั่วมุงด้วยหญ้าคา ที่พิเศษกว่าเรือนทั่วไปก็คือ มีศาลาโถง หลังคาจั่ว มุงหญ้าขางกับแนวแกนเรือนทางด้านหน้า ทั้งนี้เพื่อเป็นที่ประทับว่าราชการ ด้านข้างเรือนมีเกย สำหรับขึ้นลงในการประทับบนหลังช้าง (ดำรงราชานุภาพ, 2545: 131)

ที่มาภาพ: ศรีศักดิ์ วรวิไลโกดม(2543), เรือนไทย บ้านไทย. หน้า 68.

ภาพที่ 4-20 เรือนโข่งจั่วแฝด จังหวัดกาฬสินธุ์

ที่มาภาพ: Patrick Gay (1997), ชุมชนอันล้ำค่าของลาว: Treasur from Laos.

ภาพที่ 4-21 เรือนแบบดั้งเดิมจากภาพเขียน

ที่มาภาพ: ดำรงราชานุภาพ, กรมพระยา (2545). เทศกาลโบราณคดี. หน้า 131 .

ภาพที่ 4-22 เรือนที่ประทับสำหรับว่าราชการ ด้านข้างมีเกยสำหรับประทับหลังช้าง

ลักษณะเรือนที่มุงหลังคาด้วยหญ้านี้โดยทั่วไปน่าจะเอาเตาไฟไว้รวมอยู่ในเรือนแบบเดียวกับเรือนของพวกกะโซ่ (สุรัตน์, 2537: 131) และเรือนชานของพวกผู้ไทในเมืองพิน แขวงสะหวันนะเขตของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่ปัจจุบันนี้บางส่วนก็ยังคงปลูกเรือนเดี่ยวหรือเรือนชาน คือเป็นเรือนจั่วเดี่ยวต่อกับชานโล่ง หลังคามุงหญ้า มีเตาไฟไว้ห้ายเรือนในเรือนนอน บริเวณดินส้วม

เรือนที่ใช้วัสดุเบาเช่นนี้ เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานในระยะแรกๆ ทั้งนี้ในระยะแรกตั้งชุมชน ชาวบ้านต้องต่อสู้กับการถากถางเปิดพื้นที่นาและการหาอยู่หากินที่ยังไม่มั่นคง และยังทั้งไม่มั่นใจว่าพื้นที่ที่อยู่จากอุดมสมบูรณ์จริงหรือไม่ การปลูกสร้างเรือนในระยะแรกๆจึงเป็นเรือนชั่วคราว เนื่องจากก่อสร้างได้ง่าย การเตรียมวัสดุทำได้ง่ายกว่าเรือนเครื่องสับที่ต้องเตรียมไม้จริงทั้งหลัง ฝาเรือนที่ทำด้วยไม้เทียบสานขัดกันหรือเป็นลายสอง รวมทั้งฝาแถบตอง พื้นปูด้วยฟาก ก็เพียงพอต่อการระบายอากาศภายในเรือน เพราะแผ่นวัสดุฝาเช่นนี้มีช่องว่างพรุนโดยตลอด แม้ว่าในฤดูร้อนเมื่อลมพัดผ่านก็เข้าสู่ภายในเรือนสร้างภาวะสบายได้ ในขณะที่เตาไฟในเรือนก็จะเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ช่วยให้วัสดุเหล่านี้คือ หลังคาหญ้า ฝาไม้ไผ่สาน พื้นฟากแห้งและไม่มีแมลงเข้ามาอาศัยรบกวนโดยเฉพาะยุง ทำให้อายุการใช้งานของวัสดุนานมากขึ้น และรูพรุนของส่วนปิดล้อมระนาบต่างๆของเรือนก็ช่วยระบายควันไฟออกสู่ภายนอกได้ไม่ยาก

ลักษณะเรือนที่มุงหลังคาด้วยหญ้าที่เป็นฉนวนความร้อนที่ดี และมีฝาและพื้นที่มีรูพรุนลมพัดผ่านได้ดีนั้น แม้ว่าจะไม่มีหน้าต่างแต่สภาวะอากาศภายในเรือนก็เย็นคล้ายกับอยู่ภายใต้ร่มไม้ ซึ่งน่าจะเหมาะสมกับสภาพอากาศในเขตร้อนชื้น คือในเขตภาคอีสาน และลาวที่อยู่ในที่ราบอันเป็นเขตที่อากาศไม่หนาวจัด

การใช้พื้นที่เรือน

เนื่องจากอยู่ในเขตภูมิอากาศแบบร้อนชื้น ซึ่งอุณหภูมิเฉลี่ยโดยทั่วไปจะร้อนมากในฤดูร้อน และในฤดูหนาวก็ไม่หนาวเย็นมากแบบในเขตภูเขาสูง การอยู่อาศัยในบริเวณที่มีร่มเงาและลมพัดผ่านได้ก็ทำให้รู้สึกสบาย ดังนั้นกิจกรรมส่วนใหญ่ในเรือนอีสานแบบเดิมในเวลากลางวันจึงอยู่ภายนอกเรือนนอน แต่การใช้พื้นที่ใต้ถุนเรือนยังไม่มีมากนัก เนื่องจากใต้ถุนเรือนเป็นพื้นที่กันไว้เป็นคอกวัวควาย ซึ่งส่วนของชานมักลดระดับลงเพียงเล็กน้อย เพื่อให้ความสูงของใต้ถุนสูงพอที่จะนำวัวควายเข้าไปได้ กิจกรรมการใช้พื้นที่ของมนุษย์เมื่ออยู่กับเรือนจึงอยู่บนเรือนและชานเป็นส่วนใหญ่ และไม่อาศัยใต้ถุนเรือนมากนัก เนื่องจากสภาพโดยทั่วไปของภาคอีสานในสมัยนั้นยังเต็มไปด้วยป่าไม้ มีสัตว์ร้ายชุกชุม ซึ่งมักจะพบในบันทึกเสมอหรือคนเฒ่าคนแก่เล่าให้ฟังว่าในสมัยก่อนมีเสือเข้ามากัดกินสัตว์เลี้ยงบ่อยๆ นอกไปจากมีสัตว์ร้ายชุกชุมในสมัยก่อนแล้ว ยังมีโจรผู้ร้ายด้วย ในบันทึกของเดช ภูสองชั้น (2546: 37) กล่าวถึงเรื่องราวของคนในทุ่งกุลาร้องไห้ว่าจะปลูกเรือนอยู่ตามหัวไร่ปลายนาไม่ได้ เพราะจะหาว่าเป็นช่องโจรให้โจรมาพักอาศัย จะถูกไล่ให้เข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน วัวควายจึงมักเลี้ยงไว้ใต้ถุนเรือนเพื่อเฝ้าระวังภัยจากโจรผู้ร้ายมาขโมยสัตว์เลี้ยงได้อย่างใกล้ชิด การใช้พื้นที่ใต้ถุนเรือนจะใช้เฉพาะเวลากลางวันกับกิจกรรมบางอย่าง เช่น ทอผ้า เท่านั้น ส่วนการพักผ่อนและรับประทานอาหารแม้แต่ชักล้างต่างๆ ก็จะทำบนชานและในเรือน บางแห่งการทอผ้าก็ยังคงทำบนเรือนด้วย

เนื่องจากในระยะแรกนี้เอาเตาไฟไว้ในเรือนนอน โดยยังไม่ได้แยกออกมาเป็นเรือนไฟต่างหาก ภายในเรือนนอนจึงมีพื้นที่ค่อนข้างกว้าง ห้องนอนอยู่ติดกับฝาเรือนด้านทิศหัวนอน ความกว้างยาวของส่วนนอนประมาณ 2 เมตรเท่านั้น คือโดยทั่วไปมีพื้นที่แค่พอสำหรับคน 2 คนนอนนอนได้เท่านั้น ส่วนชานที่ติดกับด้านยาวของเรือนเป็นส่วนที่ไม่มีหลังคาคลุม พื้นที่ที่อยู่ทางด้านท้ายเรือนจึงเป็นเหมือนกับชานน้ำ หรือชานเปียกที่ในเรือนรุ่นหลังมักทำไว้คั่นระหว่างเรือนนอนกับเรือนไฟ พื้นที่ตอนที่ติดกับด้านหัวเรือนเป็นพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างภายในเรือนกับภายนอก

2. พัฒนาการของเรือนอีสานจากเรือนแบบดั้งเดิม

เมื่อชุมชนไท-ลาวในภาคอีสานได้ตั้งหลักแหล่งลงกับพื้นที่นานพอสมควร จนกระทั่งมีความมั่นคงและมั่นคงกับสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์พอที่จะทำนาและมีแหล่งอาหารที่พอเพียง เรือนพักอาศัยจึงมีการก่อสร้างแบบเรือนไม้ที่มีความมั่นคงแข็งแรงมากขึ้น อาจมีการปรับเปลี่ยนการใช้วัสดุบางส่วนอันทำให้มีผลต่อแบบเรือน เช่น การเปลี่ยนแปลงวัสดุหลังคาจากหญ้าคาเป็นแป้นไม้ เนื่องจากการใช้แป้นไม้มีผลหลังคาต้องใช้ไม้เนื้อแข็งที่ทนทาน การตัดไม้เนื้อแข็งให้เป็นแผ่นและให้ได้จำนวนมากพอที่จะใช้มุงหลังคาเรือนได้ทั้งหมด จึงเป็นงานที่หนักมากกว่าการเกี่ยวหญ้าแล้วผูกเป็นตับหญ้ามาก ในระยะนี้รูปแบบเรือนจึงเป็นแบบที่ปรับปรุงจากแบบเดิมคือ เกิดเรือนพื้นฐาน 3 แบบ คือ เรือนชาน เรือนเกย และเรือนแฝด และน่าจะเป็นระยะที่เริ่มแยกเตาไฟไปเป็นเรือนครัวไฟที่ท้ายเรือนแทนการเอาเตาไฟไว้ในเรือนนอน

สุรัตน์ (2537: 133) กล่าวว่าบ้านเรือนของอีสานในระยะที่สองเป็นช่วงนับแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ซึ่งทางกรุงเทพฯ เริ่มมีการส่งข้าหลวงเชื้อพระวงศ์มาดูแลหัวเมืองเหล่านี้ภายหลังจากเกิดศึกฮ่อแล้วฝรั่งเศสได้ขยายดินแดนเข้ายึดฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง การเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้ระบบอุปฮาดราชวงศ์สิ้นสุดลง รูปแบบศิลปกรรมเริ่มมีการรับแบบอย่างจากทางกรุงเทพฯ ทั้งทางด้านภาษาเขียน กฎหมาย ระเบียบราชการและรูปแบบบ้านเรือนด้วย

การเปลี่ยนแปลงน่าจะเกิดกับเรือนของเจ้าเมือง กรมการเมืองก่อน โดยเรือนได้ปรับจากเรือนหลังคามุงหญ้าคาไม้ไผ่มาเป็นเรือนไม้จริง หรือเรือนเครื่องสับด้วยเหตุที่ต้องต้อนรับเจ้านายจากกรุงเทพฯ และเห็นแบบอย่างเรือนเครื่องสับของภาคกลาง นอกจากนั้นในใบบอกของเมืองต่างๆ บ้านเรือนเจ้าเมืองมักถูก

ไฟไหม้ จึงเปลี่ยนรูปแบบเป็นเรือนเสาสูงไม้จริงมุงหลังคาด้วยแป้นไม้ ที่เรียกว่า แป้นเกล็ด หรือมุงกระเบื้องขอ (สุรัตน์, 2537: 133) ในบริเวณบ้านเจ้าเมืองมักทำหอสูงสำหรับขึ้นลงช้าง เรียกว่าเกยช้างเพื่อใช้ตรวจราชการในท้องถิ่นต่างๆซึ่งส่วนใหญ่เป็นป่าเป็นดง จะมีเฉพาะเกวียนเท่านั้น การใช้ช้างม้าเป็นสัตว์พาหนะจึงเป็นสิ่งจำเป็น (สุรัตน์, 2537: 135)

เรือนเกย หรือ เรือนเขีย ยังเป็นปัญหาว่ารูปแบบเรือนเกยที่เป็นเรือนนอนมีระเบียบยาวตลอดด้านข้าง ต่อเนื่องจากหลังคาเรือนนอนออกมาคลุมส่วนเกยจะได้รับอิทธิพลจากภายนอกหรือเป็นพัฒนาการภายในของกลุ่มไท-ลาวใต้เวียงจันทน์ลงมา เนื่องจากแบบของแผนผังที่มีระเบียบด้านข้างตัวเรือนนอนก็เป็นแบบที่พบทั่วไปในเรือนไทยภาคกลางอยู่แล้ว แต่เรือนเกยในระยะนี้ก็ยังไม่น่าจะเป็นที่แพร่หลายในหมู่ชาวบ้านทั่วไปที่ยังคงมุงหลังคาเรือนด้วยหญ้าคาเป็นส่วนใหญ่ เรือนเกยในภาคอีสานมักจะมุงหลังคาด้วยแป้นไม้หรือกระเบื้องเท่านั้น เนื่องจากพอจะทำให้ลาดหลังคาส่วนเกยไม่ต่ำมากได้ และใช้งานพื้นที่ส่วนเกยได้สะดวกเหมาะสม ในขณะที่ถ้ามุงหญ้าคาหลังคาจะต่ำมากเกินไปจนใช้งานพื้นที่ไม่สะดวก เพราะต้องการให้ระบายน้ำฝนได้อย่างรวดเร็ว ในระยะนี้เองที่เรือนในภาคอีสานเริ่มลงตัวเป็นเรือนนอนที่มักมี 3 ห้องเสา (สุรัตน์, 2537: 133) ซึ่งนอกจากเรือนชานและเรือนแฝดแบบแยกโครงสร้าง และเรือนแฝดแบบที่เรือนช่องหรือเรือนหัวลอยฝากโครงสร้างกับเสาเรือนนอนแล้ว น่าจะมีเรือนเกยเกิดขึ้นแต่ก็ยังไม่แพร่หลายมากนัก

หลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าเรือนเกยนั้นน่าจะเป็นเรือนที่พัฒนาต่อมาในชั้นหลังลงมาในพื้นที่แถบลาวทางตอนใต้และในภาคอีสาน คือเรือนผู้ไทแต่เดิมไม่มีส่วนของพื้นที่ที่เรียกว่า เกย คือเป็นระเบียบที่มีเพียงหลังคาที่ยื่นต่อออกมาจากหลังคาเรือนนอนทางด้านข้าง เนื่องมาจากพื้นที่ส่วนเดียวกันนี้ กลุ่มผู้ไทที่อยู่ในเมืองวังจะเรียกว่า เขีย ในขณะที่ผู้ไทในเมืองพินเรียกว่า เกย (เชียงเกน ไชคำพิฑูณ, สัมภาษณ์) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวผู้ไทได้ยืมคำเรียกชื่อพื้นที่บางส่วนของเรือนพักอาศัยที่ภาษาของตนเองไม่มีคำเรียก จากท้องถิ่นที่ตนเองอพยพเข้าไปอยู่มาใช้ และแสดงว่าเรือนของชาวผู้ไทแต่เดิมก็ไม่มีส่วนพื้นที่ลักษณะเช่นนี้มาก่อน น่าสนใจว่ากลุ่มไท-ลาวกลุ่มอื่นๆไม่ว่าจะเป็นไทยย้อ หรือผู้ไท ในภาคอีสานส่วนมากก็เรียกพื้นที่ส่วนนี้ไม่เหมือนกัน เช่น กลุ่มที่อยู่ในเขตแอ่งสกลนครมักจะเรียกว่า เขีย และ กะเบิง หรือ เบิง ส่วนกลุ่มที่อยู่ในเขตแอ่งโคราชมักเรียกว่า เกย บางแห่งเรียกว่า เบิง เป็นต้น

คำเรียกชื่อส่วนของระเบียบนี้ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในเขตพื้นที่ตั้งแต่แขวงคำม่วนขึ้นไป โดยเฉพาะในเขตเวียงจันทน์จะเรียกว่า เขีย จนมีคำเรียกประเภทเรือนที่มีพื้นที่ด้านข้างตามยาวของเรือนและมีหลังคาลาดลงมาคลุมว่า เรือนเขีย ส่วนพื้นที่ตั้งแต่แขวงสะหวันนะเขตลงไปทางใต้มักจะเรียกว่า เกย ส่วนคำว่า ระเบียบ ในเขตเวียงจันทน์หมายถึงพื้นที่ด้านที่อยู่ต่อทางด้านสกัดเรือนคือทางชื่อ ไม่ใช่ทางด้านแป ที่สำคัญคือในเขตเวียงจันทน์ คำว่า เกย หมายถึงร้านค้าขนาดเล็ก ไม่มีหลังคามุง และอยู่ทางด้านชื่อหรือด้านสกัด (Sophie and Pierre, 2003: 128-130)

กลุ่มผู้ไทที่อยู่ในเขตประเทศไทยก็เรียกชื่อส่วนเฉลียงนี้ไม่เหมือนกัน คือผู้ไทในบ้านกลาง ตำบลกุดไธ อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร เรียกส่วนระเบียบหรือเฉลียงด้านแปของเรือนว่า เกย และเรียกส่วนห้องเบิงที่ตั้งหิ้งพระ ว่า ฮอง (นพดลและจันทนีย์, 2548: 37) แต่ส่วนพื้นที่ส่วนนี้ในกลุ่มผู้ไทบ้านค้อน้อย ตำบลกุดไธ อำเภอกุดบาก เรียกว่า กะเบิง (นพดลและจันทนีย์, 2548: 42) ในขณะที่กลุ่มผู้ไทในเขตอำเภอดงหลวง จังหวัดสกลนคร เรียกส่วนระเบียบนี้ว่า เกย เช่นเดียวกัน (นพดลและจันทนีย์, 2548: 52 และ 56)

กลุ่มไทยย้อในแต่ละพื้นที่ที่อยู่ในเขตภาคอีสานของประเทศไทยก็เรียกพื้นที่ที่ส่วนนี้แตกต่างกันออกไป เช่น ไทยย้อที่บ้านจั่ว ตำบลกุดไธ อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร เรียกส่วนระเบียบด้านข้างเรือนนอน

ว่า กะเปิง หรือ เปิง แต่เรียกห้องที่ตั้งหิ้งพระหรือหิ้งผีว่า ฮ่อง (บัวเรือน นามสูง, สัมภาษณ์) ในขณะที่ไต่ ย้อที่บ้านโพน ตำบลโนนตาล อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เรียกส่วนเดียวกันนี้ว่า เชียบ และเรียกห้อง พระว่า ฮอง หรือ ฮ่อง (คำฝน กิตติศรีวรรณ, สัมภาษณ์)

ตารางที่ 1 แสดงการเรียกชื่อพื้นที่ส่วนต่างๆ ของกลุ่มไท-ลาวในพื้นที่ศึกษา

กลุ่ม	พื้นที่	ชน	เกย	ส่วม	ห้องเปิง	ครัว	อ้างอิง
ผู้ไท	จ.กาฬสินธุ์	ชาวมม	เปิง	โล้ม	ฮอง	เรือนไฟ	ไพโรจน์, 2531: 116และ118
	บ้านกลาง ต.กุดไฮ อ.กุดบาก จ.สกลนคร		เกย	โล้ม	ฮอง		นพดล และจันทน์, 2548: 37
	บ้านค้อน้อย ต.กุดไฮ อ.กุดบาก จ.สกลนคร		กะเปิง		ฮอง		นพดล และจันทน์, 2548: 42
	อ.ดงหลวง จ.มุกดาหาร		เกย		ฮอง		นพดล และจันทน์, 2548: 52และ 56
ไทยย้อ	บ้านจิว ต.กุดไฮ อ.กุดบาก จ.สกลนคร		กะเปิง เปิง		ฮ่อง		นายบัวเรือน นามสูง
	บ้านโพน ต.โนนตาล อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม		เชียบ		ฮอง ฮ่อง		นางบัวศรี สาหัส นายคำฝน กิตติศรีวรรณ
ลาว	บ้านกุดลิง ต.ร่องคำ อ.ร่องคำ จ.กาฬสินธุ์		เกย เฉลียง	ส่วม	เปิง	เรือนครัว	นางสัมฤทธิ์ มหิเดช
	จ.กาฬสินธุ์ จ.มหาสารคาม		เฉลียง เกย	ส่วม	เปิง	เรือนครัว	สุวิทย์ จิระมณี, 2521:
ไทยย้อ	บ้านโพนแพง ต.หนองสนม อ.วานรนิวาส จ.สกลนคร	ชนเปียง	เชียบ กะเปิง (ส่วนใหญ่)		ฮอง		นากกระเกด แก้วมณี นางवास บัวพันธุ์
	บ้านอากาศ ต.อากาศ อำนาจ อ.อากาศ อำนาจ จ.สกลนคร	ชนละ	กะเปิง		ฮ่อง		นายทอง วงศ์ดี
แสก	บ้านดอนสมอ ต.ท่าบ่อ อ.ศรีสงคราม จ.นครพนม	ชนฝน	เชียบ กะเปิง เปิง		เปิง		นายอำคา ดันศรี
	บ้านอาจสามารถ ต.อาจสามารถ อ.อาจสามารถ จ.นครพนม	ชน	เชียบ	โปกนูน	ฮอง	รานวิ (เตาไฟ)	นายกัน คำเมือง
ไทพวน	บ้านกลางใหญ่ ต.กลางใหญ่ อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี	ชนน้ำ	เชียบ		ฮ่อง		นางชม งามหอม
	บ้านค้อ ต.บ้านค้อ อ.บ้านผือ จ.อุดรธานี	ชนฝน	เชียบ	ส่วม	ฮ่อง		
	บ้านกลาง ต.ปากคม อ.เชียงคาน จ.เลย	ชนดงฝน	เชียบ	ส่วม	ฮ่อง หน้าคอง		นายชูป ศรีทอง

ส่วนกลุ่มผู้ไทในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์กลับเรียกพื้นที่ส่วนระเบียงหรือเกยว่า เบียง และเรียกห้องที่ตั้งหิ้งสิ่งบูชาคือหิ้งพระหรือหิ้งผีว่า ฮอง ในขณะที่กลุ่มลาวเรียกว่า เบียง (ไพโรจน์, 2531: 116และ118) กลุ่มไทโย้ยที่บ้านโพนแพง ตำบลหนองสนม อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนคร และไทโย้ยที่บ้านอากาศ ตำบลอากาศอำวน อำเภออากาศอำวน จังหวัดสกลนคร เรียกส่วนระเบียงนี้ไม่เหมือนกันเช่นเดียวกัน รวมทั้งกลุ่มไทแสกด้วย (ดูตารางที่ 1)

อย่างไรก็ตามกลุ่มไทพวนในเขตบ้านกลางใหญ่ ตำบลกลางใหญ่ อำเภอบ้านผือ และบ้านค้อ ตำบลบ้านค้อ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี กับกลุ่มไทพวนบ้านกลาง ตำบลปากตม อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย กลับเรียกพื้นที่ที่เป็นระเบียงนี้ว่า เขีย เหมือนกันทั้งหมด

การที่กลุ่มไท-ลาว บางกลุ่มเรียกชื่อพื้นที่เรือนพักอาศัยด้วยคำเรียกที่ไม่เหมือนกันเช่นนี้ จึงมีความเป็นไปได้ที่รูปแบบเรือนพักอาศัยตามประเพณีเดิมของไท-ลาวกลุ่มเหล่านี้ ไม่มีพื้นที่ลักษณะกึ่งเปิดโล่งแบบระเบียงที่อยู่ทางด้านข้างตามยาวของเรือนนอน จึงมีการหยิบยืมคำเรียกชื่อจากคำของกลุ่มที่ตนเองติดตอสัมพันธ์อยู่ด้วย แม้แต่คำว่า เกย ที่กลุ่มลาวในแถบแอ่งโคราชเรียกส่วนระเบียงนี้ก็ยังคงเป็นที่น่าสงสัยว่าจะเป็นคำเรียกพื้นที่ส่วนนี้แต่เดิมจริงหรือไม่ หรือในทางตรงกันข้าม คำว่า เกย อาจเป็นคำเก่าที่สุดที่ใช้เรียกพื้นที่ระเบียงแบบนี้หรือยืมเอาคำเรียกจากส่วนอื่นๆเข้ามาใช้ ในวรรณกรรมเรื่องท้าวอุ่งท้าวเจืองซึ่งเป็นวรรณกรรมลาวโบราณคำว่า เกย มีความหมายสำหรับเรียกพื้นที่ที่เปิดโล่งคล้ายกับชานมากกว่ารวมทั้งกล่าวถึงคำว่า เกย ในความหมายที่อาจหมายถึงสำหรับขึ้นลงช้าง

เช่น	คิดชอบใช้หาที่	อ่าวพวง
	ชะบุงคิงออกมา	เกยกวาง
	แยงที่ลวงกางเมียนคองปุน	ปูลาด
	ข้าท่านเจ้าตัวช้างเนืองนี้	นอบถวาย

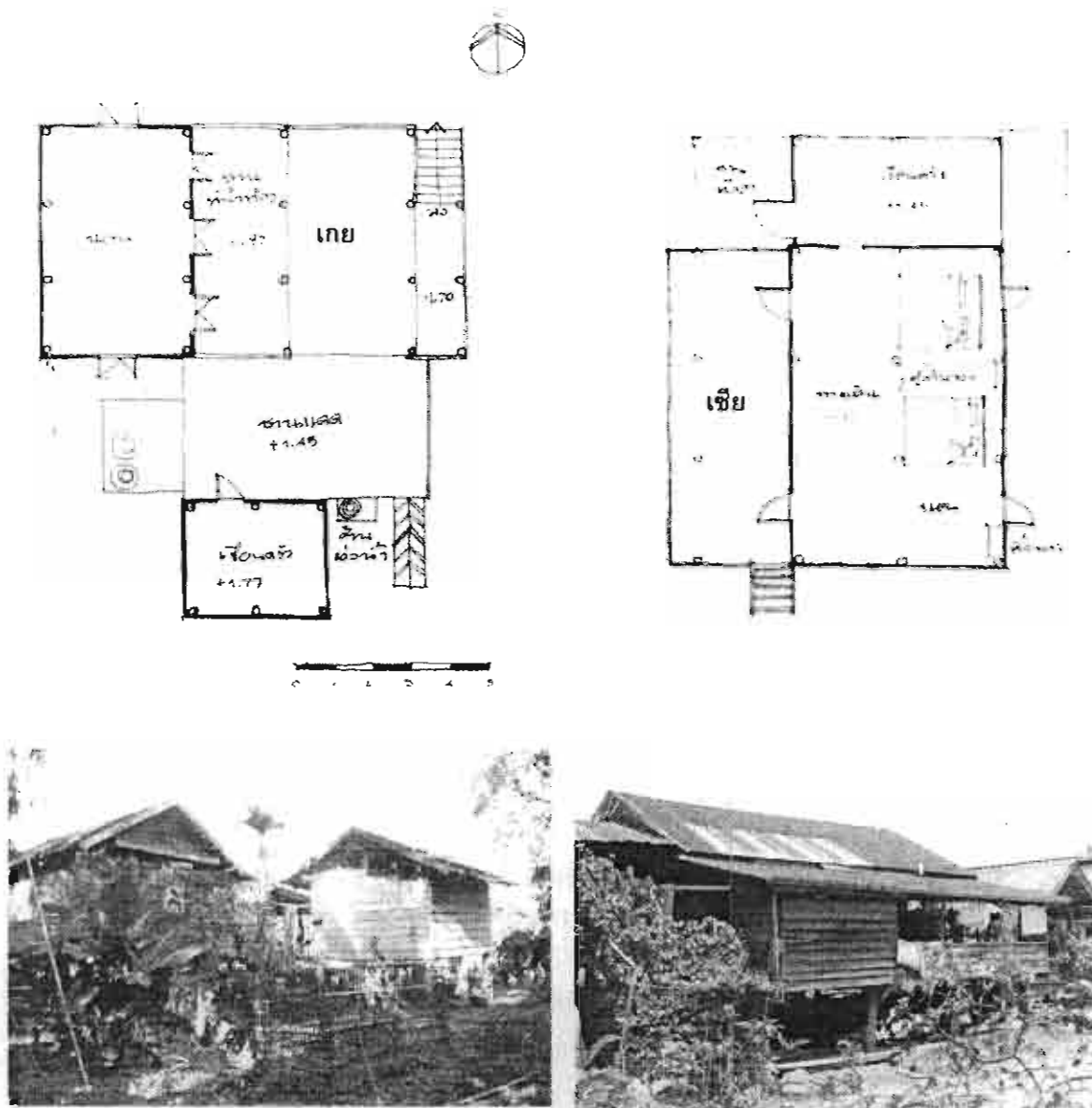
(ลีลา วีระวงส์, 2003, เหล่ม 1: 250)

พ่องถอดจ้าวดาวแก้ว	ผานู
เมืองๆ พายชุมอินแนบเกย	เอาห้าง
สะไบแคงผ้าผืนคาน	ย่องยัน
พนพวกช้างทั้งค้าย	พากไป

(ลีลา วีระวงส์, 2003, เหล่ม 1: 349)

ในเรือนของไท-ลาวทางภาคใต้ของประเทศ สปป. ลาว ส่วนของชานเปิดโล่งกับเกยสำหรับการขึ้นลงช้างอาจซ้อนกันเป็นส่วนเดียวกัน ต่อมาเมื่อมีพัฒนาการต่อหลังคาคลุมพื้นที่บางส่วนเป็นกึ่งเปิดโล่งแล้ว จึงเรียกพื้นที่นี้ว่า เกย และพื้นที่โล่งไม่มีหลังคาเรียกว่า ชาน ทั้งหมด

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าคำเรียกชื่อพื้นที่ลักษณะเดียวกันนี้กลับไม่มีความสับสน ในกลุ่มไท-ลาวที่อยู่ทางเหนือ คือตั้งแต่เขตแขวงคำม่วน เวียงจันทน์ ขึ้นไปจะเรียกพื้นที่ระเบียงแบบนี้ว่า เขีย ทั้งหมด ทั้งในกลุ่มเวียงจันทน์และหลวงพระบางก็เรียกว่า เขีย เหมือนกัน จึงมีความเป็นไปได้ว่าพื้นที่ระเบียงที่ติดกับเรือนนอนทางด้านยาวของเรือนนั้น อาจเป็นแบบแผนของเรือนกลุ่มไท-ลาวที่อยู่เหนือแขวงคำม่วน ขึ้นไปอยู่ก่อนแล้ว ในขณะที่เรือนตามแบบเดิมของกลุ่มที่อยู่ทางใต้ลงมาอาจไม่มีพื้นที่ส่วนนี้มาแต่เดิม แต่ต่อมาได้มีการปรับตัวและรับรูปแบบบางประการจากทางเหนือหรือจากที่อื่น จึงมีการเรียกชื่อด้วยคำเรียกที่แตกต่างกันไปตามพื้นที่แม้แต่กลุ่มที่พูดภาษาเดียวกัน แต่อยู่ต่างพื้นที่ก็เรียกไม่เหมือนกัน เป็นต้น

เรือนเกย ไทยย้อ บ้านจิว อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร

เรือนเขีย ไทพวน บ้านกลางใหญ่ อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

ภาพที่ 4-23 พื้นที่ส่วนเกยและเขียในเรือนกลุ่มไท-ลาวภาคอีสาน

หลักฐานที่กล่าวถึงนี้แสดงให้เห็นว่าเรือนดั้งเดิมของผู้ไทและกลุ่มไทลาวที่อยู่ทางตอนใต้อาจมีส่วนกระเบื้องที่เรียกว่า เกย หรือ เขีย มาก่อน สำหรับลาวทางตอนใต้และบางส่วนในเขตของภาคอีสานของประเทศไทย เรือนเกยจึงเป็นรูปแบบเรือนที่พัฒนาขึ้นมาในชั้นหลัง ภายหลังจากที่อาจได้รับอิทธิพลทางรูปแบบหรือเทคนิคบางประการจากกลุ่มเวียงจันทน์และหลวงพระบาง หรือแม้แต่ทางภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งเรือนเกยหรือเรือนเขียนี้น่าจะเป็นแบบที่ปลูกกันอยู่ทั่วไปในแถบเวียงจันทน์และหลวงพระบางมาก่อนทางลาวตอนใต้และในภาคอีสาน

เรือนแฝด ลักษณะของเรือนแฝดซึ่งมีอยู่ 2 ประเภทคือ แบบที่มีโครงสร้างของเรือนจั่วเดี่ยว 2 หลังครบสมบูรณ์นำมาวางเคียงกัน ให้ส่วนชายคาต่อกันเป็นรางน้ำ บริเวณรางน้ำเป็นพื้นที่เหมือนกับขานแล่นตรงกลาง เพียงแต่ส่วนชายคายื่นมาบรรจบกันเท่านั้น ระดับของพื้นทั้งหมดมักต่อเนื่องเป็นระดับเดียวกัน โดยไม่ลดระดับของพื้นเรือนช่องให้ต่ำกว่าเรือนนอน เรือนแฝดแบบนี้ น่าจะมีมาก่อนแบบที่เรือนช่องฝากโครงสร้างด้านหนึ่งกับเรือนใหญ่ คือตั้งเสาอีกเพียงหนึ่งแถว แล้วฝากโครงหลังคาและพื้นไว้กับเสาของเรือนนอนหรือเรือนใหญ่

เรือนแฝดนี้น่าจะเป็นแบบเรือนที่พัฒนาต่อมาจากเรือนขาน และ เรือนจั่วเดี่ยวสองหลังมีขานแล่นกลาง แต่ต่อมาขยับให้ชายคาเรือนสองหลังเข้ามาชิดกันแล้วทำรางน้ำเชื่อมไว้ตรงกลาง

เรือนแฝดเป็นเรือนที่มีอายุเก่าที่สุดตามที่ยังมีหลักฐานที่เป็นอาคารเหลืออยู่ในปัจจุบัน ในการศึกษาเรือนพื้นบ้านในเขตอำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม ของสุวิทย์ จิระมณี (2521) รวมถึงข้อมูลจากการสำรวจยังยืนยันว่า เรือนแฝดเป็นเรือนแบบเก่าที่สุดเท่าที่เคยพบเห็น ซึ่งเรือนแฝดทรงไทยต่อมาปรับเป็นแบบเรือนประเภทมีเรือนช่อง คือหลังคายังคงเป็นจั่วแฝด และมีพื้นที่ระเบียงเชื่อมจั่วทั้งสองเข้าด้วยกัน จั่วหลังคาลดความชันลงเกือบครึ่งหนึ่งและมักมุงหลังคาด้วยสังกะสี (สุวิทย์ จิระมณี, 2521: 35)

ในระยะนี้รูปแบบของเรือนที่เป็นเรือนแฝดน่าจะเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย เมื่อกลุ่มชาวบ้านทั่วไปได้หันมาใช้ไม้จริงมากขึ้น คือทั้งส่วนโครงสร้างพื้นและฝาเรือนปรับเปลี่ยนจากบางส่วนที่เป็นไม้ไผ่มาเป็นไม้จริง และหลังคาที่มุงด้วยหญ้าก็เริ่มเปลี่ยนมามุงด้วยแป้นไม้มากขึ้น

การใช้พื้นที่

เมื่อปรับเป็นเรือนแฝดหรือเรือนเกย จึงมีผลต่อการใช้พื้นที่ของเรือนในระยะต่อมาด้วย เนื่องจากลักษณะเรือนขานแต่เดิมที่มีพื้นที่ภายในกว้างมาก ต้องรองรับกิจกรรมนอกประสงค์ทั้งหมด เพราะไม่มีพื้นที่กึ่งเปิดโล่ง (Semi Outdoor) รองรับ

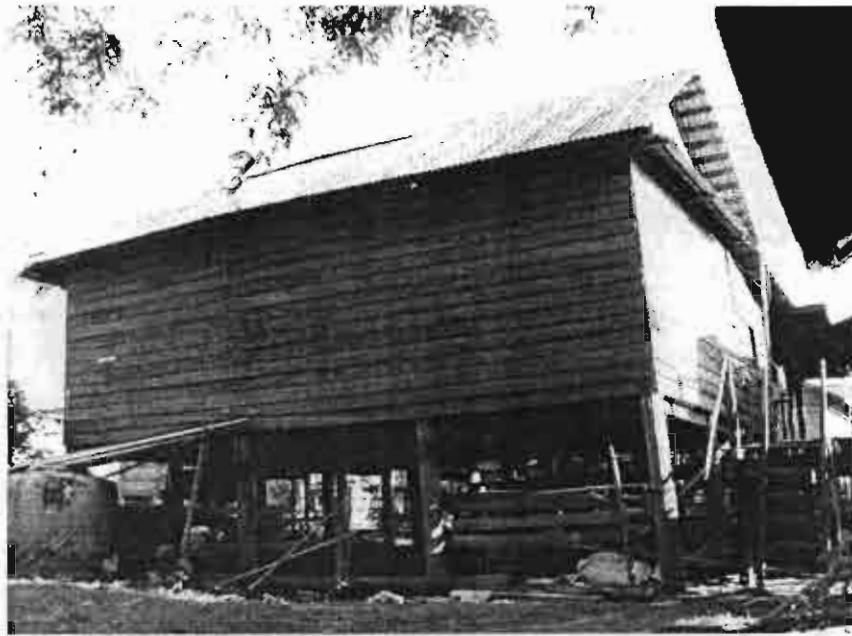
พื้นที่ส่วนเกยและส่วนของเรือนช่องหรือหั่วลอยในเรือนแฝด เป็นพื้นที่ที่มีหลังคาคลุมแต่ไม่นิยมทำฝาปิดล้อมทั้งหมดทุกด้าน ทำให้พื้นที่ส่วนเกยนี้รองรับกิจกรรมทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน คือเป็นพื้นที่พักผ่อน ทำงานในเวลากลางวัน และเป็นที่พักผ่อนของลูกชายในครอบครัวที่มีสมาชิกมากในเวลากลางคืน เป็นต้น

เมื่อปรับเปลี่ยนวัสดุจากหญ้ามาเป็นแป้นไม้ ส่วนของเตาไฟก็จะย้ายออกไปเป็นครัวไฟ เป็นอิสระจากเรือนนอน เมื่อมีพื้นที่ทั้งส่วนเกย หั่วลอย และครัวไฟ ภายในเรือนนอนจึงใช้เฉพาะสำหรับการนอนเท่านั้น ขนาดความกว้างของเรือนนอนที่กว้างมากก็ค่อยๆ ลดขนาดพื้นที่ลงเล็กน้อย แต่ขนาดของห้องส้วมนอนก็ยังคงขนาดที่พอให้คนนอนได้ 2 คน ความสำคัญของส่วนเกยและหั่วลอยมีมากขึ้น ซึ่งการอยู่อาศัยในเขตร้อนชื้นในภาคอีสานที่อากาศร้อนอบอ้าวในฤดูร้อน และค่อนข้างหนาวเย็นในฤดูหนาว การนอนในที่เปิดโล่งจึงให้ความรู้สึกสบายกว่าในที่ปิด เนื่องจาก ลมพัดผ่านได้ดี

การระบายอากาศ

การเปลี่ยนแปลงการใช้วัสดุนี้ก็ยังไม่มียผลต่อการทำช่องเปิดเช่นหน้าต่างในเรือนไม้จริง โดยเฉพาะฝาเรือนด้านทิศหัวนอนที่ยังคงปิดทึบทั้งหมด การระบายอากาศจะอาศัยช่องว่างระหว่างช่อกับฝาเรือน ที่มีช่องว่างเท่ากับความหนาของช่อและจันทันตามระบบโครงสร้าง ที่ใช้การบากหัวเสาเป็นร่องแล้วเอาช่อพาดใส่ร่องหัวเสา โดยมีจันทันพาดลงในร่องหัวเสาและบากส่วนปลายช่อหนีบจันทันไว้ด้วย ฝาเรือนมักจะสูงแต่

ระดับได้ซื้อจึงมีช่องว่างได้ขายคาที่ลมพัดผ่านได้ดี และการที่มีการกันส้วมนอนแต่เพียงสูงเท่ากับระดับศีรษะคน ทำให้อากาศได้หลังคามมีการเคลื่อนไหวถ่ายเทได้ ร่องระหว่างพื้นไม้กระดานที่มักไม่ติดชิดสนิทกันก็เป็นส่วนที่ช่วยให้มีการระบายอากาศภายในเรือนได้ด้วยเช่นเดียวกัน

ภาพที่ 4-24 เรือนไทย บ้านนาขาม จังหวัดสกลนคร ฝาเรือนด้านหัวนอนปิดทึบ

ภาพที่ 4-25 ที่ว่างระหว่างผนังและอะเสเพื่อการระบายอากาศภายในเรือนมุงหลังคาสังกะสี

3. พัฒนาการของเรือนอีสานในระยะที่ 3

เรือนอีสานในระยะที่ 3 เป็นระยะที่เริ่มมีการปรับเปลี่ยนหันมานิยมปลูกเรือนยกกันอย่างแพร่หลาย ในขณะที่เรือนจั่วแฝดเริ่มไม่เป็นที่นิยม ทั้งนี้เนื่องจากภายหลังจากการที่มีการเปลี่ยนวัสดุุงเป็นแป้นไม้แล้ว ความลาดชันหลังคาถาลดลงจากสัดส่วนเรือนแบบเดิมที่มุงหลังคาด้วยหญ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระยะภายหลังจากการที่เส้นทางรถไฟสายอีสานเปิดให้มีการเดินรถถึงอุบลราชธานีในปลายพุทธศตวรรษที่ 25⁴ ซึ่งมีวัสดุใหม่คือ สังกะสี แพร่หลายและเริ่มขยายตัวไปในภาคอีสาน เนื่องจากสามารถขนส่งทางรถไฟเข้ามาได้สะดวก การใช้สังกะสีมุงหลังคามีผลอย่างมากต่อทั้งรูปอาคารและการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่เรือน ในระยะแรกของการเปลี่ยนแปลงการใช้สังกะสีพบว่าส่วนใหญ่เป็นการใส่วัสดุสังกะสีลงไปแทนที่แป้นไม้ที่ชำรุดทรุดโทรม โดยยังคงรักษาโครงสร้างเดิมไว้ ซึ่งในเรือนกลุ่มนี้ถึงแม้ว่าจะมุงสังกะสีแต่ก็ยังคงรักษาสัดส่วนหลังคาที่สูงชันเอาไว้ แต่ในเรือนที่สร้างขึ้นใหม่หรือเรือนที่ปรับความลาดหลังคาลงมา เพื่อให้กลุ่มส่วนเกยได้มกมีการลดระดับความสูงของดั่งลงมา แล้วยกส่วนของคานที่รับจันทันส่วนเกยให้สูงขึ้น เพื่อให้หลังคาส่วนเกยมีความสูงมากกว่าเดิมในเรือนที่ปลูกขึ้นใหม่ การใช้สังกะสีกับส่วนเกยทำให้สามารถขยายความกว้างของเกยได้มากขึ้น เนื่องจากสังกะสีสามารถทำความลาดชันได้ลาดมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็สามารถขยายส่วนของเรือนนอนได้กว้างมากขึ้นด้วยเช่นเดียวกัน

การใช้พื้นที่

การเปลี่ยนวัสดุุงหลังคาจากหญ้าคาและแป้นไม้มาเป็นสังกะสี มีผลกระทบอย่างมากต่อการใช้พื้นที่ในเรือน เนื่องจากในเวลากลางวันพื้นที่ในเรือนจะมีอุณหภูมิสูงมาก และไม่เหมาะกับการอยู่อาศัย การเปลี่ยนแปลงที่มีนัยยะสำคัญอย่างมากต่อการใช้พื้นที่ก็คือ การที่ผู้อาศัยลงมาใช้พื้นที่ใต้ถุนเรือนมากขึ้น ซึ่งมีเหตุปัจจัยเกี่ยวข้องจากอุณหภูมิบนเรือนสูงเกินไปส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งก็คือสภาพแวดล้อมที่แต่เดิมเป็นป่าไม่มีสัตว์ร้ายคือเสือชุกชุม ต่อมาพื้นที่ป่าลดลงเนื่องจากถูกหักล้างถางพงเป็นพื้นที่นาและการทำไร่มากขึ้น สัตว์ป่าลดลงมาก การรบกวนจากสัตว์ป่าจึงหมดไป การอยู่อาศัยอยู่บริเวณใต้ถุนเรือนจึงไม่มีอันตรายจากสัตว์ป่าทั้งกลางวันและกลางคืน นอกจากนั้นบางส่วนก็ย้ายสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย ออกไปจากใต้ถุนเรือนไปกั้นคอกไว้ต่างหากหรือบางส่วนปล่อยไว้ตามป่าภายหลังฤดูทำนา เป็นต้น ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ทำให้พื้นที่ใต้ถุนเรือนเป็นที่รองรับต่อกิจกรรมที่หลากหลายมากขึ้น การทอผ้าที่แต่เดิมมักมีการทอบนเรือนก็ย้ายลงมาอยู่ใต้ถุนเรือน แต่เดิมที่มักจะอาบน้ำบนชานเปียกที่เชื่อมต่อกันระหว่างเรือนนอนกับเรือนครัวไฟก็ลงมาอยู่บนพื้นดินมีการกันฝาง่ายๆ หรืออาจปลูกไม้บางอย่างไว้ข้างตุ่มน้ำ เนื่องจากการอาบน้ำแต่เดิมก็กระทำในพื้นที่ชานที่ไม่ได้ปิดกันเป็นสัดส่วนเฉพาะ กิจกรรมการอาบน้ำกลางแจ้งบนระดับของพื้นดินจึงถือปฏิบัติกันทั่วไป ปัจจัยนี้อาจมีผลต่อการใช้พื้นที่และเพิ่มความสะดวกสบายในการอาบน้ำที่ระดับดินก็คือ มีการขุดเจาะน้ำบาดาล หรือการขุดบ่อน้ำสร้างบริเวณบ้านมากขึ้น

อย่างไรก็ตามลักษณะการวางผังในเรือนที่ยังคงยึดถือต่อประเพณีการลำดับตั้งแต่ส่วนห้องเบงที่อยูตรงบริเวณหัวเรือน และมีส่วนนอนไว้ตรงท้ายเรือนก็ยังคงเป็นแบบแผนที่ปฏิบัติกันโดยทั่วไป แต่บริเวณที่เป็นทั้ง扉บรรพบุรุษก็มักเปลี่ยนมาเป็นทั้งพระหรือทั้งธรรมแทน

ภาพที่ 4-26 การใช้พื้นที่ใต้ถุนเรือนในตอนกลางวัน เรือนไทแสก บ้านอาจสามารถ จังหวัดนครพนม

ภาพที่ 4-27 พื้นที่อาบน้ำกลางแจ้ง ใกล้บ่อน้ำบาดาล เรือนผู้ไท จังหวัดมุกดาหาร

วัสดุและการระบายอากาศ

นอกจากการเปลี่ยนมาใช้สังกะสีมุงหลังคาแล้ว ในระยะนี้ไม้แปรรูปที่เลื่อยจากโรงเลื่อยก็เป็นส่วนทำให้รูปแบบฝาเรือนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เมื่อไม้ฝาเรือนที่เลื่อยได้บางมีขนาดสม่ำเสมอมากขึ้น ฝาเรือนที่เป็นฝาดั้งแบบฝาสายบัวเริ่มเปลี่ยนมาเป็นฝาบดตีซ้อนเกล็ดทางนอน เริ่มนิยมทำหน้าต่างที่ติดบานพับเปิด-ปิดได้ โดยเฉพาะทางด้านหัวนอนของส่วนเรือนนอน ที่แต่เดิมไม่นิยมเปิดช่องหน้าต่างบริเวณฝาด้านนี้ การระบายอากาศบริเวณใต้ชายคาที่มีช่องว่างแต่เดิมก็ทำได้มากขึ้นจากการเปิดช่องหน้าต่าง จึงสามารถเปิด-ปิด ควบคุมได้บางส่วน อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าจะมีช่องหน้าต่างเพิ่มเข้ามา แต่ในกรณีที่มุงหลังคาสังกะสีช่องเปิดหน้าต่างก็ไม่ได้ช่วยลดระดับของอุณหภูมิภายในเรือนในตอนกลางวันให้อยู่ในระดับภาวะสบายได้มากนัก

พื้นที่ส่วนเกยที่มีขนาดความกว้างมากขึ้น เป็นส่วนสำคัญที่เข้ามารองรับกิจกรรมโดยเฉพาะในเวลา กลางคืนชายหนุ่มที่ยังไม่แต่งงานมักจะนอนบริเวณส่วนเกยนี้ในฤดูร้อน ซึ่งการที่เกยเป็นพื้นที่กึ่งเปิดโล่งทำให้รับลมได้ดีกว่าภายในเรือนนอน แต่ชาวอีสานก็ยังรักษาประเพณีที่ลูกสาวและหญิงสาวที่แต่งงานแล้วต้องนอนในห้องส่วนนอน

ถึงแม้ว่าเรือนนอนจะมีการใช้ไม้จริงในการก่อสร้างอย่างเต็มรูปแบบ เรือนครัวไฟที่แต่เดิมมักทำพื้น ฟากกันฝาไม้ไผ่ขัดแตะหรือสานลายสอ เนื่องจากระบายควันไฟได้ดีเมื่อเปลี่ยนแปลงมาใช้ไม้แปรรูป ส่วน ครัวไฟก็มักไม้กันฝาล้อมหมดทุกด้าน และฝาครัวไฟที่เป็นไม้ตีเกล็ดทางนอนก็มักจะตีไม่เต็ม คือเหลือช่องว่างใต้ข้อหรืออะเสไว้ รวมทั้งเปิดส่วนของหน้าจั่วให้โล่งเพื่อให้ลมพัดผ่านได้และระบายควันไฟออกไปได้ สะดวก และหลายแห่งก็ยังนิยมปูพื้นเรือนครัวไฟด้วยฟากอยู่เนื่องจากระบายอากาศได้ดี

ภาพที่ 4-28 การเปิดช่องหน้าต่างตามแนวยาวของเรือนระยะหลัง

เชิงอรรถท้ายบทที่ 4

¹ รีดเป็นคำที่มักกล่าวกันว่ามาจากคำว่า จารีด แต่อาจเป็นการพ้องเสียงเพราะจารีดเป็นคำบาลีสันสกฤตที่แปลว่า ประเพณี หรือสิ่งที่ทำต่อกันมาเป็นธรรมเนียม แต่คำว่า รีด เป็นคำไทยแท้หมายถึง "แนว" หรือ "รอย" การเขียน รีด เป็น รีด อาจเกิดจากความสับสนกับคำจารีด (พรเพ็ญ, 2544: 92).

² ดู สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ดิถีสมหาเถระ, พจนานุกรมภาคอีสาน-ภาคกลาง, 2515: 267 และทองคำ อ่อนมะนิสอน, วัดเจนนานุกรมอาสาลาว, 1992: 515.

³ มณฑลอุดรแต่เดิมเป็นมณฑลลาวพวน ซึ่งแต่เดิมก่อน พ.ศ. 2436 (ร.ศ. 112) นำจะรวมหัวเมืองทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงหลายหัวเมืองด้วยกัน รวมทั้งเมืองพวนด้วย และตกเป็นของฝรั่งเศสเมื่อเดือนตุลาคม ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) จึงเหลืออยู่เพียง 6 เมือง คือ อุดรธานี ขอนแก่น นครพนม สกลนคร เลย และหนองคาย มีที่ตั้งเป็นปัญหาการมณฑลที่เมืองหนองคาย ต่อมาจึงย้ายมาที่บ้านหมากแข้ง คือจังหวัดอุดรธานีในปัจจุบัน (ดำรงราชานุภาพ, 2545: 185-186)

⁴ ใน พ.ศ. 2443 เส้นทางรถไฟมาถึงนครราชสีมา และใน พ.ศ. 2494 มีรถด่วนพระนคร-อุบลราชธานี สัปดาห์ละ 2 ครั้ง ดู สุวิทย์และดารารัตน์, 2541: 62-63

บทที่ 5

เมืองหลวงพระบาง

ภูมิประเทศของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

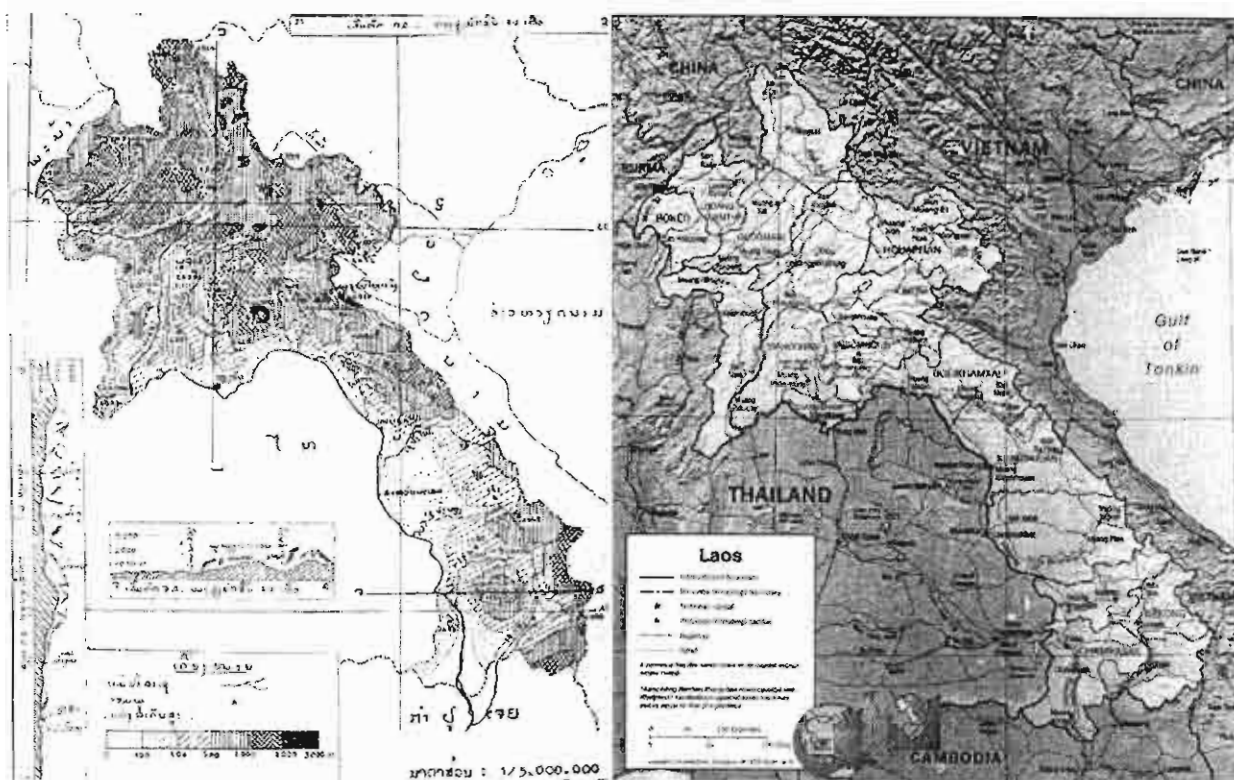
ลักษณะภูมิประเทศของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวส่วนใหญ่เต็มไปด้วยภูเขาและที่ราบสูง โดยเฉพาะตามเขตแนวชายแดนด้านทิศตะวันออกที่ติดต่อกับเวียดนาม จะมีแนวทิวเขายาวจากเหนือจรดใต้ ส่วนที่ราบสูงที่ชาวลาวเรียกว่า “ภูเพียง” กระจายอยู่ทั่วไป เช่น ภูเพียงเชียงขวาง ที่อยู่ตอนกลางก่อนไปทางภาคเหนือ และที่ราบสูงโบลเวนสกีที่อยู่ทางภาคใต้ของประเทศ

พื้นที่ของภูเขาและที่ราบสูงจะค่อยๆ ลาดต่ำลงมาทางด้านทิศตะวันตกที่เป็นลำแม่น้ำโขง ซึ่งพื้นที่ราบลุ่มที่ลาวเรียกว่า “ท่งเพียง” (ท่งเพียง หรือที่ราบ) ที่มีขนาดใหญ่ก็คือ ท่งเพียงเวียงจันทน์ที่อยู่ริมแม่น้ำโขงแผ่ขยายไปจรดที่ราบสูงคำม่วนทางด้านใต้ ซึ่งเป็นที่ราบสูงที่กว้างใหญ่ที่สุดของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ที่ราบลุ่มขนาดใหญ่อีกแห่งที่มีขนาดพื้นที่ราบกว้างใหญ่ก็คือ ท่งเพียงสะหวันนะเขต ซึ่งบริเวณท่งเพียงเหล่านี้เป็นอู่ข้าวอู่น้ำและมีความอุดมสมบูรณ์ (ศุภชัย, มปป.: 26)

ที่ราบสะหวันนะเขตเป็นพื้นที่ราบที่ใหญ่ที่สุดของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีขนาดใหญ่กว่าที่ราบเวียงจันทน์ประมาณ 4 เท่า เนื้อที่ส่วนใหญ่ของที่ราบประกอบไปด้วยภูเขาเตี้ยๆ โดยเฉพาะเทือกเขาต่ำที่มีแนวทอดตามทิศตะวันออก-ตะวันตก และเป็นเส้นแบ่งเขตลุ่มน้ำเซิน้อยทางทิศเหนือ และเซจ่าพอน เซซังฮอยทางทิศใต้ (สีสะเหลียว และคณะ, 1989: 49)

อุณหภูมิจ

ลักษณะอุณหภูมิจในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เมื่อพิจารณาจากเขตพื้นที่ตามความสูงของภูมิสิณฐาน อาจแบ่งได้เป็น 3 เขต เช่น เขตที่อยู่ระดับภูมิสิณฐานต่ำกว่าระดับน้ำทะเล 500 เมตร เป็นเขตที่มีอุณหภูมิจเฉลี่ย 25-27 องศาเซลเซียส เดือนที่อุณหภูมิจต่ำสุดอยู่ที่ประมาณ 20 องศาเซลเซียส ในเขตที่อยู่ระดับความสูง 500-1,500 เมตร มีอุณหภูมิจเฉลี่ย 20-25 องศาเซลเซียส และมี 3 เดือนที่อุณหภูมิจเฉลี่ยต่ำกว่า 20 องศาเซลเซียส ส่วนเขตที่อยู่บนภูสูงที่สูงกว่า 1,500 เมตร มีอุณหภูมิจเฉลี่ยในรอบปี 17-20 องศาเซลเซียส และมีระยะเวลาประมาณ 4-5 เดือน ที่มีอุณหภูมิจเฉลี่ยต่ำกว่า 20 องศาเซลเซียส (สีสะเหลียว และคณะ, 1989: 63) ในฤดูแล้ง ซึ่งอยู่ระหว่างช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมีนาคม

ที่มาภาพ: สีสะเหลียว สะหวงสิกสาและคณะ (1989). พุมสาคลาว

ที่มาภาพ: www.asia-atlas.com/maps/laos-map.jpg

ภาพที่ 5-1 สภาพภูมิประเทศและระดับความสูงของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

บริเวณเขตที่ราบเวียงจันทน์ คำม่วน สะหวันนะเขต จำปาสัก และอัตตะปือ มีอุณหภูมิเฉลี่ยระหว่าง 23.7-26.3 องศาเซลเซียส แต่ในเขตที่เป็นภูสูง อุณหภูมิเฉลี่ยในฤดูแล้งในเมืองโพนสะหวัน (เชียงขวาง) ประมาณ 17.6 องศาเซลเซียส และในบางครั้งอุณหภูมิในเขตโพนสะหวัน เวียงไซ บางส่วนของแขวงพงสาลี และแขวงอุดมไซ อุณหภูมิลดลงถึงระดับศูนย์องศาเซลเซียสหรืออาจต่ำกว่านั้น (สีสะเหลียวและคณะ, 1989: 76-77)

ปริมาณน้ำฝน

ในฤดูฝนซึ่งอยู่ในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม กล่าวได้ว่าในเขตแขวงเชียงขวางมีฝนตกน้อย เช่น เมืองคำ (เชียงขวาง) มีปริมาณน้ำฝน 1,046 มม./ปี เมืองขวา (แขวงพงสาลี) 1,095 มม./ปี และซำใต้ (แขวงหัวพัน) 1,026 มม./ปี ซึ่งเมื่อเทียบกับเขตที่ราบสูงโบโลเวนส์ มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ย 3,500-4,000 มม./ปี ก็ถือว่าน้อยกว่า 3-4 เท่า (สีสะเหลียวและคณะ, 1989: 80)

ในพื้นที่ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว บริเวณที่มีฝนตกชุกคือตามเขตภูเขา (ภูต้อลง) เช่น ภูหลวงตะวันตก ภูเพียงบอลละเวน บ่อแห่ง ปากชัน เวียงจันทน์ วังเวียง เวียงคุก ซึ่งบริเวณเหล่านี้จะมีปริมาณน้ำฝนมากกว่า 3,000 มม./ปี โดยเฉพาะในเดือนกรกฎาคมและเดือนสิงหาคม ที่มีปริมาณน้ำฝนระหว่าง 620-1,000 มม./เดือน ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้นี้ตรงกันข้ามกับเขตที่มีฝนตกน้อย (1,000 มม./ปี) เช่น บริเวณเมืองคำในแขวงเชียงขวาง ซำใต้ เมืองแอตในแขวงหัวพัน และเมืองขวาในแขวงพงสาลี (สีสะเหลียวและคณะ, 1989: 67)

ลักษณะภูมิประเทศของแขวงหลวงพระบาง

แขวงหลวงพระบางตั้งอยู่ในเขตภาคเหนือของ สปป.ลาว ห่างจากกรุงเวียงจันทน์ขึ้นไปทางเหนือ ประมาณ 420 กิโลเมตร หรืออยู่ระหว่างเส้นละติจูด 9 องศา 0 ลิปดา ถึง 21 องศา 5 ลิปดาเหนือ และ เส้นลองจิจูดที่ 101 องศา 48 ลิปดา ถึง 103 องศา 30 ลิปดาตะวันออก โดยมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อแขวงพงสาลี
ทิศใต้	ติดต่อแขวงเวียงจันทน์ และแขวงเชียงขวาง
ทิศตะวันออก	ติดต่อแขวงหัวพัน และประเทศเวียดนาม
ทิศตะวันตก	ติดต่อแขวงอุดมไซ และแขวงไชยะบุรี

สภาพภูมิประเทศของพื้นที่แขวงหลวงพระบาง พื้นที่ราบส่วนใหญ่วางตัวในแนวเหนือ-ใต้ และ ระหว่างหุบเขาจะมีลำน้ำไหลบรรจบกับแม่น้ำโขง (แม่น้ำสาขาของแม่น้ำโขง) ส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 95 เป็นพื้นที่ภูเขาสลับซับซ้อน มีความสูงโดยเฉลี่ยประมาณ 1,300 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลางและยอด สูงสุดของภูเขา ที่อยู่ในเขตแขวงหลวงพระบาง ได้แก่ ภูซอย (Phu Soy) ซึ่งอยู่ในเขตเมืองเวียงคำ ทาง ตะวันออกเฉียงเหนือของตัวเมืองหลวงพระบาง มีความสูงประมาณ 2,257 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง จากสภาพที่เป็นภูเขาสลับซับซ้อนและต่อเนื่องกัน ทำให้มีที่ราบเพียงส่วนน้อยบริเวณสองฝั่งแม่น้ำ ซึ่งพื้นที่ ดังกล่าวนี้นี้เป็นที่ตั้งหมู่บ้านและพื้นที่เพาะปลูก คิดเป็นเนื้อที่ประมาณ 2,025 ตารางกิโลเมตร (ไชยยุทธ กลิ่นสุคนธ์และคณะ, 2540: 2-4)

สภาพภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิอากาศของแขวงหลวงพระบาง แบ่งออกเป็นฤดูกาล อุณหภูมิ ความชื้นสัมพัทธ์ ปริมาณฝน โดยอาศัยข้อมูลจากสถานีตรวจอากาศหลวงพระบาง ระยะเวลาของข้อมูล 20 ปี (พ.ศ. 2519-2538) โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ฤดูกาล สภาพภูมิอากาศของแขวงหลวงพระบางแบ่งออกได้เป็น 3 ฤดู

(1) ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม-ตุลาคม เป็นระยะเวลาประมาณ 6 เดือน ซึ่งสภาวะของ ฝนในพื้นที่นี้จะอยู่ในอิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้

(2) ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน-มกราคม เป็นระยะเวลาประมาณ 3 เดือน เนื่องจาก หลวงพระบางตั้งอยู่ในพื้นที่ตอนเหนือและอยู่ในพื้นที่เขา ทำให้ในฤดูหนาวอากาศหนาวจัดและหนาวกว่า แขวงอื่นๆที่อยู่ทางใต้ลงมา

(3) ฤดูร้อน ฤดูร้อนจะเริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์-เมษายน

อุณหภูมิ

จากข้อมูล 20 ปี (พ.ศ. 2519-2538) ของสถานีตรวจอากาศหลวงพระบาง อุณหภูมิเฉลี่ยตลอดทั้ง ปีประมาณ 25.0 องศาเซลเซียส แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายเดือน (ข้อมูลปี พ.ศ. 2538) จะเห็นว่าเดือน เมษายนเป็นเดือนที่มีอุณหภูมิสูงสุด 27.9 องศาเซลเซียส และเดือนธันวาคมเป็นเดือนที่มีอุณหภูมิต่ำสุด 17.3 องศาเซลเซียส (ไชยยุทธ กลิ่นสุคนธ์และคณะ, 2540: 2-4)

ความชื้นสัมพัทธ์

ความชื้นสัมพัทธ์ของอากาศ จะเปลี่ยนแปลงไปตามอุณหภูมิและปริมาณฝน จากข้อมูลของปี พ.ศ. 2534-2538 ความชื้นสัมพัทธ์โดยเฉลี่ยร้อยละ 70 และต่ำสุด ร้อยละ 49 และสูงสุด ร้อยละ 96 และเมื่อพิจารณาเป็นรายเดือน จะเห็นว่าเดือนพฤศจิกายน ธันวาคม และมกราคม เป็นช่วงเวลาที่ความชื้นสัมพัทธ์ต่ำสุดในรอบปี และเดือนธันวาคมเช่นเดียวกัน เป็นเดือนที่มีความชื้นสัมพัทธ์ต่ำสุดในรอบปี (ไชยยุทธ กลิ่นสุคนธ์และคณะ, 2540: 2-7)

ปริมาณฝน

จากข้อมูลปริมาณน้ำฝนในรอบ 20 ปี (พ.ศ. 2519-2538) มีฝนตกเฉลี่ยรายปีประมาณ 1,399.1 มิลลิเมตร เมื่อพิจารณาปริมาณการตกของฝนรายเดือน (ข้อมูลปี พ.ศ. 2538) จะเห็นว่าช่วงที่ฝนตกระหว่างเดือนพฤษภาคม-ตุลาคม โดยเดือนสิงหาคมเป็นเดือนที่ฝนตกสูงสุดในรอบปีประมาณร้อยละ 33.49 ของปริมาณฝนที่ตกทั้งปี และเดือนมีนาคมฝนตกน้อยที่สุดเพียงร้อยละ 0.30 ของปริมาณฝนที่ตกทั้งปี (ไชยยุทธ กลิ่นสุคนธ์และคณะ, 2540: 2-7)

ประวัติเมืองหลวงพระบาง

ความเป็นมาของเมืองหลวงพระบาง อาจย้อนกลับไปจนถึงสมัยตำนานที่กล่าวอ้างถึงฤาษีสองพี่น้อง ได้สร้างเมืองล้านช้างตรงบริเวณที่มีภูสูงชื่อว่าพูซวงและมีน้ำไหลผ่านดินภูมารวมกับแม่น้ำโขงตรงสบคาน และที่นั่นมีต้นไม้ทองใหญ่ได้เจ็ดอ้อมสูงได้เจ็ดร้อยวา ฤาษีทั้งสองพี่น้องได้ตั้งเสาหลักขึ้นชื่อว่า หลักหมื่นไว้ทางตะวันออก หลักก่อนสองไว้ที่นาไร่ หลักก่อนสามไว้ที่สบห้วยโฮม แล้วใส่ชื่อเมืองว่าเมืองเชียงตุงเชียงทองด้วยนิมิตเอาชื่อน้ำตุงและต้นไม้ทองมาเป็นชื่อ (พงศาวดารลาว ฉบับกะชวงสิกกษัตริย์ล้านช้าง ใน จารุวรรณ ธรรมวัตร, มปป ก.: 1)

ต่อมามีพ่อค้าชื่อพานิชชามาค้าขายที่เมืองเชียงตุงเชียงทอง ชาวเมืองจึงเชิญราชาภิเษกให้เป็นท้าวในเมืองเชียงทองและใส่ชื่อว่พระยาจันทพานิช (พงศาวดารลาว ฉบับกะชวงสิกกษัตริย์ล้านช้าง, ใน จารุวรรณ ธรรมวัตร, มปป.: 2) เมืองหลวงพระบางยังเชื่อมโยงกับเรื่องของขุนบรมด้วย คือขุนบรมได้ส่งโอรสคือ ขุนลอให้ไปสร้างเมืองชาวได้ล่องมาตามลำน้ำอู ได้ต่อสู้กับขุนกันฮาง หัวหน้าพวกข่า เพราะภายหลังที่จันทพานิชถึงแก่กรรมแล้วพวกข่าได้เข้าปกครองเมืองเชียงตุงเชียงทอง (พงศาวดารลาว ฉบับกะชวงสิกกษัตริย์ล้านช้าง, ใน จารุวรรณ ธรรมวัตร, มปป.: 6) เชื้อวงศ์ขุนลอได้ปกครองต่อมาอีกยาวนานจนถึงสมัยขุนผิฟ้า บิดาของเจ้าฟ้าจ๋มได้นำเจ้าฟ้าจ๋มไปที่เมืองอินทปัตถนครคือเขมร แล้วกลับมาตีเอาเมืองเชียงทอง เจ้าฟ้าจ๋มได้ครองราชสมบัติและยกทัพไปตีเมืองต่างๆ มากมาย พระเจ้าสิริจุณทรราชแห่งเมืองอินทปัตถนครทราบจึงมีพระราชสาส์นขึ้นมาเชิญพระยาฟ้าจ๋มให้ลงไปเฝ้า และได้สั่งสอนไม่ให้ฆ่าไพร่พลเที่ยวชมเหิงบ้านเล็กเมืองน้อย เพราะจะเป็นบาปกรรมในภายหน้า พระเจ้าสิริจุณทรราชจึงรับสั่งให้พระยาฟ้าจ๋มรับนับถือพระพุทธศาสนา พระองค์พระราชทานพระบางและพระภิกษุสงฆ์ พร้อมทั้งพระไตรปิฎก และต้นพระศรีมหาโพธิ์ขึ้นมาที่เมืองล้านช้างในปีสักราชได้ 725 (พงศาวดารลาว ฉบับกะชวงสิกกษัตริย์ล้านช้าง, ใน จารุวรรณ ธรรมวัตร, มปป.: 11)

เมื่อพุทธศาสนาแพร่เข้าสู่ล้านช้างในสมัยพระยาฟ้าจ๋ม คติความเชื่อเดิมที่นับถือผีก็ขัดแย้งกับวิถีปฏิบัติของพระพุทธศาสนา ในสมัยพระยาฟ้าจ๋มนั้นพระมหาลีคือพระนางแก้วเก็งยารูสิกกษัตริย์ที่ประชาชนพากันถวายทำพิธีกรรมแก่ผีหอผีดำ จึงขอร้องให้พระเจ้าฟ้าจ๋มอัญเชิญพระไตรปิฎก พระพุทธและพระสงฆ์มา

สถาปนาให้มันคงเป็นแบบอย่างแก่ประชาชน นอกจากนั้นในสมัยของพระโพธิสารราชถึงกับทรงมีอาชญาให้รื้อหอโรงสถานเลี้ยงผีที่นับถือมาแต่ครั้งโบราณลงและให้สร้างวัดขึ้นแทน (จารุวรรณ ธรรมวัตร, มปป.: 90)

ใน ค.ศ. 1560 (จ.ศ. 922) พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชทรงดำริว่าเมืองเชียงทองเป็นที่คับแคบและอยู่ในเส้นทางเดินทัพของพม่า ซึ่งกำลังเป็นศัตรูกับเชียงทอง พระองค์จึงอัญเชิญพระแก้วมรกตและพระแชกงคำลงมาตั้งมั่นที่นครเวียงจันทน์ ส่วนเมืองเชียงทองนั้นเรียกว่า “เมืองหลวงพระบาง” เนื่องจากพระบางยังประดิษฐานอยู่ที่นั่น (สิลา วีระวงส์, 2540: 90-92)

ประวัติบ้านเมืองชาย

เขตเมืองชาย เมืองหลวงพระบาง แขวงหลวงพระบาง

(ทิดพัน พอนสะวัต และท้าวคำผาย พงสะหวัน, สัมภาษณ์)

พื้นที่บ้านเมืองชายแต่เดิมเป็นพื้นที่ราบริมแม่น้ำโขงมีสัตว์ป่าชุกชุม เนื่องจากมีดินโป่ง หรือ เบือม(ที่ลุ่ม) อันเป็นอาหารของสัตว์ป่า โดยเฉพาะมีนกเขา นกคุ้มเป็นจำนวนมาก ต่อมาจึงมีเจ้านายจากหลวงพระบาง สมัยเจ้าจักรีนทรฤทธิ์ (เป็นเจ้านครหลวงพระบาง ระหว่างปี พ.ศ. 2432-2448 (สุรศักดิ์ ศรีสาออง, 2545: 320) เดินทางมาล่าสัตว์ ต่อมา โดยการวางข่ายหรือล่อลวง (วางข่ายดักนก) และเห็นว่าบริเวณพื้นที่นี้เป็นที่ทุ่งราบน่าจะทำการได้ดี จึงเริ่มสร้างเป็นชุมชนขึ้น ซึ่งเดิมบริเวณนี้เป็นพื้นที่มีชาวลื้อ ที่หนีศึกฮ่อมาจากเมืองน่านในประเทศจีนมาตั้งชุมชนครั้งแรก 7 ครอบครัวต่อมาจึงขยายครัว และผสมผสานกับกลุ่มลาวหลวงพระบางจนเป็นชุมชนขึ้นมา และเรียกว่าบ้านคาย (ข่าย) ตามชื่อข่ายที่ใช้ดักนก

ต่อมาในปี 1956 สมัยของเจ้าศรีสว่างวัฒนา บริเวณบ้านเมืองชายนอกจากจะมีการลักข่ายแล้ว ยังพบว่ามีควมอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ที่เป็นที่ลุ่มและมีห้วยซีไหลผ่าน จึงมีแนวความคิดให้สร้างเหมืองฝาย เพื่อเอาน้ำเข้านา ทำให้ในพื้นที่นั้นทำนาได้ปีละสองครั้ง จนกลายเป็นชุมชนใหญ่มากขึ้น และได้ถูกยกฐานะขึ้นเป็นเมือง(อำเภอ) เรียกว่า เมืองชาย และต่อมาจึงเปลี่ยนชื่อมาเป็น เมืองชาย (คำชาย) เพราะเห็นว่าคำว่าคาย (ข่าย) ไม่เป็นมงคลจึงเปลี่ยนมาเป็นคำที่เกี่ยวกับการค้าขาย ในขณะนั้นมีจำนวนครัว ราว 60-70 ครัว บ้านเมืองชายเป็นพื้นที่ผลิตข้าว ที่สำคัญที่ส่งข้าวหล่อเลี้ยงเมืองหลวงพระบาง ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2547) บ้านเมืองชายมีจำนวนครัวเรือน 119 ครัว มีประชากรรวม 655 คน (ทิดพัน พอนสะวัต, สัมภาษณ์)

สภาพแวดล้อมทางกายภาพ

สภาพพื้นที่ของบ้านเมืองชาย ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง โดยชุมชนตั้งอยู่บนริมฝั่งที่ลาดลงสู่แม่น้ำ ด้านตรงข้ามกับแม่น้ำโขงเป็นทิวเขา มีพื้นที่ราบเชิงเขาเป็นที่นายาวตามลำน้ำมีลำน้ำห้วยซีไหลลงสู่ลำน้ำโขง พื้นที่นาอุดมสมบูรณ์ดี แต่การทำนาก็อาศัยน้ำในฤดูฝน ซึ่งมีการทำนาลุ่มและนาเชิงภูเขา(นาป่ง และ นาดอน) ซึ่งในปีที่ฝนไม่ดี ก็ทำนาไม่ได้ผล ในคราวที่อเมริกันเข้ามาในดินแดนของประเทศลาวในระหว่างสงครามประชาชนลาวกับอเมริกา อเมริกันได้จัดให้ทำฝายที่ห้วยซี และให้ชาวบ้านทำนาปีละ 2 ครั้ง โดยชาวอเมริกันรับซื้อข้าวจากชาวบ้าน ทำให้เศรษฐกิจแบบพอเพียงยังชีพที่ชาวบ้านถือปฏิบัติมาแต่เดิม เริ่มเป็นเศรษฐกิจเงินตรามากขึ้น

แหล่งน้ำที่สำคัญของชุมชนบ้านเมืองชาย จะใช้น้ำจากลำน้ำโขง โดยน้ำดื่มจะเอาน้ำโขงมากวนให้ตกตะกอนแล้วดื่มกิน ส่วนการอาบน้ำและซักล้างจะทำที่น้ำโขงเช่นเดียวกัน ทั้งนี้บ่อ (น้ำส้าง) และบ่อน้ำบาดาลมีรสเค็มจึงใช้ไม่ได้ ในปี 1973 จึงเริ่มมีน้ำลิน (น้ำประปา) ที่ต่อท่อมาจากห้วยซีเข้ามาในหมู่บ้าน

ทรัพยากรและแหล่งอาหาร

แต่เดิมป่าเชิงภู ที่เป็นทิวเขานานไปตามริมแม่น้ำโขง มีความอุดมสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าชุกชุม ทั้ง ฟาน หมูป่า และนกหลายชนิด นอกจากนี้แล้วก็ยังมีการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ อย่างไรก็ตามในการหาไม้ เพื่อปลูกเรือนนั้นบางส่วนก็หาได้จากป่าเชิงภู และส่วนมากก็ข้ามแม่น้ำไปยังฝั่งตรงกันข้าม(คนหลวงพระบาง เรียกว่า ฟากโน)ที่มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์กว่าแล้วลำเรียงข้ามลำน้ำโขง แหล่งจับสัตว์น้ำสำคัญคือ ลำน้ำโขง ที่มี แก่งน้ำไม่ห่างจากหมู่บ้านซึ่งสามารถหาปลาได้ตลอดปี

ประวัติบ้านสิง

เขตเมืองชาย เมืองหลวงพระบาง แขวงหลวงพระบาง

(ทิดเหนียว, สัมภาษณ์)

ชื่อของ บ้านสิง ได้มาจากชื่อของลำน้ำสิง หรือ ห้วยสิง เนื่องจากว่าคนหลวงพระบางส่วนมากจะตั้ง ชื่อบ้านตามชื่อของธรรมชาติ ชาวบ้านจึงเรียกชื่อบ้านว่า บ้านสิง และชื่อบ้านสิงอีกสำนวนหนึ่งตามการบอกเล่าต่อกันมาว่า แต่ก่อนมีชาวบ้านที่เห็นสิงห์มาเดินอยู่บริเวณทุ่งนา จากนั้นก็ไปลงเล่นน้ำอยู่ข้างวัด จึงเรียก ชุมชนดังกล่าวว่าบ้านสิง ชุมชนบ้านสิงเป็นลาวหลวงพระบางที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำโขงเป็นเวลาช้านาน ตามการบอกเล่าสืบต่อกันมาของชาวบ้านว่า มีมาตั้งแต่สมัยเจ้าไชยเชษฐาธิราช แต่เดิมมีประมาณ 50 ครัวเรือน ปัจจุบันก็ยังมีประมาณ 52 ครัวเรือน เนื่องจากหนุ่มสาวเมื่อถึงวัยเรียนในระดับมัธยม กลุ่มที่เรียนหนังสือ ก็จะเข้าไปเรียนที่เมืองหลวงพระบาง และ ส่วนมากจะแต่งงาน หรือ ทำงานที่หลวงพระบาง จึงทำให้ชุมชน บ้านสิงเป็นชุมชนที่มีการขยายตัวน้อยมาก

สภาพแวดล้อมทางกายภาพ

สภาพพื้นที่ของบ้านสิง ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง โดยชุมชนตั้งอยู่บนริมฝั่งที่ลาดลงสู่แม่น้ำ ด้านตรงข้าม กับแม่น้ำโขงเป็นลำน้ำห้วยสิง มีวัดอยู่เชิงเขาที่ติดริมน้ำ ทางทิศเหนือของบ้านเป็นทุ่งนา และ สวนผลไม้ ส่วน ทางทิศใต้เป็นหุบบ้าน และ ป่าช้าตามลำดับ พื้นที่นาอุดมสมบูรณ์ดี แต่การทำนาที่อาศัยน้ำในฤดูฝน และ จาก ลำน้ำห้วยสิง ซึ่งในปีที่ฝนตกก็ทำนาได้ผลดี แหล่งน้ำสำคัญของชุมชนบ้านสิงจะใช้น้ำจากลำน้ำโขงเป็นหลัก นอกจากนี้ก็ยังใช้น้ำจากห้วยสิง และ น้ำฝน โดยน้ำดื่มจะเอาน้ำโขงมากวนให้ตกตะกอนแล้วดื่มกิน ส่วนการ อาบน้ำและซักล้างจะทำที่น้ำโขง ในปี ค.ศ. 1983 จึงเริ่มมีน้ำล้น (น้ำประปา) ที่ต่อท่อมาจากภูเข้ามาในหมู่บ้าน

ทรัพยากรและแหล่งอาหาร

แต่เดิมป่าที่อยู่ตามริมแม่น้ำโขงและใกล้หมู่บ้านมีความอุดมสมบูรณ์ มีสัตว์ป่าชุกชุมเช่นเดียวกับ บ้านเมืองชาย นอกจากนี้แล้วก็ยังมีการปลูกพืชและ เลี้ยงสัตว์ เช่น หมากเดือย หมากงา หมากแดง ผักสวน ครัว เลี้ยงไก่ หมู คาวาย เป็นต้น ในการหาไม้เพื่อปลูกเรือนนั้นบางส่วนก็หาได้จากป่าเชิงภู และ ส่วนมากก็ ข้ามแม่น้ำโขงไปยังฝั่งตรงกันข้ามที่มีป่าไม้อุดมสมบูรณ์กว่าแล้วลำเรียงข้ามลำน้ำโขง แหล่งจับสัตว์น้ำสำคัญ คือ ลำน้ำโขง ที่มีแก่งน้ำไม่ห่างจากหมู่บ้านซึ่งสามารถหาปลาได้ตลอดปี

ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต

ทั้งชาวบ้านเมืองชายและบ้านสิงต่างก็ร่วมวัฒนธรรมเดียวกัน ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชีวิตส่วนใหญ่ จึงคล้ายคลึงกันมาก ประเพณีที่สำคัญคือ